

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КУВІЛА ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

УДК 342.9

**ДИСЕРТАЦІЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДОСТУПУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО ПРАВОСУДДЯ**

Галузь 08 – Право

Спеціальність 081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Кувіла О. І.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Сірко Р.Б., директор Чернівецького інституту
Міжнародного гуманітарного університету

Співкерівник: к.ю.н., доц. Бочаров Д.О., ректор Університету митної справи і
фінансів

Дніпро – 2024

АНОТАЦІЯ

Кувіла О.І. Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2024.

Досліджуючи адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, передусім у першому розділі дисертації зосереджено увагу на змісті дотичних до теми, що вивчається, категорій, як-от «право на звернення до суду», «право на судовий захист» тощо.

Акцентовано, що обов'язок української держави із забезпечення особам з інвалідністю права на доступ до правосуддя має міжнародно-правову природу, оскільки визначається нормами Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (далі – Конвенція). Крім того, зауважено, що він знайшов певне своє закріплення в нормах статті 55 Конституції України.

Особливу увагу приділено змісту поняття «правосуддя». Зокрема за результатами аналізу наявних у наукових джерелах, словниковій літературі та законодавстві визначень цієї категорії запропоновано удосконалену її дефініцію, а саме: правосуддя – це діяльність уповноважених органів державної влади з розгляду і вирішення в рамках досудових, судових, позасудових процесів та дотичних процесів у встановленому законодавством порядку цивільних, кримінальних та інших справ стосовно порушених, оспорюваних чи таких, що зазнали посягання, прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб і держави з метою їх охорони, захисту та поновлення.

Акцентовано, що особливими суб'єктами досліджуваного права є люди з інвалідністю. Для більшого розуміння та глибшого аналізу теми дослідження

наведено детальну інформацію про якісні характеристики осіб зазначеної категорії, пов'язані з видами порушень здоров'я.

Проаналізовано зміст та співвідношення понять «доступ до правосуддя» та «доступність правосуддя». З цією метою наведено відповідні наукові дефініції з їх аналізом.

Також приділено увагу бар'ерам, які стоять на заваді реалізації людьми з інвалідністю права на доступ до правосуддя. У результаті резюмовано, що доступ до правосуддя носить прикладний характер, а доступність правосуддя є його якісною характеристикою.

Наведено відомості про генезис становлення права на доступ до правосуддя зі стародавніх часів (XVII-XVI століття до нашої ери) і до тепер, зокрема зазначено про еволюцію від визначення судової процедури до розуміння правосуддя з точки зору його божественної природи з подальшою зміною підходів до нього як до незалежної діяльності судової влади і насамкінець як до явища, яке охоплює собою стадії до, під час та після розгляду справи, і полягає у забезпеченні доступу до механізмів захисту прав.

Проаналізовано підходи до розуміння змісту права на доступ до правосуддя, за результатами чого сформульовано дефініцію поняття «право осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя». Зокрема ним запропоновано розуміти гарантовану державою для можливість забезпечення, охорони та захисту порушених, невизнаних, оспорюваних чи таких, що зазнали посягання, прав, свобод і законних інтересів осіб зазначеної категорії засобами розгляду і вирішення відповідних справ у рамках здійснення правосуддя із забезпеченням умов доступності відповідних процесів для осіб з інвалідністю відповідно до законодавчих вимог.

З метою виокремлення елементів досліджуваного права детально вивчено наукові позиції щодо структури доступності правосуддя. Як наслідок запропоновано виокремити такі елементи права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя: 1) обізнаність учасників процесів, пов'язаних із правосуддям, із питань прав людей з інвалідністю, зокрема й на доступ до правосуддя,

їх потреб, особливостей поводження з ними та інших дотичних тем; 2) можливість звертатися до відповідних уповноважених державних органів за захистом прав; 3) можливість бути учасником судового процесу та доступність безпосереднього розгляду судових справ й оскарження судових рішень; 4) доступ до судових рішень та їх обов'язкове виконання; 5) можливість людини з інвалідністю бути працівником судової системи. Тобто, у вузькому розумінні доступ до правосуддя є доступом до судового процесу, а в широкому – до процесу, до суду як фізичного об'єкту та до роботи в ньому.

Другий розділ дисертації присвячено механізму адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в контексті його змісту та змісту ключових елементів зазначеного механізму, як-от нормативно-правове регулювання, публічна адміністрація та методи здійснення.

З метою розкриття відповідних питань насамперед проаналізовано наукові підходи до визначення понять «забезпечення», «правове забезпечення», «забезпечення прав і свобод людини», «адміністративно-правове забезпечення», «механізм», «механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини».

Наведено існуючий у правовій літературі матеріал про елементи адміністративно-правового забезпечення. Сформульовано авторську позицію стосовно характерних ознак цього виду забезпечення, до яких запропоновано відносити його правовий та публічно-владний характер, втілення в конкретних заходах та спрямованість на вдосконалення або покращення функціонування об'єкта впливу, а також на надання гарантій здійснення прав, свобод і законних інтересів людини.

Запропоновано розуміти адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя як упорядкування суспільних правовідносин у сфері правосуддя шляхом створення умов для закріплення, забезпечення реалізації, гарантування, охорони, захисту та поновлення відповідних прав людей з інвалідністю з метою забезпечення їх доступу до правосуддя на рівні

з іншими, а відповідний механізм як систему адміністративно-правових засобів та способів, сформованих з урахуванням практичного досвіду та спрямованих на упорядкування суспільних правовідносин у сфері правосуддя шляхом створення умов для закріплення, забезпечення реалізації, гарантування, охорони, захисту та поновлення відповідних прав людей з інвалідністю з метою забезпечення їх доступу до правосуддя на рівні з іншими. До числа елементів механізму адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя запропоновано відносити нормативно-правові акти, публічну адміністрацію та методи адміністративно-правового забезпечення.

Велику увагу приділено аналізу міжнародного та національного законодавства, нормами і положеннями якого регламентовано питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Зокрема йдеться про Конституцію України [55], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [77], Загальну декларацію прав людини [36], Конвенцію про права осіб з інвалідністю [53], Європейську конвенцію з прав людини [35], рекомендації та резолюції Комітету Міністрів Ради Європи, резолюції Генеральної Асамблеї ООН, кодифіковані нормативно-правові акти, закони України, акти Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти. Під час їх характеристики виокремлено позитивні сторони відповідних норм і положень, а також акцентовано на необхідності внесення конкретних законодавчих змін.

Окремо зазначено про суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Зокрема охарактеризовано діяльність відповідного спрямування, здійснювану а) Верховною Радою України, яка приймає закони, бере участь у призначенні Генерального прокурора, здійснює парламентський контроль, б) Президентом України, на якого покладено повноваження з призначення і звільнення Генерального прокурора, підписання нормативно-правових актів чи накладання на них вето, видання указів і розпоряджень, в) Кабінетом Міністрів України, який приймає урядові рішення з відповідних питань, розробляє проекти законів тощо, г) Міністерством юстиції України, відповідальним за організацію

експертного забезпечення правосуддя, організацію та контроль виконання судових рішень тощо, д) Вищою радою правосуддя, на яку покладено обов'язки, окрім іншого, із забезпечення кадрового, організаційного, фінансового функціонування судової влади, е) Державною судовою адміністрацією України, відповідальною за організацію роботи з «ведення судової статистики, діловодства та архіву суду», контроль стану діловодства, «підвищення кваліфікації працівників апарату судів», забезпечення «функціонування систем відеоконференцзв'язку» тощо [118], є) Міністерством внутрішніх справ України, уповноваженим на забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинності тощо.

Насамкінець у рамках дослідження механізму адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя вивчено відповідні методи. Зокрема методи адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя запропоновано розуміти сукупністю прийомів та засобів цілеспрямованого владно-організуючого впливу уповноважених суб'єктів на підпорядкованих об'єктів із метою забезпечення ефективної та результативної реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Ними є методи із забезпечення функціонування суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до досліджуваної сфери; методи із забезпечення реалізації завдань, на виконання яких спрямоване адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя; управлінські методи.

На підставі аналізу українського досвіду в досліджуваній сфері виокремлено низку недоліків національної системи правосуддя, пов'язаних з архітектурною, інформаційною, транспортною, фінансовою бар'єрністю, скасуванням низки пільг для відповідної категорії осіб, недоступністю роботи в судових органах тощо.

З метою напрацювання пропозицій щодо ймовірних шляхів вирішення виявлених проблем вивчено міжнародний досвід публічного адміністрування сфери доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Зокрема йдеться

про практику Болгарії, Німеччини, Іспанії, Великої Британії, Сербії, Словенії, Ірландії, Сполучених Штатів Америки та Грузії.

На основі глибокого аналізу державної політики у сфері доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, практики її реалізації, відповідних наукових напрацювань сформульовано низку пропозицій стосовно вдосконалення законодавства, зокрема Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [133], Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21 [122], Положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 2 листопада 2016 р. № 141/зп-16 [130], тощо.

Сформульовано також практичні пропозиції, пов'язані, окрім іншого, зі створенням умов фізичної, інформаційної безбар'єрності, забезпеченням поінформованості про права людей з інвалідністю, особливості спілкування та поводження з ними як безпосередньо осіб цієї категорії, так і працівників системи правосуддя, доступними механізмами подання позовів, скарг, збором даних у контексті інвалідності на всіх етапах правосуддя.

Ключові слова: особа з інвалідністю, маломобільні групи населення, правосуддя, судовий процес, бар'єр, доступність, універсальний дизайн, розумне пристосування, гарантії реалізації права, адміністративно-правове забезпечення, метод адміністративно-правового забезпечення.

ANNOTATION

Kuvila O.I. Administrative and legal provision of access to justice for persons with disabilities. – Qualification research work, presented as manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy Degree in specialty 081 – Law. – University of Customs and Finance, Dnipro, 2024.

Investigating the administrative and legal provision of access to justice for persons with disabilities, first of all, the first chapter of the dissertation focuses on the content of the categories related to the topic being studied, such as «right to go to court», «right to judicial protection», etc.

It is emphasized that the obligation of the Ukrainian state to ensure persons with disabilities the right to access to justice has an international legal nature, as it is determined by the norms of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (hereinafter – the Convention) [53]. In addition, it is noted that it finds a certain anchoring in the norms of Article 55 of the Constitution of Ukraine [55].

Special attention is paid to the content of the concept of «justice». In particular, the improved definition of the category «justice» is proposed based on the results of the analysis of the definitions of mentioned category, available in scientific sources, dictionary literature and legislation. In this work justice is regarded as the activity of authorized bodies of state power to review and resolve civil, criminal and other cases regarding the rights, freedoms and legal interests of individuals and legal entities and the state that have been violated, disputed or violated, with the aim of their protection, protection and restoration within the framework of pre-trial, judicial, extra-judicial processes and tangential processes established by law order.

It is emphasized that the special subjects of the law under study are people with disabilities. For a better understanding and deeper analysis of the research topic, detailed information on the qualitative characteristics of persons in this category related to the types of health disorders is provided.

The research analyses the content and correlation of the concepts of "access to justice" and "accessibility of justice". For this purpose, the relevant scientific definitions are presented with their analysis.

The barriers that prevent people with disabilities from exercising their right to access to justice are also paid attention to in presented work. As a result, it is summarized that access to justice has an applied nature; and the availability of justice is its qualitative characteristic.

Information about the genesis of the right to access to justice from ancient times (XVII-XVI centuries BC) to the present is given, in particular, from the evolution of the definition «judicial procedure» to the understanding of justice from the point of view of its divine nature with the subsequent change of approaches to it as to the independent activity of the judiciary and, finally, as a phenomenon that covers the stages before, during and after the trial and consists in ensuring access to the mechanisms for the protection of rights.

Approaches to understanding the content of the right to access to justice are analyzed, as a result, the definition of the concept «the right of persons with disabilities to access to justice» is formulated. In particular, the author proposes to understand the state-guaranteed opportunity to ensure, protect and protect violated, unrecognized, disputed or violated rights, freedoms and legitimate interests of persons of the specified category by the means of consideration and resolution of relevant cases within the framework of the administration of justice with the provision of conditions for the availability of relevant processes for persons with disabilities in accordance with legal requirements.

In order to distinguish the elements of the researched law, scientific positions on the structure of access to justice are studied in detail. As a result, it is proposed to distinguish the following elements of the right of persons with disabilities to access to justice: 1) the awareness of the participants in justice-related processes about the rights of people with disabilities, including access to justice, their needs, the peculiarities of their treatment and others tangential topics; 2) the possibility to apply to the relevant authorized state bodies for the protection of rights; 3) the opportunity

to be a participant in the court process and the availability of direct consideration of court cases and appeal of court decisions; 4) the access to court decisions and their mandatory execution; 5) the possibility of a person with a disability to be an employee of the judicial system. That is, in a narrow sense, access to justice is access to the judicial process, and in a broad sense – to the process, to the court as a physical object and to work in it.

The second chapter of the dissertation is devoted to the mechanism of administrative and legal provision of access to justice for persons with disabilities in the context of its content and the content of key elements of the specified mechanism, such as regulatory and legal regulation, public administration and implementation methods.

In order to reveal relevant issues, first of all, scientific approaches to defining the concepts of «security», «legal security», «security of human rights and freedoms», «administrative-legal security», «mechanism», «mechanism of administrative-legal security of human rights and freedoms» are analyzed.

The existing material in the legal literature on the elements of administrative and legal support is given. The author's position is formulated regarding the characteristic features of this type of security, which includes its legal and public-authority nature, implementation in specific measures and focus on improving or enhancement the functioning of the object of influence, as well as on providing guarantees for the exercise of rights, freedoms and legitimate interests a person.

It is proposed to understand the administrative and legal provision of access to justice for persons with disabilities as the regulation of social legal relations in the sphere of justice by creating conditions for establishing, ensuring implementation, guaranteeing, protecting, protecting and renewing the relevant rights of persons with disabilities in order to ensure their access to justice at the level of others, and the corresponding mechanism as a system of administrative and legal means and methods, formed in accordance with practical experience and aimed at streamlining social legal relations in the sphere of justice by creating conditions for consolidating, ensuring implementation, guaranteeing, protecting, protecting and renewing the

relevant rights of people with disabilities with in order to ensure their access to justice on an equal basis with others. It is proposed to include normative-legal acts, public administration and methods of administrative-legal provision to the elements of the mechanism of administrative-legal provision of access to justice for persons with disabilities.

Much attention is paid to the analysis of international and national legislation, which regulate the issue of access to justice for persons with disabilities. In particular, the research refers to the Constitution of Ukraine [55], the International Covenant on Civil and Political Rights [77], the Universal Declaration of Human Rights [36], the Convention on the Rights of Persons with Disabilities [53], the European Convention on Human Rights [35], recommendations and resolutions of the Committee of Ministers of the Council of Europe, resolutions of the UN General Assembly, codified legal acts , laws of Ukraine, acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine and other normative legal acts. The positive sides of the relevant norms and regulations are singled out, as well as the need to make specific legislative changes are emphasized during the study of this issue.

Subjects of administrative and legal provision of access to justice for persons with disabilities are indicated separately in the wok. In particular, the activities of the relevant direction carried out by a) the Verkhovna Rada of Ukraine, which adopts laws, participates in the appointment of the Prosecutor General, exercises parliamentary control, b) the President of Ukraine, who is entrusted with the authority to appoint and dismiss the Prosecutor General, to sign normative legal acts or to impose a veto on them, to issue decrees and orders, c) by the Cabinet of Ministers of Ukraine, which makes government decisions on relevant issues, develops draft laws, etc., d) by the Ministry of Justice of Ukraine, responsible for the organization of expert justice provision, organization and control of the execution of court decisions, etc., e) the Supreme Council of Justice, which is entrusted with duties, among other things, to ensure the personnel, organizational, and financial functioning of the judiciary, e) the State Judicial Administration of Ukraine, responsible for the organization of work on keeping court statistics, records and archives, monitoring the

state of records, improving the qualifications of court staff, ensuring the functioning of video conferencing systems [118], etc., is) the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, authorized to ensure public safety and order, combating crime, etc.

Finally, within the framework of the study of the mechanism of administrative and legal support for access to justice for persons with disabilities, the relevant methods are studied. In particular, the methods of administrative and legal provision of access of persons with disabilities to justice are proposed to be understood as a set of techniques and means of purposeful power-organizing influence of authorized subjects on subordinate objects in order to ensure effective and efficient implementation of state policy aimed at ensuring access of persons with disabilities to justice. They are methods for ensuring the functioning of the subjects of administrative and legal provision of access for persons with disabilities to the researched area; methods for ensuring the implementation of tasks, the implementation of which is aimed at the administrative and legal provision of access to justice for persons with disabilities; management methods.

A number of shortcomings of the national justice system are identified, based on the analysis of the Ukrainian experience in the researched field. They are related to architectural, informational, transport, financial barriers, cancellation of a number of benefits for the relevant category of persons, inaccessibility of work in judicial bodies, etc.

International experience of public administration in the field of access to justice for persons with disabilities is studied in order to develop the proposals for possible solutions to the identified problems. In particular, it refers to the practice of such states as Bulgaria, Germany, Spain, Great Britain, Serbia, Slovenia, Ireland, the United States of America and Georgia. On the basis of an in-depth analysis of the state policy in the field of access to justice for persons with disabilities, the practice of its implementation, relevant scientific developments, a number of proposals are formulated regarding the improvement of legislation, in particular the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» [133], the Regulation on the Procedure for the Operation of Individual Subsystems of the Unified Judicial

Information System of the telecommunications system, approved by the decision of the High Council of Justice of August 17, 2021 No. 1845/0/15-21 [122], Regulation on conducting a competition for the vacant position of a judge, approved by the decision of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine on November 2, 2016 No. 141/zp- 16 [130], etc.

The research also formulates practical proposals related, inter alia, to the creation of physical and information barrier-free conditions, ensuring awareness of the rights of people with disabilities, the peculiarities of communication and treatment of persons with disabilities both by persons of this category and by employees of the justice system, accessible mechanisms for filing lawsuits and complaints, and data collection in the context of disability at all stages of justice.

Keywords: a person with a disability, low-mobility population groups, justice, legal process, barrier, accessibility, universal design, reasonable adaptation, guarantees of the realization of the right, administrative and legal support, method of administrative and legal support.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Кувіла О.І. Access to justice for persons with disabilities in the legislation of Ukraine. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»* : збірник наукових статей. Чернівці. 2018. № 2. С. 27-33.
http://www.jes.nuoua.od.ua/archive/2_2018/2_2018.pdf
2. Кувіла О.І. Компетенція органів влади щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. *Правова позиція*. № 1(38). 2023. С. 85-89.
<https://legalposition.umsf.in.ua/v1-38-2023> DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.16>
3. Кувіла О.І. Доступність правосуддя для осіб з інвалідністю: поняття та зміст. *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»*. Дніпровський національний університет. Видавничий дім «Гельветика». № 1. 2023. С. 23-28. http://apnl.dnu.in.ua/1_2023/1_2023.pdf
4. Кувіла О.І. Статистика та практика звернення осіб з інвалідністю до суду. *Правові новели*. Видавничий дім «Гельветика». № 20, 2023. С. 16-22.
http://legalnovels.in.ua/journal/20_2023/20_2023.pdf DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.20.02>

Статті у зарубіжних виданнях:

5. Kuvila O. Pojęcie administracyjnoprawnego zapewnienia dostępu osób niepełnosprawnych do wymiaru sprawiedliwości w Ukrainie. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 1(53). P. 250-254.
<http://kelmczasopisma.com/downloadfile/10287> DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.1.37>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кувіла О.І. Нормативно-правовий аспект доступу осіб з обмеженими можливостями до правосуддя. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави* : збірник тез XXII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів (м. Хмельницький, 24 берез. 2018 р.) / Хмельницький університет управління та права. 2018. С. 66-69. http://old.univer.km.ua/doc/lib/Upravlinski_ta_pravovi_zasadi_zabezpechennya_rozvitku_Ukrayini_yak_evropeyskoyi_derzhavi_zb_tez_XXII_schorichnoyi_zvitnoyi_naukovoyi_konferentsiyi_naukovo_pedagogichnih_pratsivnikov_doktorantiv_ta_aspirantiv_m_Hmelnitskiy_24_bereznya_2018r_.pdf

7. Кувіла О.І. Законодавчі гарантії права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 5-6 листопада 2021 р.) / ГО «Правовий світ». 2021. 64-67 с.

8. Кувіла О.І. Проблеми у сфері доступу осіб з інвалідністю до правосуддя та ймовірні шляхи їх вирішення. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 р.). / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2023. С. 282-284. https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/pravovi_zasady_organizaciyi_ta_zdiysnennya_publichnoyi_vlady_2023.pdf

9. Кувіла О.І. Пільги та гарантії для осіб з інвалідністю у сфері правосуддя. International scientific conference «Topical issues of modern jurisprudence»: conference proceedings (April 5–6, 2023. Czestochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 137-140.

<http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/326/9059/18907-1>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-313-2-32>

10. Кувіла О.І. Зміст доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. International scientific conference «Legal science, legislation and law enforcement: traditions and new European approaches» : conference proceedings, (May 29-30, 2023. Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 19-22.

<http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/340/9340/19502-1>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-324-8-4>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	29
РОЗДІЛ 1. ПРАВО ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	30
1.1. Поняття та особливості права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя.....	30
1.2. Елементи права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя.....	46
Висновки до розділу 1.....	58
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО ПРАВОСУДДЯ.....	60
2.1. Зміст механізму адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.....	60
2.2. Нормативно-правове регулювання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.....	67
2.3. Публічна адміністрація як суб'єкт адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.....	90
2.4. Методи адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.....	98
Висновки до розділу 2.....	117
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО ПРАВОСУДДЯ.....	121
3.1. Національний досвід у питанні доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.....	121
3.2. Міжнародний досвід забезпечення доступу осіб з інвалідністю	

до правосуддя.....	137
3.3. Шляхи вдосконалення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.....	149
Висновки до розділу 3.....	162
ВИСНОВКИ.....	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	172
ДОДАТКИ.....	194

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У зв'язку з російською агресією проти України в нашій державі щоденно зростає чисельність травмованих, контужених... І цей процес триватиме ще довго як через забюрократизованість процесів набуття статусу особи з інвалідністю, так і через подальше виникнення проявів порушень здоров'я як передумови для юридичного оформлення інвалідності. Так, якщо на початку 2022 року людей з інвалідністю в Україні налічувалося 2 725,8 тис. осіб, то протягом березня – грудня 2022 року чисельність дітей та дорослих з інвалідністю, яким було призначено пенсію та державну соціальну допомогу, зросла на 44,7 тис. осіб. А скільки ще осіб перебували у процесі оформлення відповідного статусу? Водночас у довоєнний період щорічне зростання чисельності людей з інвалідністю становило в середньому 13 тис. осіб. Зазначені цифри красномовно свідчать про актуалізацію питання інвалідності як для практики й державної політики, так і для науки.

Причинами тому – особистісні чинники, недосконалість державної політики відповідно спрямування та практики її реалізації.

Сьогодні здавалося б приділяється значна увага проблемі законодавчого та інституційного забезпечення сфери доступу до правосуддя загалом та в контексті інвалідності зокрема, але практика свідчить – цього недостатньо, адже навіть наявні гарантії, яких, до слова, недостатньо, не забезпечують потреб людей із порушеннями здоров'я на забезпечення, охорону і захист їхніх прав, зокрема засобами правосуддя.

Потребує суттєвого вдосконалення як законодавство, яким регламентується доступ до правосуддя, так і діяльність відповідного спрямування, здійснювана публічною адміністрацією, і загалом адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.

Комплексне наукове вивчення питання цієї проблематики може суттєво позитивно вплинути на ситуацію, що склалася в Україні з цього приводу, однак таке дослідження досі не здійснювалося. У зв'язку з цим вкрай необхідна підготовка дослідження з окресленого питання. Окрім іншого потрібне напрацювання пропозицій і рекомендацій, а також відповідних наукових висновків для подальшого вдосконалення публічного адміністрування доступу до правосуддя найбільш соціально незахищеної групи населення – осіб з інвалідністю.

Стан дослідження тематики дисертації. Наукова проблема права на доступ до правосуддя характеризується складністю та міжгалузевістю, тому вона була і продовжує бути предметом багатьох наукових пошуків як загалом у контексті змісту правосуддя, так і зокрема в контексті доступу до нього. У зв'язку з цим теоретична основа наукового дослідження адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя базується на працях представників юридичної науки в галузі теорії держави та права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, господарського та інших галузей права. Зокрема варто віддати належне досить високому рівню уваги багатьох науковців (А. Бернюков, В. Бігун, Ю. Білоусов, В. Бойко, І. Бородін, О. Бурий, О. Варгуляк, Л. Ватаманюк, І. Верба, С. Демченко, Н. Деркач, О. Захарова, А. Іванишук, І. Ієрусалимова, П. Каблак, І. Камінська, М. Ковалів, І. Коваль, О. Козакевич, В. Копейчиков, О. Кузьменко, М. Курило, В. Лаговський, О. Лемак, Ю. Лобода, А. Лужанський, Б. Малишев, А. Мартіросян, І. Назаров, О. Наливайко, О. Овчаренко, С. Погребняк, Ю. Полюк, Д. Приймаченко, С. Рабінович, О. Савчук, Н. Сакара, В. Сліпенюк, В. Смородинський, О. Соломахіна, О. Стовба, Л. Сушко, Г. Ткач, І. Ткаченко, Н. Чернишова, О. Щерблюк, М. Ясинок та ін.) до питання доступу до правосуддя. Однак в монографічних працях та наукових дослідженнях на цій темі в контексті питання інвалідності науковці не зосереджувалися.

Говорячи про науку адміністративного права, варто зауважити, що юридичний аналіз деяких аспектів задекларованої теми дисертації

здійснювався під час дослідження питання особливостей правового статусу осіб з інвалідністю та певних механізмів забезпечення реалізації ними гарантованих прав, однак лише фрагментарно або опосередковано.

У зв'язку з цим, необхідно дослідити природу права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя як об'єкт адміністративно-правового дослідження, механізм адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, а також перспективи розвитку адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до відповідної сфери.

Резюмуючи, відсутність комплексного наукового дослідження теми, що порушується, недосконалість державної політики в цій галузі та практики її реалізації зумовили вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у відповідності до положень Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Указу Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, що затверджує «Стратегію розвитку системи правосуддя та конституцій судочинства на 2021 – 2023 роки», постанови Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695, яка затверджує «Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки», розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р, що схвалює «Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року»; постанови загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., що затверджує «Стратегію розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016 – 2020 роки», наказу Міністерства освіти і науки України від 03 лютого 2022 року № 109, що затверджує Тематику наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022 – 2026 роки, плану науково-дослідницької роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0115U005495).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертації полягає у дослідженні адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, формулюванні наукових положень, висновків і пропозицій щодо шляхів удосконалення державної політики відповідного спрямування та практики її реалізації.

Для досягнення зазначеної мети виконуються такі *завдання*:

- сформулювати дефініцію та виокремити особливості права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя;
- виділити та охарактеризувати елементи права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя;
- розкрити зміст механізму адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя;
- проаналізувати законодавче забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя;
- висвітлити роль публічної адміністрації в адміністративно-правовому забезпеченні доступу осіб з інвалідністю до правосуддя;
- здійснити науково-теоретичний аналіз методів адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя;
- розглянути національний та міжнародний досвід у питанні доступу осіб з інвалідністю до правосуддя;
- сформулювати пропозиції щодо шляхів удосконалення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері правового забезпечення реалізації права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя.

Предмет дослідження – адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.

Методи дослідження. Достовірність результатів, досягнутих під час підготовки дисертації, забезпечується загальнонауковими, філософськими

та спеціальними юридичними методами наукового пізнання, використаними під час її написання.

Використання наукового методу забезпечило дослідження особливостей адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в частині формулювання визначень досліджуваних понять, підходів до їх структури, пропозицій щодо ймовірних шляхів вирішення проблем у досліджуваній сфері (усі розділи). Метод аналізу дозволив сформулювати висновки та пропозиції стосовно місця права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя в житті осіб цієї категорії та в масиві гарантованих їм прав, стосовно ймовірних шляхів удосконалення законодавчої регламентації відповідних правовідносин зокрема та адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя загалом (розділ 1, підрозділи 2.1, 3.3). Водночас метод синтезу сприяв вивченню природи права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя в контексті юридичної науки та практичних аспектів забезпечення його реалізації (підрозділи 1.2, 3.1). Законодавче забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя та повноваження суб'єктів його адміністративно-правового забезпечення досліджено завдяки застосуванню методу індукції (підрозділи 2.2, 2.3). Водночас метод дедукції сприяв формулюванню авторської позиції щодо елементів права на доступ до правосуддя (підрозділ 1.2). Метод спостереження використано для з'ясування природи права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя, національних особливостей адміністративно-правового забезпечення такого доступу (підрозділ 3.1). Насамкінець статистичний метод дозволив здійснити аналіз емпіричних та статистичних відомостей, якими підтверджуються положення дослідження (всі розділи).

Емпіричною основою дослідження стало вивчення та аналіз законодавства України, міжнародних нормативно-правових актів та практики адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, статистичні відомості за окремими напрямками дослідження тощо.

Нормативно-правова основа дослідження базується на правових актах конституційного, адміністративного, фінансового, транспортного права, права соціального забезпечення, сімейного права, кримінального, кримінального процесуального, цивільного, цивільно-процесуального, адміністративно-процесуального права, міжнародних договорах України у сфері прав людини загалом та осіб з інвалідністю зокрема.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що матеріал дослідження є системним, у ньому вперше в українській юридичній науці комплексно досліджено теоретичні, правові та практичні аспекти адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.

Наукова новизна дослідження полягає у таких ключових наукових положеннях і висновках, запропонованих особисто здобувачем:

уперше:

– сформульовано дефініції таких понять: «право осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя» (гарантована державою можливість забезпечення, охорони та захисту порушених, невизнаних, оспорюваних чи таких, що зазнали посягання, прав, свобод і законних інтересів осіб зазначеної категорії засобами розгляду і вирішення відповідних справ у рамках здійснення правосуддя із забезпеченням умов доступності відповідних процесів для осіб з інвалідністю відповідно до законодавчих вимог); «адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя» (упорядкування суспільних правовідносин у сфері правосуддя шляхом створення умов для закріплення, забезпечення реалізації, гарантування, охорони, захисту та поновлення відповідних прав людей з інвалідністю з метою забезпечення їх доступу до правосуддя на рівні з іншими); «механізм адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя» (система адміністративно-правових засобів та способів, сформованих з урахуванням практичного досвіду та спрямованих на упорядкування суспільних правовідносин у сфері правосуддя шляхом створення умов для закріплення,

забезпечення реалізації, гарантування, охорони, захисту та поновлення відповідних прав людей з інвалідністю з метою забезпечення їх доступу до правосуддя на рівні з іншими); «методи адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя» (сукупність прийомів та засобів цілеспрямованого владно-організуючого впливу уповноважених суб'єктів на підпорядкованих об'єктів із метою забезпечення ефективної та результативної реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя).

– виокремлено: 1) елементи права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя, до яких віднесено: а) обізнаність учасників процесів, пов'язаних із правосуддям, із питань прав людей з інвалідністю, зокрема й на доступ до правосуддя, їх потреб, особливостей поведження з ними та інших дотичних тем; б) можливість звертатися до відповідних уповноважених державних органів за захистом прав; в) можливість бути учасником судового процесу та доступність безпосереднього розгляду судових справ й оскарження судових рішень (створення процесуальних коректив); г) доступ до судових рішень та їх обов'язкове виконання; д) можливість людини з інвалідністю бути працівником судової системи; 2) методи адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, серед яких виокремлено три групи: а) методи із забезпечення функціонування суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя; б) методи із забезпечення реалізації завдань, на виконання яких спрямоване адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя; в) управлінські методи;

удосконалено:

– визначення поняття «правосуддя», яке запропоновано розуміти діяльністю уповноважених органів державної влади з розгляду і вирішення в рамках досудових, судових, позасудових процесів та дотичних процесів у встановленому законодавством порядку цивільних, кримінальних та інших справ стосовно порушених, оспорюваних чи таких, що зазнали посягання, прав,

свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб і держави з метою їх охорони, захисту та поновлення;

– положення про недоліки національної системи правосуддя в контексті питання інвалідності, серед яких виокремлено, окрім іншого, такі: особи з інвалідністю переважно не володіють достатніми правовими знаннями щодо власних прав, свобод і законних інтересів; відсутність правової обізнаності недієздатних осіб; у людей цієї категорії відсутня довіра до судової системи; фізично недоступними залишаються щонайменше половина судів; є суттєва проблема з доступом осіб з інвалідністю з порушеннями слуху, мовлення, зору до інформації щодо здійснення правосуддя; співробітники національної системи правосуддя й пенітенціарної системи не обізнані належним чином у питаннях прав і потреб осіб з інвалідністю; транспортна бар'єрність; представники органів прокуратури законодавчо не зобов'язані приймати участь у всіх судових засіданнях, на яких розглядають справи про захист прав осіб з інвалідністю; скасовано низку пільг зі сплати судового збору;

дістали подальшого розвитку:

– розуміння: 1) правового змісту понять «правосуддя», «доступність правосуддя», «доступ до правосуддя», «адміністративно-правове забезпечення», «механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод». У результаті зроблено висновок про прикладний характер поняття доступу до правосуддя, а також про те, що доступність правосуддя є якісною характеристикою правосуддя; 2) ознак правосуддя; 3) наукових та законодавчих підходів до розуміння структури доступу до правосуддя;

– аналіз: нормативно-правового регулювання нормами і положеннями національного та міжнародного законодавства реалізації права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя; компетенції суб'єктів адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя;

– наукове вивчення міжнародного досвіду з питання забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя;

– думки стосовно ймовірних шляхів удосконалення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в контексті практики та розвитку законодавства, зокрема вони полягають у вдосконаленні законодавства (наведено конкретні пропозиції), зборі відповідних статистичних даних, забезпеченні доступу до фізичної інфраструктури, інфраструктури, транспорту, правничої допомоги, розвитку процесуальних умов і коректив в контексті забезпечення інклюзивності процесів у рамках здійснення правосуддя.

Практичне значення одержаних результатів зводиться до можливості використання сформульованих у дисертації висновків та пропозицій у:

– *науково-дослідній сфері* для подальшого вивчення актуальних проблем публічного адміністрування доступу осіб з інвалідністю до правосуддя (акт впровадження Університету митної справи та фінансів від 10.10.2023 р., акт впровадження Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету від 05.12.2023 р.);

– *практичній, нормотворчій та правозастосовчій діяльності* у сфері прав осіб з інвалідністю (акт впровадження Представника Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю в Чернівецькій обласній державній адміністрації від 27.11.2023. р., акт впровадження Чернівецького окружного адміністративного суду від 28.11.2023 р.);

– *навчальному процесі* (акт впровадження Університету митної справи та фінансів від 18.09.2023 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, висновки і рекомендації теоретичного та практичного характерів оприлюднено на таких науково-практичних конференціях: Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави (м. Хмельницький, 24 берез. 2018 р.), Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті (м. Дніпро, 5-6 листопада 2021 р.), Правові засади організації та здійснення публічної влади (м. Хмельницький, 31 березня 2023 р.), Topical issues of modern jurisprudence (April 5-6, 2023. Częstochowa, the Republic of Poland), Legal science,

legislation and law enforcement: traditions and new European approaches (May 29-30, 2023. Wloclawek, the Republic of Poland).

Публікації. Положення дисертації відображено в 10 наукових публікаціях, із яких 5 статей (4 опубліковано в наукових фахових виданнях і 1 – у зарубіжному періодичному науковому виданні) та 5 тез, у тому числі міжнародних науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації має такий вигляд: вступ, три розділи, поділені на дев'ять підрозділів, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 209 сторінок, із яких на 22 сторінках розміщено список використаних джерел, що налічує 190 найменувань, а також додатки на 9 сторінках.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ГПКУ – Господарський процесуальний кодекс України
КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України
ККУ – Кримінальний кодекс України
Конвенція – Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю
КПКУ – Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ – Конституційний Суд України
МГН – маломобільні групи населення
ЦКУ – Цивільний кодекс України
ЦПКУ – Цивільний процесуальний кодекс України

РОЗДІЛ 1

ПРАВО ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поняття та особливості права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя

Люди з інвалідністю досить часто через наявні в них порушення, низькі рівень та якість життя, непоодинокі випадки безпорадності зазнають посягань і порушення їхніх прав. Підтвердити зазначене твердження конкретними цифрами чи фактами неможливо, через відсутність статистики з цього питання та відповідної аналітики. Офіційну інформацію стосовно фактів порушення прав людей з інвалідністю можна знайти лише в щорічних доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Для прикладу, протягом 2021 року до Омбудсмена звернулися 172 особи «щодо порушення рівності прав і свобод людини і громадянина за ознакою інвалідності та стану здоров'я, що на 74 % більше, ніж за 2020 рік (44 особи). Ще 37 таких порушень було виявлено під час моніторингу засобів масової інформації, соціальних мереж та інших відкритих джерел, що на 32 % більше, ніж за 2020 рік (25 осіб)» [167]. Очевидно, що з війною ситуація в рази погіршилася [63].

Однак безапеляційно, що високий рівень порушуваності прав людей з інвалідністю – це факт. Ситуація погіршується, окрім іншого, відсутністю умов доступності правосуддя для цієї категорії населення.

Поділяємо думку В.О. Бурого стосовно того, що «фундаментальним правом, яке визнали однією з найвищих конституційних цінностей переважна більшість сучасних країн, є право на доступ до правосуддя» [16].

Своєю чергою А.В. Лужанський зазначає, що «правосуддя займає особливе місце в системі гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів,

а доступ до нього є невід'ємною складовою права на звернення до суду та необхідною передумовою його реалізації» [74, с. 197-198].

Принагідно процитуємо декілька дефініцій, які розкривають зміст дотичних до поняття правосуддя категорій для подальшого з'ясування природи першого.

Так, право на звернення до суду в науковій літературі визначено як врегульовану нормами процесуального права форму захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, яка характеризується наявністю підстав та умов для реалізації та вимагає від суб'єкта звернення активної процесуальної поведінки з одного боку, та органів судової влади при здійсненні правосуддя з іншого боку [91, с. 52].

Водночас право на судовий захист пропонується розуміти «самостійним суб'єктивним конституційним правом, яке характеризується гарантованою можливістю особи вчиняти юридично значимі активні процесуальні дії в разі посягання іншою особою на її права, свободи та інтереси шляхом звернення до суду, з метою отримання належного захисту, забезпечення та реалізація якого є обов'язком держави» [91, с. 52].

Принагідно авторка процитованих дефініцій акцентує, що право на звернення до суду є основною складовою права на судовий захист [92, с. 102].

Із зазначеного вже стає очевидною неточність у визначенні А.В. Лужанським поняття «правосуддя» в частині того, що доступ до правосуддя – це невід'ємна складова права на звернення до суду, адже правосуддя ширше за змістом від звернення до суду.

Говорячи безпосередньо про людей з інвалідністю потрібно зазначити, що статтею 13 Конвенції [53], яка вважається ключовим документом у сфері правової і соціальної захищеності осіб відповідної категорії, на Україну покладено обов'язок щодо «забезпечення особам з інвалідністю ефективного доступу до правосуддя та сприяння належному навчанню осіб, які працюють

у сфері здійснення правосуддя, зокрема в поліції та пенітенціарній системі» [69].

Відповідні гарантії кореспондуються зі статтею 55 Конституції України [55] та відповідають потребам людей з інвалідністю, які часто зазнають порушення своїх прав, особливо у воєнних умовах [69].

Зокрема за змістом статті 55 Конституції України:

- «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» [55];
- «кожен має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [55];

- «кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ» [55].

Зі свого боку вважаємо конституційне право на звернення до суду за захистом прав одним з основоположних на рівні з правами на освіту, охорону здоров'я, зайнятість тощо [69].

Поділяємо думку А.В. Лужанського, який зводиться до того, що «специфіка судового захисту полягає у тому, що його ефективність є набагато вищою порівняно з іншими, несудовими засобами, оскільки: захист у позасудовому порядку фактично є проханням або пропозицією щодо добровільного чи в порядку адміністративного контролю усунення порушення й ліквідації його негативних наслідків та ґрунтується на презумпції належної та добросовісної поведінки правопорушника; судовий розгляд є єдиним остаточним законним засобом вирішення правового конфлікту; при розгляді конкретної справи суд має право превентивного впливу у формі обов'язкових до виконання окремих ухвал (постанов) щодо запобігання в подальшому причин і умов, що сприяли порушенню прав; судові рішення, що набрали законної сили, як правило, мають остаточний характер; виконання судового рішення щодо питань факту чи права забезпечене державним примусом» [74, с. 197].

Що ж таке правосуддя? Це – перше запитання, яке потребує відповіді в рамках дослідження змісту права людей з інвалідністю на доступ до нього.

Науковцями по-різному розуміється досліджувана категорія та формулюються її дефініції, для прикладу:

- «діяльність виключно судів із розгляду і вирішення справ, віднесених до їх юрисдикції» (А.Г. Мартіросян) [75, с. 270].

Процитована дефініція кореспондується зі змістом статті 124 Конституції України в частині норми про здійснення правосуддя виключно судами. Проте в контексті зазначеного видається цікавою частина п'ята зазначеної статті Основного Закону, якою передбачено, що «народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних» [55]. Виходить, конституційні норми визначають не лише судовий, а й суспільний (народний) характер правосуддя [65];

- «вирішення спорів про право, яким захищаються права і свободи суб'єктів права: на підставі закону, що відповідає принципам справедливості, рівності, свободи та гуманізму; на основі діяльності, яку здійснюють спеціальні органи державної влади, що уособлюють собою судову владу» (Л. Ватаманюк) [18, с. 46].

Зазначене визначення можна охарактеризувати як загальне і таке, що відображає ключові ознаки поняття «правосуддя», проте не дає повною мірою уявлення про його зміст. Також вважаємо, що говорячи про права і свободи, варто зазначати і про законні інтереси. Водночас цінним, на нашу думку, є відсутність зосередження уваги виключно на діяльності судів;

- «особлива функція державної влади, що здійснюється через розгляд і вирішення в судових засіданнях юридичних справ зі спорів, стосовних до прав та інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань та кримінальних справ і застосування встановлених законом карних заходів щодо осіб, винних у вчиненні злочину, або виправдання невинних» (В.М. Лаговський, В.В. Копейчиков) [72; 95]. Забігаючи наперед, вважаємо

звуженням змісту поняття «правосуддя» акцентування виключно на розгляді та вирішенні відповідних спорів у судових засіданнях.

Крім того, у словниках визначення поняття правосуддя сформульовано так:

- «самостійна галузь державної діяльності, яку здійснює суд шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [169, с. 515];

- «правозастосовча діяльність суду з розгляду і вирішення в установленому законом порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави» [168, с. 50].

У цьому визначенні на відміну від наведених вище закріплено найбільш широке коло суб'єктів, чії права забезпечуються засобом здійснення правосуддя [65], зазначено всі види судових процесів, згадано про права, свободи та законні інтереси;

- «суд, судова діяльність держави, юстиція; установи, які здійснюють судову діяльність держави; розгляд судових справ, судочинство; справедливий суд». Принагідно зауважимо на позиції С. Демченко стосовно того, що «не слід ототожнювати термін судочинства з правосуддям, оскільки судочинство може бути справедливим і несправедливим. Саме тому вищезазначені поняття слід розмежовувати. Правосуддя – це справедливе судочинство» [24].

Інтерпретуючи науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України [61] та висновок Н. Деркач, зроблений у науковій статті [28, с. 53], право на доступ до правосуддя забезпечує справедливий судовий розгляд. У випадку з особами з інвалідністю зазначене є особливо обґрунтований, передусім через велику кількість бар'єрів на їх шляху до правосуддя.

Конституційний Суд України тлумачить правосуддя як «самостійну галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і

вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [102]. Це тлумачення свідчить про таке розуміння цим судовим органом здійснення правосуддя і судочинства та їх розмежування:

«По-перше, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

По-друге, правосуддя здійснюється в формі судочинства, тоді як судочинство, зокрема кримінальне, є також і діяльністю органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду (судді), а також діяльністю інших учасників кримінального процесу – підозрюваних, обвинувачених, підсудних, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, їх представників та інших осіб з метою захисту своїх конституційних прав, свобод та законних інтересів» [96, с. 41].

Аналіз зазначених вище дефініцій дає підстави виокремити такі характерні ознаки правосуддя:

- здійснення правосуддя спеціальними уповноваженими державними органами;
- розгляд відповідних справ із дотриманням особливого порядку;
- загальнообов'язковість судових рішень [72; 95].

Крім того, в науковій літературі до ознак правосуддя віднесено його справедливість.

У контексті вищезазначеного видаються цікавими результати аналізу Розділу XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» Кримінального кодексу України [59] (далі – ККУ), статтями, віднесеними до якого, передбачено відповідальність за відповідні правопорушення, які умовно з урахуванням дискусійності питання обсягу поняття правосуддя можна класифікувати на чотири групи:

1) досудові процеси: «завідомо незаконні затримання», «привід», «домашній арешт або тримання під вартою»; «примушування давати показання»; «порушення права на захист»; «невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист»; «завідомо неправдиве повідомлення про вчинення

кримінального правопорушення»; «розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування» [59];

2) судовий розгляд: «втручання в діяльність судових органів»; «введення в оману суду або іншого уповноваженого органу»; «відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків»; «перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку»; «представництво в суді без повноважень» [59];

3) позасудовий процес: «притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності»; «постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови»; «невиконання судового рішення»; «ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі»; «ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі»; «дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань» [59];

4) не пов'язані безпосередньо з розглядом справи процеси: «незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя»; «приховування злочину» [59].

На наше глибоке переконання, ККУ є одним із найбільш якісних та досконалих нормативно-правових актів. Тому отримані результати аналізу злочинів, віднесених до сфери, пов'язаної із правосуддям, вважаємо безапеляційним доводом того, що правосуддя – це не лише судовий процес, а й процеси, які передують або наступають після судового розгляду справи, чи є дотичними до судового розгляду, але не пов'язаними з його здійсненням.

Резюмуючи матеріал стосовно природи **правосуддя**, вважаємо, що ця категорія означає *діяльність уповноважених органів державної влади з розгляду і вирішення в рамках досудових, судових, позасудових процесів та дотичних процесів у встановленому законодавством порядку цивільних, кримінальних та інших справ стосовно порушених, оспорюваних чи таких,*

що зазнали посягання, прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб і держави з метою їх охорони, захисту та поновлення.

Особливими суб'єктами права на доступ до правосуддя є люди з інвалідністю.

Національний законодавець з урахуванням змісту норм міжнародних правових актів [53] визначив поняття «особа з інвалідністю» як «особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист» [127].

Відповідно до Конвенції «до осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними (авт.: пов'язані з пересуванням (користування кріслом колісним; відсутність ноги чи руки тощо), психічними (авт.: наприклад, посттравматичний синдром), інтелектуальними (авт.: для прикладу, розумова відсталість) або сенсорними (авт.: порушення зору, слуху, мовлення тощо) порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими» [53].

Фізичні порушення зумовлюють потребу в забезпеченні архітектурної доступності зовнішнього середовища, у правильності підтримки людей, які мають відповідні порушення здоров'я, тощо; психічні та інтелектуальні порушення потребують використання у спілкуванні з такими людьми простої мови і вибору комфортного місця спілкування з ними; сенсорні порушення спричиняють необхідність коментування дій і ситуації довкола під час спілкування з тими, хто має порушення зору, забезпечення можливості використання кількох способів спілкування з тими, у кого є порушення слуху [184].

Водночас основні види порушення функцій організму людини в Інструкції про встановлення груп інвалідності, затвердженій наказом Міністерства охорони здоров'я України від 5 вересня 2011 р. № 561 [113], класифіковано на:

1) «порушення психічних функцій (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мови, емоцій, волі)» [113];

2) «порушення сенсорних функцій (зору, слуху, нюху, дотику, больової, температурної та інших видів чутливості)» [113];

3) «порушення статодинамічних функцій (голови, тулуба, кінцівок, рухливих функцій, статички, координації руху)» [113];

4) «порушення функції кровообігу, дихання, травлення, виділення, обміну речовин та енергії, внутрішньої секреції, імунітету тощо» [113];

5) «мовні порушення (не обумовлені психічними розладами), порушення голосоутворення, форми мови – порушення усної (ринолалія, дизартрія, заїкання, алалія, афазія) та письмової (дисграфія, дислексія), вербальної та невербальної мови» [113];

6) «порушення, які викликають спотворення (деформація обличчя, голови, тулуба, кінцівок, які призводять до зовнішнього спотворення, аномальні дефекти травного, сечовидільного, дихального трактів, порушення розмірів тулуба)» [113].

Зважаючи на особливий правовий статус людей з інвалідністю, зумовлений тими чи іншими порушеннями здоров'я, забезпечення специфічних потреб осіб цієї категорії в певній сфері їх життєдіяльності, як-от правосуддя, є конкретним прикладом людиноцентристського підходу. Цитуючи В.Б. Авер'янова, поділяємо його позицію стосовно того, що «нова адміністративно-правова доктрина передбачає суттєву зміну розуміння суспільної цінності галузі адміністративного права. На противагу існуючому однобічному визначенню її переважно як регулятора владно-організаційного впливу держави на суспільні відносини і процеси, ця галузь у сучасному європейському розумінні виступає основним регулятором гармонійних взаємовідносин між публічною адміністрацією – суб'єктами державної влади і місцевого самоврядування – та громадянами. В основу ж нової адміністративно-правової доктрини має бути покладена протилежна – людиноцентристська – ідеологія, згідно з якою, держава має, умовно кажучи,

«служити» інтересам громадян (тобто діяти на благо людини) – шляхом усебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод та законних інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації» [5; 6, с. 240-247; 7, с. 7-10; 147].

Одним із проявів людиноцентризму в адміністративно-правовому забезпеченні є створення умов доступу людей з інвалідністю до правосуддя.

На нашу думку, яка знайшла відображення в наукових статтях, «правосуддя – один зі значимих інститутів, доступність якого є гарантією належної реалізації і дотримання всього масиву прав та законних інтересів громадян загалом та людей з інвалідністю зокрема» [63, с. 25].

Водночас варто акцентувати на повсюдному застосуванні категорії «доступ до правосуддя». Однак рідко зустрічається поняття «доступність правосуддя».

До прикладу, Н.Ю. Сакара, вивчаючи проблеми доступності правосуддя в цивільних справах стверджує, що «доступність правосуддя є закріпленою в міжнародних нормах і національному законодавстві вимогою, яка відображає загально визнані чинники відправлення правосуддя, до реалізації яких заохочується або зобов'язується держава» [143, с. 46].

Водночас О.С. Захарова визначає доступність правосуддя як «встановлені та гарантовані державою механізми реалізації права особи на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справи судом з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [38].

Також в науковій літературі доступність правосуддя – це:

- «встановлені та гарантовані державою механізми реалізації права особи на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справи судом з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав й інтересів юридичних осіб, інтересів держави та ін.» (О.С. Захарова) [38, с. 86];

- «закріплена у міжнародних нормах і національному законодавстві вимога, яка відображає загально визнані чинники відправлення правосуддя, до

реалізації яких заохочується або зобов'язується держава» (Н.Ю. Сакара) [143, с. 46];

- «один з інституційних принципів, які стосуються організації та діяльності судової влади у цілому й відіграють роль системоутворюючих чинників, що виражають сутність судової влади та її призначення у суспільстві, є підґрунтям судової системи та незалежності суддів при вирішенні судом юридично значущих справ» (І.В. Камінська) [46, с. 54];

- «такий стан організації судової системи та юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потребу останнього у вирішенні юридично значущих справ і відповідає закріпленим у міжнародно-правових актах вимогам» (О.М. Овчаренко) [84, с. 15];

- «природній стан організації і діяльності судової влади, що прямо чи опосередковано впливає на забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, задоволення публічного інтересу держави і суспільства» (А.А. Іванищук) [39, с. 89].

З урахуванням контексту інвалідності в рамках дослідження правосуддя зазначимо, що за змістом статті 9 Конвенції доступність – це «спосіб надання особам з інвалідністю засобами виявлення й усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають доступності, можливості вести незалежний спосіб життя й усебічно брати участь у всіх аспектах життя шляхом вжиття належних заходів для забезпечення цим особам доступу нарівні з іншими до фізичного оточення, до транспорту, до інформації та зв'язку, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів і послуг, відкритих або таких, що надаються населенню, як у міських, так і в сільських районах» [53].

З урахуванням задекларованої теми дисертації варто звернути увагу, що для забезпечення доступності Конвенція зобов'язує держави:

1) «розробляти мінімальні стандарти й керівні орієнтири, що передбачають доступність об'єктів і послуг, відкритих або таких, що надаються населенню, уводити їх у дію та стежити за їх дотриманням» [53];

2) «організувати для всіх залучених сторін інструктаж з проблем доступності, з якими стикаються особи з інвалідністю» [53];

3) «оснащувати будинки та інші об'єкти, відкриті для населення, знаками, виконаними абеткою Брайля у формі, що легко читається і є зрозумілою» [53];

4) «надавати різні види послуг помічників і посередників, зокрема провідників, читців і професійних сурдоперекладачів, для полегшення доступності будинків та інших об'єктів, відкритих для населення» [53];

5) «заохочувати доступ осіб з інвалідністю до нових інформаційно-комунікаційних технологій і систем, зокрема Інтернету» тощо [53].

Водночас О.Г. Варгуляк пропонує розуміти доступність для людей з інвалідністю об'єктів і послуг як «властивість відповідних об'єктів і послуг, яка дає змогу особам цієї категорії вільно ними користуватися без будь-яких бар'єрів, у тому числі завдяки адаптації чи спеціальному дизайну» [17, с. 34].

Зазначене дає підстави для висновку, що доступність напряду залежить від наявності чи відсутності бар'єрів.

Усупереч підвищеній увазі керівництва держави до питання безбар'єрності розробляються та приймаються різноманітні нормативно-правові акти та іншого виду документи, однак дефініція поняття «бар'єр» закріплена лише у Вимогах до структури та змісту звіту з аналізу безпеки поверхневих та приповерхневих сховищ для захоронення радіоактивних відходів, затверджених наказом Державної інспекції ядерного регулювання України від 2 грудня 2019 р. № 520 [112]. Зокрема за названим документом «бар'єр – це природна або інженерна перешкода, призначена для запобігання поширенню радіоактивних речовин та/або забезпечення захисту радіоактивних відходів від зовнішніх впливів» [112].

Вважаємо, що зроблений у процитованому визначенні акцент на двосторонньому характері відповідних перешкод (природному і штучному) однаковою мірою підходить як для сховищ для захоронення радіоактивних відходів, так і конкретно для досліджуваної категорії.

Бар'єри в науковій літературі (до прикладу, як пропонує О.Г. Варгуляк) класифікуються так: «ментальні, які полягають у специфічному ставленні оточуючих до осіб з інвалідністю, нерозумінні їхніх проблем; фізичні, в контексті яких йдеться про недостатню архітектурну та транспортну доступність, що є головною перешкодою в доступі осіб з інвалідністю до освіти, праці, культури, спорту, інформації, туризму тощо; інформаційні, спричинені невикористанням існуючих форматів подачі інформації, які враховують потреби осіб з інвалідністю з порушеннями зору, слуху, психічними та інтелектуальними порушеннями, зокрема абетки Брайля, великого шрифту, аудіо та електронних засобів тощо; інституційні, які стосуються проблем законодавчої регламентації різноманітних аспектів життя осіб з інвалідністю; фінансові, зумовлені фінансовою неспроможністю переважної більшості осіб з інвалідністю задовольнити навіть життєво необхідні потреби через бідність та зубожіння» [17, с. 34].

На нашу думку, зазначені види бар'єрів стосуються також теми доступу до правосуддя людей з інвалідністю.

Якщо зі змістом доступності очевидно, то залишається потреба в тому, щоб розібратися з природою категорії «доступ».

Так, за словниковою літературою «доступ – спосіб наближення або входу; право або можливість досягти, використати або відвідати» [176, с. 4].

Конституційний Трибунал Республіки Польща доступ до правосуддя розглядає як «складову принципу рівності перед законом, що, окрім інших складових, визнає право осіб на рівний доступ до судів та право на справедливий суд» [190].

Принагідно А.В. Лужанський стверджує, що «право на доступ до правосуддя тісно пов'язане з іншими правами цієї групи суб'єктивних конституційних прав – на судовий захист та судове оскарження, на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, на правову допомогу, презумпцію

невинуватості, не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи визначеного законом кола близьких родичів, на захист тощо» [74, с. 199-200].

Резюмуючи, доходимо висновку, що доступ до правосуддя носить прикладний характер, а доступність правосуддя – його якісна характеристика.

Підтвердженням цьому є норми Конвенції [53]. Зокрема статтею 13 зазначеного міжнародного документу гарантується доступ осіб з інвалідністю до правосуддя. У ній передбачено, що «держави-учасниці забезпечують особам з інвалідністю нарівні з іншими ефективний доступ до правосуддя, зокрема передбачаючи процесуальні та відповідні вікові корективи, які полегшують виконання ними своєї ефективної ролі прямих і опосередкованих учасників, у тому числі свідків, на всіх стадіях юридичного процесу, зокрема на стадії розслідування та інших стадіях попереднього провадження; щоб сприяти забезпеченню особам з інвалідністю ефективного доступу до правосуддя, держави-учасниці сприяють належному навчанню осіб, які працюють у сфері здійснення правосуддя, зокрема в поліції та пенітенціарній системі» [53]. Тобто на міжнародному рівні обсяг правосуддя окреслено, у тому числі, стадіями попереднього провадження, функціонуванням поліції та пенітенціарної системи, що суттєво розширює розуміння доступності правосуддя порівняно з існуючими науковими підходами, однак свідчить на користь сформульованого нами висновку про більш широкий обсяг категорії доступності правосуддя [63, с. 26].

Говорячи про доступ до правосуддя, поділяємо позицію М.М. Ясинка, яка полягає у тому, що «доступ до правосуддя – це поняття доволі широке, оскільки воно охоплює весь процес від можливостей звернення до суду до безумовного виконання судових рішень. У зв'язку з цим інститут доступу до правосуддя потрібно розглядати як комплексний інститут, оскільки доступ до правосуддя – це створені державою такі юридично-правові умови, при яких кожна особа, яка вважає, що її права, свободи чи інтереси кимось порушені, має реальну можливість звернутися до суду, сподіваючись на оперативний та справедливий судовий захист, який направлено на відновлення порушених

прав, свобод чи інтересів з обов'язковим та безумовним виконанням судових рішень у відведений законом строк» [170, с. 80; 65].

До елементів доступу до правосуддя названий науковець відносить: «реальну можливість кожної особи відповідно до законодавства подати до суду свій позов; оперативну та безумовну справедливість судового розгляду; обов'язкове та безумовне виконання судових рішень у відведений законом строк» [170, с. 80].

Принагідно процитуємо М. Курило: «Ефективність судової системи в цілому оцінюється суспільством виходячи із вчасного розгляду судових справ та оперативного і завершеного виконання судових рішень.» [71, с. 68].

Нам імponує окреслена наукова позиція з поширенням обсягу поняття доступу до правосуддя не лише на судовий процес розгляду тієї чи іншої справи, а й на процеси, які передують такому розгляду та настають після його завершення [65].

Враховуючи специфіку правового статусу осіб з інвалідністю та стану їхнього здоров'я, який залежить від виду і міри порушення, доступ людей з інвалідністю до правосуддя окрім зазначених вище аспектів пов'язаний також із питанням доступності загалом: фізичної, інформаційної, фінансової тощо [65].

Зазначене вище нашою є на думку, що доступ осіб з інвалідністю до правосуддя – це ще й можливість людей цієї категорії не лише захищати власні права та законні інтереси, а й виступати в ролі тих, хто сприяє захисту прав і законних інтересів інших осіб, для прикладу в ролі судді чи присяжного. У цьому контексті потрібно наголосити, що на сьогодні в загальному доступі відсутні відомості про чисельність працівників судової системи, які мають інвалідність, а тим більше розподіл відповідних статистичних даних за різними ознаками, як-от група інвалідності, стать, вік, обіймана посада тощо [65].

Доступ осіб з інвалідністю до правосуддя у вузькому сенсі передбачає доступ до судового процесу. У широкому ж розумінні – це:

1) доступ до судового процесу, до суду як до фізичного об'єкту та до інформації, яка надається в рамках його функціонування, до дотичних до судового розгляду процесів (наприклад, до правової допомоги) та до роботи в суді [65];

2) ефективний доступ до систем, процедур, інформації та місць, які використовуються під час відправлення правосуддя [180].

Зазначену позицію деталізуємо нижче.

Загалом науковцями стверджується про три складові природи будь-якого права: «формально-правову, пов'язану з визнанням того чи іншого права і його реалізацією в межах дії позитивного права; змістовну, пов'язану з нормативно-правовим закріпленням того чи іншого права та відповідних йому правових обов'язків; процесуальну, що регулює порядок реалізації того чи іншого права та порядок реалізації відповідних йому обов'язків» [74, с. 198].

Безапеляційно, що право осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя є визнаним на міжнародному та національному рівнях. Підтвердженням тому – стаття 13 Конвенції та низка закріплених в українському законодавстві гарантій для представників зазначеної категорії населення, спрямованих на їх доступ до судового захисту їхніх прав. Якщо ж говорити про законодавче закріплення, то безпосередньо такого права як право на доступ до правосуддя для осіб з інвалідністю в українському законодавстві не закріплено, однак воно впливає із вищезазначеної статті ратифікованого нашою державою міжнародного договору. Насамкінець у нормах та положеннях законодавства визначено ті чи інші аспекти реалізації людьми з інвалідністю права на доступ до правосуддя.

На думку А.В. Лужанського, «існує необхідність закріплення такого позитивного юридичного права матеріальною конституційною нормою, яка мала б обумовлений правовою природою Конституції як основного закону установчий, а також загальнорегулятивний характер, оскільки встановлювала б передумови обов'язкового створення та відповідності конституції всіх інших правових норм, що регулюють відповідні правовідносини. Така потреба зумовлена загальним характером конституційного регулювання основних прав

і свобод людини і громадянина, правами інших суб'єктів правовідносин» [74, с. 200]. Зазначена позиція має серйозне підґрунтя і може бути розглянута на предмет ймовірності її запровадження за сприятливих суспільно-політичних умов.

Завершуючи цей підрозділ, процитуємо положення з рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 25 грудня 1997 р. № 9-зп у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води): «Частина першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.» [139].

Своєю чергою зазначений судовий орган у рішенні від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) зазначає, що «ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права.» [140].

Процитовані положення рішень КСУ вкрай значимі в контексті питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.

1.2. Елементи права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя

Загалом законодавством України передбачено значну кількість прав людей з інвалідністю: позачергове обслуговування/першочерговий перетин державного кордону / адміністративної межі / лінії розмежування в умовах карантину; матеріальне забезпечення; пільги зі сплати податків; медичне забезпечення; санаторно-курортне лікування та оздоровлення; соціальні послуги; допоміжні засоби реабілітації і вироби медичного призначення; забезпечення автомобілями, преференції в питаннях їх зберігання та паркування, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; реабілітаційні послуги; освіта та профорієнтація; зайнятість та працевлаштування; відпустки та допомога по тимчасовій непрацездатності; проїзд; зв'язок та інформація; доступ до культури, фізкультури та спорту; поліпшення житлових умов; правова допомога; гарантії під час вирішення питання про притягнення до відповідальності тощо [30, с. 4; 70].

В усьому масиві відповідних прав чільне місце належить праву на доступ осіб з інвалідністю до правосуддя.

Поділяємо думку Н.В. Чернишової стосовно того, що «для кожної людини у правовій державі передусім важливо мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізовувати своє право на судовий захист. Важливо щоб суд, розглядаючи будь-який конфлікт, був неупереджений і здатний ухвалити справедливе й законне рішення» [159].

Уперше в міжнародному праві доступ людей з інвалідністю до правосуддя як окреме право було закріплено майже 20 років тому в Конвенції, ратифікованій Україною 13 років тому в 2009 році.

У контексті зазначеного влучно зауважує О.М. Козакевич, що «загалом забезпечення права на доступ до правосуддя у загальній концепції прав людини тривалий час було пов'язане зі зверненням до суду. Ідея суду полягала в тому, що він виступає універсальним арбітром у відносинах між людьми та державою. Водночас під впливом сучасних тенденцій ідея доступності правосуддя, яка досить тривалий час уособлювала лише звернення до суду,

модернізується та наповнюється новим змістом» [51]. Тому далі кілька слів про історію становлення права на доступ до правосуддя, процес якої суттєво вплинув на розуміння структури цього права загалом та відносно осіб з інвалідністю зокрема.

В ієрогліфічних написах на стінах гробниць візирів знаходимо перші письмові настанови щодо належного здійснення правосуддя. Окрім іншого вони містять опис специфічних судових повноважень і деталізують судову процедуру. Йдеться про період XVII-XVI століття до нашої ери. Водночас у написах «Посадова інструкція візиру» та «Про службові обов'язки візира» закріплено «Настанови щодо додержання встановленої форми й процедури здійснення правосуддя» [96, с. 46].

Під час «архаїчного періоду» грецької (і європейської) історії правосуддя вважалося діяльністю богів (звідси – «божественний суд», «божа кара») [96, с. 47].

Починаючи з XVIII століття ідеї права на доступ до правосуддя були пов'язані з формуванням стандартів забезпечення та заборонаю відмови у здійсненні правосуддя. Вважалося, що судовий розгляд включає три стадії: до розгляду справи (пов'язана зі зверненням до суду); під час розгляду справи; після розгляду справи (стосується подачі апеляції, виконання судового рішення) [177, с. 337].

Із кінця XIX століття в західній юридичній літературі концепція права на доступ до правосуддя досліджувалася з точки зору проблем забезпечення доступу до механізмів захисту прав для незахищених верств населення, включно з особами, які не мали достатньо коштів для звернення до суду.

Уже з другої половини XX століття (1970-ті рр.) доступ до правосуддя став основною концепцією забезпечення реальної можливості звернення до механізмів захисту своїх прав. У цей час на можливість доступу до правосуддя фактично впливали не тільки юридичні, а й соціальні, економічні та політичні чинники. Відбулося кілька хвиль змін: виникло право на безкоштовну юридичну допомогу; законодавчо визначено право

на колективні позови і позови на захист публічного інтересу; вжито заходів, спрямованих на забезпечення доступу до альтернативних судовим механізмів вирішення спорів; спрощено судову систему [181, с. 196]; з'явилося право на доступ до міжнародних систем захисту прав людини [51].

Отже, за твердженням авторів колективної монографії А.М. Бернюкова, В.С. Бігуна, Ю.П. Лободи, Б.В. Малишева, С.П. Погребняка, С.П. Рабіновича, В.С. Смородинського і О.В. Стівба «в історії правничої думки від XVII-XVI століть аж до сьогодення простежується наступність ідей про правосуддя, судову владу, їхні визначальні функції та принципи їх здійснення, суспільно корисний характер суддівської діяльності, проглядається якісний розвиток ідей про світську природу правосуддя, спочатку суто функціональну, а пізніше й організаційно-правову відокремленість цієї діяльності від діяльності інших владних інститутів держави» [96, с. 70].

Беззаперечно, що особи з інвалідністю стикаються з особливими проблемами, оскільки вони використовують судові процедури для вирішення проблем, пов'язаних зі злочинністю, віктимізацією та фінансовою стабільністю тощо. Від судових технологічних платформ, недоступних для незрячих користувачів, до залів судових засідань без входів, доступних для користувачів крісел колісних, до відсутності адекватного перекладу мовою жестів для глухих і слабочуючих позивачів, люди з інвалідністю часто залишаються позбавленими можливостей, оскільки вони орієнтуються в судових процесах, де більшість людей, незалежно від інвалідності, мають обмежений доступ до правового представництва чи допомоги. Ці занепокоєння щодо доступу посилюються стигмою, з якою стикаються люди з інвалідністю, коли вони взаємодіють із суб'єктами системи правосуддя, які ставлять під сумнів їхню довіру, їхню здатність приймати рішення у своїх юридичних питаннях і чи заслуговують вони на відшкодування за шкоду, якої вони зазнали [174].

У нашій державі практика складається так, що люди, які мають інвалідність, вкрай рідко використовують судові засоби захисту й відновлення своїх порушених чи таких, що зазнали інших посягань, прав. Першопричинами

такого стану справ, окрім іншого, є зубожіння людей з інвалідністю, неналежний рівень доступності судів і судового процесу, відсутність або недостатня обізнаність осіб відповідної категорії стосовно власних прав та порядку їх захисту й відновлення. До всього зазначеного й того, що лишилося поза деталізацією вище, додається проблема з відсутністю офіційної статистики про звернення осіб з інвалідністю до суду [70]. Більш детально відповідні проблеми розглядатимуться в третьому розділі цього дослідження.

Говорячи про наукове вивчення питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя загалом та елементів відповідного права зокрема потрібно зазначити, що декількома науковцями, зокрема й на монографічному рівні, досліджувалася наукова проблема доступності правосуддя [31; 84; 143], складових частин цього інституту, однак жодне з відповідних досліджень не містить положень, присвячених питанню доступу до правосуддя осіб з інвалідністю. Це, з одного боку, свідчить на користь актуальності нашого дослідження, а з іншого – говорить про неналежний рівень уваги до питання інклюзії правосуддя, що має своїм наслідком неналежні якість та ефективність правосуддя відносно людей зазначеної категорії.

У чому ж полягає та що охоплює собою поняття «право осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя»?

Загальноприйнято вважати правом «сукупність загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, регламентованих державою і таких, що виражають її волю, які визначають вид і міру можливої та необхідної поведінки учасників відносин, що регулюються, та забезпечуються можливістю державного примусу» [144, с. 55], а також надану й гарантовану державою міру можливої (дозволеної) поведінки в правовідносинах, забезпечену кореспондуючим обов'язком іншого суб'єкта правовідносин [73, с. 34].

У науковій літературі (зокрема в наукових працях І.О. Верби) право на доступ до правосуддя визначено як «право людини, що передбачає можливість безперешкодного звернення до суду з метою захисту своїх прав» [20, с. 20].

Вважаємо, що ця дефініція є вкрай обмеженою за змістом і не розкриває природи досліджуваної категорії.

З огляду на викладене **правом осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя** вважаємо *гарантовану державою можливість забезпечення, охорони та захисту порушених, невизнаних, оспорюваних чи таких, що зазнали посягання, прав, свобод і законних інтересів осіб зазначеної категорії засобами розгляду і вирішення відповідних справ у рамках здійснення правосуддя із забезпеченням умов доступності відповідних процесів для осіб з інвалідністю відповідно до законодавчих вимог.*

Зазначене право, як свідчить практика, є системних та охоплює собою низку складових взаємопов'язаних елементів.

На підтвердження нашої думки наведемо позицію О.М. Овчаренко, яка вважає, що «доступність правосуддя розкривається через сукупність її елементів – правових (інституційних і процесуальних), соціальних та економічних» [84, с. 74].

До правових елементів доступності науковець відносить: «територіальну наближеність суду, відкритість інформації про нього, універсальність юрисдикції суду, його компетентність, стабільність судової системи». Водночас до соціальних елементів доступності, з її точки зору, належать: «потреба громадян у вирішенні правових конфліктів, що виникають у суспільстві, рівень розвитку правосвідомості суспільства загалом й окремих громадян, який полягає у правовій обізнаності населення й у довірі громадян до суду, рівень правосвідомості носіїв судової влади – суддів». Насамкінець елементами економічного характеру, на думку О.М. Овчаренко, є: «витрати на фінансування судової влади, витрати сторін та інших учасників справи, витрати на забезпечення доступу до суду найбільш вразливих верств населення» [84, с. 74].

Наведений підхід до класифікації елементів доступності правосуддя вважаємо широким та всеохоплюючим не лише загалом, а й конкретно в контексті теми нашого дослідження.

Крім того, О.М. Овчаренко в монографії «Доступність правосуддя та гарантії його реалізації» акцентує на таких гарантіях правосуддя:

- інституційні гарантії доступності правосуддя (забезпечення територіальної наближеності судів; організаційно-правові гарантії відкритості інформації про суд; проблеми визначення юрисдикції суду; організаційно-правові гарантії забезпечення компетентності суддів; стабільність судової системи як гарантія доступності правосуддя);

- доступність механізмів оскарження судових рішень (засади інстанційної побудови судової системи; проблеми забезпечення доступності правосуддя в апеляційній інстанції; проблеми забезпечення доступності правосуддя в касаційній інстанції);

- організаційно-правові гарантії забезпечення доступної судової процедури (організаційно-правові гарантії дотримання судами розумного строку розгляду справ; простота процедури розгляду справ; проблеми забезпечення доступності правової допомоги для громадян; інститути позасудового врегулювання правових конфліктів; доступ до судових рішень; виконання судових рішень) [84, с. 4-5].

Зазначене також певною мірою дає увагу про структуру права на доступ до правосуддя.

Структуровану позицію щодо права на доступ до правосуддя представила Крістін Паркер (Christine Parker). Зокрема вона виділяє чотири покоління підходів до розуміння та реформування вказаного права, а саме:

1) «доступ до правосуддя як рівний доступ до правової допомоги (що надають правники) та судів. Це має бути досягнуте через надання відповідних державних субсидій та іншої правової підтримки» [185; 16];

2) «доступ до правосуддя як усунення дисбалансу в межах системи правосуддя, що виражене у зміні законів та судових процедур, судової практики з метою забезпечення чіткого порядку реалізації вказаного права. Це включає намагання максимально обмежити негативний вплив судового процесу на потерпілих та вдосконалення порядку судового вирішення спорів

шляхом раціоналізації системи судочинства. Важливою є також «демістифікація» законодавства через спрощення мовних конструкцій та поширення загальної правової грамотності» [185; 16];

3) «доступ до правосуддя як віддання переваги позасудовим засобам вирішення спорів та важливості превенції виникнення та ескалації спорів, охоплюючи широке застосування змагальних та незмагальних альтернатив класичного правосуддя» [185; 16];

4) «поліпшення доступу до правосуддя шляхом створення відповідного конкурентного середовища, що дало б змогу організувати ресурси для доступу до правосуддя найбільш продуктивно, зокрема через інститути ринку, наприклад, шляхом реформи правничої професії для зменшення вартості правничої допомоги» [185; 16].

Своєю чергою І.В. Назаров, характеризуючи принцип доступності в контексті питання правосуддя, виділяє такі його елементи:

- 1) зручне розташування судів;
- 2) достатня кількість суддів;
- 3) наближеність суду до населення [79, с. 163].

Ця позиція, на наше переконання, є вузькою та стосується виключно кількісної характеристики системи судових органів.

Також у наукових джерелах зустрічається позиція про те, що доступ до правосуддя охоплює такі чотири аспекти: 1) досудове вирішення спорів (яке може включати адміністративні процедури оскарження, арбітраж чи інші форми медіації); 2) безоплатну правову допомогу особам, які через певні життєві обставин її потребують; 3) розумні строки провадження; 4) оскарження судових рішень [93, с. 14].

Зазначене твердження більшою мірою стосується процесуальної сторони поняття, яке характеризується науковцем, однак воно кореспондується з нашим баченням змісту правосуддя, викладеним вище.

Певною мірою про елементи права на доступ до правосуддя говорить Н.В. Сібільова, виділяючи фактори, що впливають на забезпечення доступу до правосуддя, а саме:

- а) наявність незалежного суду, утвореного на підставі закону;
- б) утворення мережі судів, наділених повноваженнями перегляду справ в апеляційному і касаційному порядку;
- в) розгляд справ компетентним судом, не тільки уповноваженим розглядати їх по суті, а й у фаховості якої особа, що до нього звертається, цілком упевнена;
- г) розвинена система юридичної допомоги;
- д) така організація судової системи й роботи суду, яка б забезпечувала розгляд справ у розумні строки [85, с. 106].

Таке виокремлення елементів досліджуваного науковцем права є досить обмеженим і не розкриває, на нашу думку, повною мірою складу відповідної системи. Водночас ті елементи, які знаходяться в центрі уваги, є значимими як загалом, так і в контексті питання інвалідності зокрема.

Також зазначимо, що Верховний Суд Індії визнає право на доступ до правосуддя складовою права на життя, що визначено у статті 21 Конституції цієї держави, а також елементом конституційного права на рівність перед законом та рівного захисту прав. Відсутність відповідного механізму або його неадекватність, безумовно, унеможливають доступ до реалізації прав або їх відновлення чи захисту і тим самим нівелюють такі гарантії, як рівність перед законом та рівний захист прав. Верховний Суд Індії виокремив такі основні складові права на доступ до правосуддя [172]: 1) держава повинна забезпечити ефективний механізм правосуддя. Визнається фундаментальною вимога доступу до правосуддя, що полягає у створенні відповідного судового органу (суду, трибуналу, комісії), де громадяни можуть подавати свої скарги на відповідний розгляд щодо їхніх порушених прав іншими громадянами або державою чи її представниками. Також суд наголошує на ознаках, які дають змогу назвати судочинство правосуддям: справедливість, чесність та

об'єктивність; 2) зазначений механізм має бути територіально доступний; 3) правосуддя має здійснюватися щонайшвидше. Доступ до правосуддя буде ілюзією, якщо не буде виконано цю умову. Водночас, якщо надмірна обтяжливість та тривалість судового процесу негативно впливатиме на вибір стосовно його ініціювання, то вказане нівелюватиме не лише зміст права на доступ до правосуддя, а й правосуддя загалом; 4) судовий процес має бути фінансово доступний для сторін. Доступ до правосуддя буде ілюзією, якщо механізм правосуддя буде настільки фінансово обтяжливим, що змусить особу утриматись від звернення до суду [16].

Пропонований підхід до елементів права на доступ до правосуддя відображає реалії життя в Індії, однак він рівною мірою, хоч і фрагментарно, демонструє ті важливі складові процесів у рамках реалізації правосуддя, що підходять кожній державі.

Для підсумовування вищезазначеного підійде науковий висновок, сформульований О.М. Соломахіною, про те, що «доступ до правосуддя охоплює всі стадії процесу і правові ситуації, які конкретизуються процесуальним законодавством, починаючи від можливості звернення до суду за відновленням порушених прав до можливості участі в судовому розгляді, наступного звернення за правосуддям у судові інстанції (аж до міжнародного правосуддя), отримання правосудного рішення і його якісного виконання» [148, с. 57].

Тож доступ до правосуддя у випадку з особами з інвалідністю стосується таких надважливих аспектів, які вважаємо елементами досліджуваного права:

- обізнаність учасників процесів, пов'язаних із правосуддям, із питань прав людей з інвалідністю, зокрема й на доступ до правосуддя, їх потреб, особливостей поводження з ними та інших дотичних тем;

- можливість звертатися до відповідних уповноважених державних органів за захистом прав. Ця можливість стосується як організації системи таких органів з урахуванням їх доступності в контексті наближеності до місця проживання, а також безбар'єрності архітектурної та інформаційної,

так і безпосередньо комунікативної складової, коли, до прикладу, безперешкодно може звернутися людина з порушеннями зору чи слуху, або така, яка пересувається на кріслі колісному тощо. Окрім іншого, йдеться також про доступність прилеглої території та будівель установ і закладів системи правосуддя, інформації (окрім іншого, йдеться, про можливість дістатися приміщення судового органу, отримати копію необхідного документу в канцелярії, отримати відомості в рамках взаємодії з судом тощо) [63], процесів, які передують розгляду справ у судовому процесі (наприклад, що стосується правничої допомоги («надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення» [100]), досудового розслідування тощо). У змісті елементу досліджуваного права, який характеризується, і наділення відповідними можливостями людей зі статусом недієздатності чи обмеженої дієздатності, які на сьогодні, наприклад, мають право на звернення за безоплатною первинною правничою допомогою. Варто зазначити теж про необхідність доступності адвокатури як інституту надання професійної правничої допомоги [55] та прокуратури як інституту «підтримання державного обвинувачення в суді, представництва інтересів у суді, нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах» тощо [128];

- можливість бути учасником судового процесу та доступність безпосереднього розгляду судових справ й оскарження судових рішень (іншими словами – створення процесуальних коректив). Йдеться про ті гарантії, які дозволяють компенсувати негативні наслідки порушень здоров'я. У цьому контексті важливе забезпечення потреб людей із тими чи іншими порушеннями в забезпеченні умов доступності (фізичний доступ до суду, інформаційна доступність судового процесу, матеріалів, фінансова спроможність захищати права в судовому порядку тощо). Для прикладу, залучення перекладача жестової мови, облаштування зали судових засідань на першому поверсі тощо.

Про відповідні додаткові гарантії, зумовлені інвалідністю та спрямовані на мінімізацію чи ліквідацію негативних наслідків відповідних порушень здоров'я на доступ до правосуддя, більш детально в наступних розділах дослідження. Принагідно зазначимо позицію О.М. Соломахіної стосовно того, що «проблема доступності правосуддя повинна розглядатися передусім із позицій правового регулювання та вирішення її в рамках процесуальної форми. Процесуальний аспект проблеми забезпечення доступності правосуддя – її найважливіший елемент. У світлі викладеного процесуальний аспект доступності правосуддя означає адекватність процесуального законодавства і практики його застосування судами суспільним потребам у можливості отримання кожним громадянином ефективного судового захисту. Він пов'язаний із визначенням у національному законодавстві процесуальних гарантій, які забезпечують громадянам реалізацію цього права» [148, с. 57];

- доступ до судових рішень та їх обов'язкове виконання;
- можливість людини з інвалідністю бути працівником судової системи. Зазначений елемент включає отримання відповідної освіти, доступність процесів призначення на посаду судді, забезпечення розумного пристосування робочого місця тощо. Тут варто сказати про те, що людина з інвалідністю може претендувати на її працевлаштування до судового органу, якщо вона відповідає вимогам, установленим до особи судді чи іншого судового працівника. Зазначене охоплює питання організації робочого процесу з урахуванням потреб конкретної людини з інвалідністю, забезпечення можливості ведення такою особою судових засідань, забезпечення безбар'єрності на прилеглий території та будівлі суду тощо. Зазначене узгоджується з вимогою Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» про працевлаштування осіб з інвалідністю щонайменше на 4 % робочих місць в рамках середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік [127], який рівною мірою стосується судових органів [81; 63].

Підсумовуючи, у вузькому розумінні доступ до правосуддя – доступ до судового процесу, у широкому – до процесу, до суду як фізичного об'єкту та до роботи в ньому.

У будь-якому разі, як справедливо стверджує О.В. Лемак, «структура права на доступ до правосуддя свідчить, що воно не має абсолютного характеру, оскільки більшість із названих елементів не гарантується безумовно, тобто без усіляких заперечень» [93, с. 14]. І це є, на наше глибоке переконання, великою проблемою, оскільки відсутність обов'язковості призводить до ігнорування відповідними інституціями відповідних їх обов'язків.

Висновки до розділу 1

За результатами дослідження природи права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя та його елементів ми дійшли таких висновків.

Право на доступ до правосуддя є фундаментальним, а в контексті питання інвалідності – основоположним серед прав осіб відповідної категорії.

Характерними ознаками правосуддя є його здійснення спеціальними уповноваженими державними органами, розгляд відповідних справ із дотриманням особливого порядку, загальнообов'язковість судових рішень та справедливість правосуддя.

Своєю чергою зміст правосуддя полягає у тому, що це – діяльність уповноважених органів державної влади з розгляду і вирішення в рамках досудових, судових, позасудових процесів та дотичних процесів у встановленому законодавством порядку цивільних, кримінальних та інших справ стосовно порушених, оспорюваних чи таких, що зазнали посягання, прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб і держави з метою їх охорони, захисту та поновлення.

Серед суб'єктів права на доступ до правосуддя – люди з інвалідністю з фізичними, психічними, інтелектуальними та сенсорними порушеннями.

Доступ до правосуддя – його прикладна характеристика, а доступність – якісна, що впливає з аналізу наукових підходів та законодавчого визначення доступності, доступу, доступності правосуддя та доступу до правосуддя.

Історія становлення правосуддя в сучасному його стані сягає XVII-XVI століть до нашої ери. Тоді вперше з'явилися письмові настанови щодо належного здійснення правосуддя. У Новий час зародилася ідея незалежності судової влади та її опозиційності посиленню королівської прерогативи. Із XVIII століття почали формуватися стандарти забезпечення і заборони відмови у здійсненні правосуддя. Із кінця XIX століття почало розглядатися питання забезпечення доступу до механізмів захисту прав для незахищених верств населення. Водночас понад 50 років тому питання доступу до правосуддя стало ключовою концепцією забезпечення можливості звернення до механізмів захисту прав.

Наявні в науковій літературі визначення та позиції щодо змісту права на доступ до правосуддя загалом дають можливість сформулювати визначення права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя як гарантованої державою можливості забезпечення, охорони та захисту порушених, невизнаних, оспорюваних чи таких, що зазнали посягання, прав, свобод і законних інтересів осіб зазначеної категорії засобами розгляду і вирішення відповідних справ у рамках здійснення правосуддя із забезпеченням умов доступності відповідних процесів для осіб з інвалідністю відповідно до законодавчих вимог.

Системна природа цього права передбачає такі його елементи: 1) обізнаність учасників процесів, пов'язаних із правосуддям, із питань прав людей з інвалідністю, зокрема й на доступ до правосуддя, їх потреб, особливостей поводження з ними та інших дотичних тем; 2) можливість звертатися до відповідних уповноважених державних органів за захистом прав; 3) можливість бути учасником судового процесу та доступність безпосереднього розгляду судових справ й оскарження судових рішень;

4) доступ до судових рішень та їх обов'язкове виконання; 5) можливість людини з інвалідністю бути працівником судової системи.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО ПРАВОСУДДЯ

2.1. Зміст механізму адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя

Комітет ООН з прав людей з інвалідністю ще в 2015 році в Заключних зауваженнях стосовно первинного звіту України за результатами виконання Конвенції про права осіб з інвалідністю (прийняті Комітетом на його чотирнадцятій сесії (з 17 серпня до 4 вересня 2015 року) із занепокоєнням відзначив, що більшість будівель судів у країні залишаються недоступними для осіб з фізичними порушеннями; висловив занепокоєння тим, що особи, які працюють у сфері здійснення правосуддя, не мають підготовки з прав осіб з інвалідністю, зокрема й щодо розумного пристосування та процесуальної доступності; висловив жаль із приводу відсутності інформації про наявність правової допомоги, перекладу на жестову мову та інших заходів забезпечення доступу осіб з розумовими та психосоціальними порушеннями до судових та адміністративних проваджень [37].

Відтак, маємо змогу переконатись у правильності висновку стосовно того, що ефективність та результативність доступу людей з інвалідністю до правосуддя прямо залежить від рівня і якості адміністративно-правового забезпечення відповідних правовідносин [184]. Тому далі спробуємо проаналізувати наукові підходи до розуміння адміністративно-правового забезпечення та визначитися зі змістом механізму адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.

Як уже нами зазначалося, Конституція України [55] та Конвенція [53] покладають на нашу державу в особі її органів обов'язок щодо забезпечення людям з інвалідністю права захисту в судовому порядку та ефективного доступу до правосуддя.

Очевидно, що держава має обов'язок із забезпечення реалізації гарантованих нею прав відповідними правовими засобами та механізмами. Таке забезпечення здійснюється, зокрема, засобом адміністративно-правового забезпечення. Не є винятком і сфера правосуддя, у тому числі в контексті доступу до неї людей з інвалідністю, які мають особливі потреби, зумовлені тими чи іншими порушеннями здоров'я [184].

Говорячи про адміністративно-правове забезпечення, підтримуємо позицію доктора юридичних наук І.М. Шопіної стосовно того, що «збільшення впливу людиноцентристських тенденцій у розвитку адміністративного права зумовлює поступову втрату провідної ролі адміністративно-правового регулювання як більш жорсткої правової конструкції, якій не притаманна полісуб'єктність та врахування індивідуальних відмінностей. Натомість, протягом останніх років спостерігається підвищення ролі категорії «адміністративно-правове забезпечення», особливістю якої є зміщення акценту в системі прийняття рішень із волі держави на інтенцію людини та громадянського суспільства» [161, с. 143; 184].

У науковій літературі зустрічається великий масив визначень поняття «забезпечення» та похідних категорій. Для прикладу:

- «забезпечувати – створювати надійні умови для здійснення будь-чого, гарантувати будь-що, захищати, охороняти кого або що-небудь від небезпеки» (З.Д. Чуйко) [160, с. 85];

- «забезпечення – надання (постачання) чогось кимось у достатній кількості, створення усіх необхідних умов для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь» (О.Ф. Скакун, І.О. Ієрусалімова) [145; 41, с. 129]; «передбачена законом чи вироблена практикою сукупність заходів, спрямованих на вдосконалення або покращення функціонування будь-чого за певних умов» (Д.В. Артем'єва) [11, с. 94];

- «правове забезпечення – безперервна діяльність суб'єктів права в межах їх компетенції зі створення правових умов усіма правовими засобами щодо закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод

осіб та їх груп» (О.Є. Костюченко) [57, с. 15]; «сукупність заходів, що застосовуються органами публічної влади з метою створення сприятливих умов для реалізації громадянами своїх прав, свобод і законних інтересів, їх охорони та захисту, а також надання гарантій забезпечення їх здійснення заради належного упорядкування суспільних відносин» (О.Л. Стасюк) [149, с. 173].

Крім зазначеного вище, таке забезпечення є похідним від діяльності органів публічної влади. Також вкрай важливе відзначення спрямованості правового забезпечення, окрім іншого, на надання гарантій здійснення прав, свобод і законних інтересів;

Звідси – правовий характер забезпечення, його базування на практичному досвіді та втілення в конкретних заходах, а також спрямованість на вдосконалення або покращення функціонування якогось інституту чи галузі, чи правовідносин тощо [184].

Своєю чергою «забезпечення прав і свобод людини», на думку П.М. Рабіновича, є «створенням умов для здійснення її прав і свобод, яке містить такі три елементи (напрями) державної діяльності, як сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охороною прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики правопорушень); захистом прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності)» [137]. Також його розуміють як «систему гарантування прав і свобод, створення сприятливих умов для їх здійснення, охорону, захист суб'єктивних свобод від правопорушення, регламентацію порядку дій суб'єктів права з метою недопущення порушення гарантованих прав, усунення можливостей такого порушення або порядку відновлення порушених прав шляхом закріплення відповідних прав, повноважень цих суб'єктів та органів» (О.І. Косілова) [56, с. 156]. Отже, таке забезпечення має на меті створення умов для здійснення, охорони й захисту гарантованих законодавством прав і свобод людини, зокрема і з інвалідністю [184].

Забезпечити права людини, на думку В.С. Бігуна й О.І. Косілової, означає «створити умови, за яких права людини поважаються та визнаються як державою, так і особою, та ефективно реалізуються, за потреби захищаються за допомогою права» [12; 56, с. 153].

Суто за темою нашого дослідження цікавим видається зміст поняття «адміністративно-правового забезпечення». Зустрічаються в наукових джерелах такі його дефініції:

- «безперервна діяльність суб'єктів права у сфері державного управління зі створення правових умов закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп» (О.В. Надьон) [78];

- «передбачає насамперед регулювання за допомогою норм адміністративного права суспільних відносин, що виникають для та під час реалізації прав і свобод людини та громадянина, вплив на них за допомогою передбачених у законодавстві елементів» (І.О. Ієрусалімова) [41, с. 83];

- «повнота регулювання за допомогою норм адміністративного права суспільних відносин, що виникають для та в процесі їхньої реалізації, а також надання за допомогою цих норм відповідних гарантій, які разом з іншими правовими та неправовими гарантіями створюють стійку систему можливостей користування правовими цінностями в державі» (І.О. Ієрусалімова) [41, с. 84];

- «упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток» (О.М. Гумін, Є.В. Пряхін) [23, с. 46].

До основних елементів адміністративно-правового забезпечення науковцями О.М. Гумінім та Є.В. Пряхінім пропонується відносити: «1) об'єкт адміністративно-правового забезпечення; 2) суб'єкт адміністративно-правового забезпечення; 3) норми права (норми адміністративного права); 4) адміністративно-правові відносини та їх зміст; 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення» [23, с. 46].

У будь-якому разі, зміст усіх наведених визначень дає підстави для висновку про управлінський характер забезпечення.

Характерними ознаками адміністративно-правового забезпечення вважаємо:

- його правовий та публічно-владний характер;
- втілення в конкретних заходах;
- спрямованість на вдосконалення або покращення функціонування об'єкта впливу, а також на надання гарантій здійснення прав, свобод і законних інтересів людини [184].

Загалом тлумачення адміністративно-правового забезпечення здійснюється з трьох аспектів:

1) організаційно-формуючого («здійснюється державою за допомогою спеціального механізму упорядкування суспільних відносин, їх юридичного закріплення, охорони, реалізації і розвитку» [156, с. 550]);

2) інституційно-конкретизуючого [40, с. 112] (є цілеспрямованим, нормативно-організаційним впливом норм адміністративного права, які розвивають, уточнюють норми інших галузей права, з метою створення умов належного функціонування правових інститутів, розвитку тих чи інших правовідносин або галузей тощо) [184];

3) інструментального (інструмент забезпечення прав, свобод та інтересів) [33].

Враховуючи наведене вище, вважаємо таким, що досить повно розкриває досліджуване поняття, таке його визначення, сформульоване І.М. Шопіною: «адміністративно-правове забезпечення – це система адміністративно-правових засобів та способів і процедур їх легалізації, що здійснюється з метою створення умов для всебічної реалізації прав, свобод та інтересів людини, громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, а також інших суб'єктів адміністративно-правових відносин» [161, с. 143-144].

Як стверджують деякі науковці, адміністративно-правове забезпечення складається з п'яти елементів, до числа яких належать об'єкт, суб'єкт, норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини та їхній зміст, а також гарантії, заходи, засоби, форми і методи [23, с. 48; 184].

Знову говорячи про конкретне питання стосовно змісту адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, зазначимо, що доступ людей зазначеної категорії до вказаної сфери включає, окрім іншого, наявність умов доступу до судового процесу (участь у розгляді судових справ, ознайомлення з документами тощо) та до процедур, які йому передують чи відбуваються за фактом завершення судового процесу (наприклад, подання заяв до суду, отримання копії судового рішення у справі) [184].

Сьогодні в Україні такий доступ забезпечується наданням людям з інвалідністю безоплатних правничих послуг. Держава також гарантує здійснення представництва інтересів цих людей. Передбачено й звільнення від судового збору та державного мита певних категорій осіб з інвалідністю [184], а також низку інших гарантій.

З огляду на викладене та враховуючи чинні гарантії, передбачені законодавством для людей з інвалідністю в контексті їхнього доступу до правосуддя, вважаємо, що **адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя** – це упорядкування суспільних правовідносин у сфері правосуддя шляхом створення умов для закріплення, забезпечення реалізації, гарантування, охорони, захисту та поновлення відповідних прав людей з інвалідністю з метою забезпечення їх доступу до правосуддя на рівні з іншими.

Відповідне адміністративно-правове забезпечення реалізується засобами діяльності владних органів, законодавчого забезпечення відповідної галузі з урахуванням вимоги про інклюзивність, а також методів такого забезпечення [184].

За твердженням Є.Є. Колесникова, «для реалізації закріплених прав, свобод та законних інтересів людини держава потребує налагодження правовий механізм забезпечення прав і свобод людини» [52, с. 432].

Загалом термін «механізм» означає «внутрішню будову, систему чогонебудь, сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище» [19].

І.О. Ієрусалімовою та Г.С.Тимчик, досліджуючи питання природи механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод осіб, яких визнано біженцями в Україні, визначили відповідний механізм як «комплексну систему закріплених законом адміністративно-правових засобів, що застосовуються органами державної влади з метою забезпечення адміністративних прав, свобод та інтересів осіб, яких визнано біженцями, надання їм допомоги в реалізації та відновленні правового статусу і передбачає у разі необхідності їх звернення до органів державної влади, включаючи суд, а також інші адміністративно-захисні заходи, що здійснюються у випадках, передбачених законодавством» [42, с. 129-130].

Водночас згаданий нами вище Є.Є. Колесник пропонує розуміти механізм забезпечення прав і свобод людини як «систему засобів, спрямованих на створення та підтримання існування умов поваги до всіх основних прав, свобод та законних інтересів людини, що є втіленням гідності людини як члена суспільства» [52, с. 434].

Зазначене поняття також у науковій літературі визначається Н.Н. Крестовською та Л.Г. Матвєєвою – «функціонуючою як єдине ціле системою правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин» [58, с. 354]; О.І. Наливайком – «діяльністю органів держави і місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян із створення умов (гарантій) для правомірної та неухильної їх реалізації і захисту» [80, с. 22]; С.Т. Гончаруком – «системою адміністративно-правових засобів (елементів), за допомогою яких здійснюють правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління» [21, с. 23].

Наведений вище науковий матеріал дає підстави для формулювання авторської дефініції категорії **«механізм адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя»**, а саме: це – *система адміністративно-правових засобів та способів, сформованих з урахуванням практичного досвіду та спрямованих на упорядкування*

суспільних правовідносин у сфері правосуддя шляхом створення умов для закріплення, забезпечення реалізації, гарантування, охорони, захисту та поновлення відповідних прав людей з інвалідністю з метою забезпечення їх доступу до правосуддя на рівні з іншими.

Елементами досліджуваного механізму вважаємо нормативно-правові акти, публічну адміністрацію та методи адміністративно-правового забезпечення, характеристиці яких приділено увагу нижче.

2.2. Нормативно-правове регулювання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя

Різні аспекти питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя регламентуються нормами та положеннями значної кількості законодавчих актів, починаючи від міжнародних нормативно-правових актів і закінчуючи національними підзаконними актами. Зокрема до масиву зазначених документів, окрім іншого, відносяться:

- Конституція України [55];
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [77];
- Загальна декларація прав людини [36];
- Конвенція [53];
- Європейська конвенція з прав людини [35];
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» № R(94)12 від 13 жовтня 1994 р. [82];
- Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення № R(93)1 від 8 січня 1993 р. [109];
- Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року [87];

- Принципи та керівні положення Організації Об'єднаних Націй, які стосуються доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя [98];

- Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про юридичну допомогу і консультації № R(78)8 від 2 березня 1978 р. [135];

- кодифіковані нормативно-правові акти:

• Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПКУ) [157];

• Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПКУ) [60];

• ККУ [59];

• Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) [49];

- закони України:

• Про судоустрій і статус суддів [133];

• Про безоплатну правничу допомогу [100];

• Про судовий збір [132] тощо;

- акти Кабінету Міністрів України, до прикладу, Декрет «Про державне мито» [104];

- інші нормативно-правові акти (зокрема укази Президента України, рішення Ради суддів України тощо).

Враховуючи наведений перелік нормативно-правових актів, їх можна класифікувати за сферою дії на міжнародні та національні; за юридичною силою на закони та підзаконні акти; за мірою відношення до сфери правосуддя на ті, які її стосуються безпосередньо (регламентують питання, пов'язані зі здійсненням правосуддя та забезпеченням прав і законних потреб осіб з інвалідністю в цьому процесі) та опосередковано (стосуються, для прикладу, питання доступності та встановлюють вимоги зі створення умов, за яких особи з інвалідністю безперешкодно можуть скористатися правом на доступ до правосуддя, тощо).

Передусім що стосується *Конституції України*.

Право на доступ до правосуддя в Основному Законі не закріплене загалом та відносно людей з інвалідністю зокрема. Проте гарантовано право на судовий захист. Йдеться про статті 8, 29, 32 та 55 Конституції України. Вважаємо, що зазначене останнє право – на судовий захист – має ширший зміст за досліджуване в цій роботі, а отже включає право на доступ до правосуддя. Так, відповідно до перелічених статей Основного Закону осіб з інвалідністю наділено такими конституційними правами у сфері правосуддя:

- «звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України» (стаття 8) [55];
- «кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання» (стаття 29) [55];
- «кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації» (стаття 32) [55];
- «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» (стаття 55) [55];
- «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» (стаття 55) [55];
- «кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до КСУ з підстав, установлених Конституцією» (стаття 55) [55];
- «кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ» (стаття 55) [55].

На жаль, у випадку з особами з інвалідністю реалізація перелічених та безлічі інших конституційних прав суттєво ускладнена, а подекуди унеможливлена існуючими бар'єрами у фізичному середовищі та в доступі до інформації.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права – важливий документ для дослідження питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя,

адже на рівні з низкою міжнародних документів свого часу заклав підвалини для державних політик у відповідній сфері. У його 2, 9 та 14 статтях деталізовано право на судовий розгляд, зокрема й у контексті забезпечення додаткових гарантій для тих осіб, які мають ті чи інші особливості.

У статті 2 названого міжнародного правового документу конкретно зазначено про «право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту» [77].

У статті 9 «кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, гарантовано право на розгляд його справи у суді» [77].

Водночас стаття 14 присвячена виключно доступу до правосуддя, зокрема:

- «всі особи є рівними перед судами і трибуналами» [77];
- «кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом» [77];
- «кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності: бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення; спілкуватися з обраним самим ним захисником; бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника; користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою» [77];

- «кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно з законом» [77].

Тобто, в контексті задекларованого в цій дисертації питання, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права завуальовано встановлює для осіб з інвалідністю гарантії інформування в доступних форматах (зокрема й засобами участі перекладачів, для прикладу перекладачів жестової мови) і правового захисту (враховуючи українське законодавство, йдеться, окрім іншого, про безоплатну правничу допомогу).

Перелічені гарантії відповідають тим, які закріплені в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [54], про яку йтиметься нижче.

Свою чергою *Загальна декларація прав людини* містить декілька положень, дотичних до теми доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Зокрема вона передбачає:

- «кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом» (стаття 8) [36];

- «кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом» (стаття 10) [36].

На відміну від Конвенції *Загальна декларація прав людини* передбачає гарантії, пов'язані виключно із судовим розглядом справ. У ній закріплено ключову гарантію доступу кожного, зокрема й осіб з інвалідністю, до суду, однак відсутні положення про доступ до правосуддя загалом та в контексті досліджуваного нами питання.

Конвенція є основоположним документом у сфері правової і соціальної захищеності осіб з інвалідністю, зокрема й у сфері правосуддя. Вона містить

статтю 13, яка безпосередньо стосується питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Її зміст наведено в підрозділі 1.1 цієї дисертації.

Ключові акценти в зазначеному міжнародному документі зроблено на передбаченні гарантій для осіб з інвалідністю з метою забезпечення їх участі у відповідних процесах, а також на забезпеченні обізнаності з питань інвалідності працівників сфери правосуддя, до числа яких віднесено також поліцію та пенітенціарну систему.

Аналізуючи такий підхід, можемо зробити висновок, що бачення міжнародної спільноти зводиться до того, що правосуддя – це не лише судовий розгляд справи, а й процеси, які йому передують, що узгоджується з нашою позицією з цього питання, викладеною в попередньому розділі дослідження.

Цінною для дослідження питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя є стаття 6 «Право на справедливий суд» *Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод* [54].

У ній визначено головні положення, пов'язані з правом на суд, які знаходять свій розвиток та деталізацію у національному законодавстві, зокрема «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [35].

Важливою є деталізація прав обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, до яких віднесено: а) «бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього»; б) «мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту»; с) «захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя»; д) «допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також

вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення»; е) «якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача» [35].

Із процитованого безпосередньо питання доступності стосується гарантія інформування у доступних форматах, послуг перекладача та юридичної допомоги. Кожна з цих гарантій закріплена у відповідних законодавчих актах України, про які йтиметься нижче.

Перелічені права й гарантії кореспондуються з положеннями статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [77].

Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи № (94)12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», окрім іншого, встановлено, що «у процесі судочинства судді мають право захищати права та свободи будь-якої особи, вони зобов'язані 1) забезпечити, щоб кожна сторона мала однакові можливості бути заслуханою, і щоб процедурні права кожної зі сторін дотримувались, 2) чітко та повністю вмотивовувати своє рішення, користуючись легкозрозумілою термінологією; 3) проходити будь-яку необхідну перепідготовку з тим, щоб виконувати суддівські функції ефективно та неупереджено (авт., зокрема і з питань інвалідності)» [82].

Варто також зазначити про статтю 2 *Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод*, якою передбачено, що «кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку» [136].

Важливим у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод є розділ II, яким регламентується правовий статус і діяльність Європейського суду з прав людини. Тому, окремо потрібно спинитися на практиці цього органу, відображеній у його рішеннях.

У справі *Bellet v. France* Суд зазначив, що «стаття 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім

для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання в її права» [48].

Як свідчить позиція Суду в багатьох справах, основною складовою права на суд є право доступу, в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання, і що з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права [48].

Безпосередньо стосуються теми доступу осіб з інвалідністю до правосуддя *Основні принципи незалежності судових органів*, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. Саме в цьому документі, як у жодному іншому, який стосується права на судовий захист, визначено підвалини забезпечення доступу до правосуддя, зокрема й осіб з інвалідністю, що читається у змісті положень зазначених Принципів. Для прикладу, принцип незалежності судових органів, окрім іншого:

- передбачає, що «кожна людина має право на судовий розгляд у звичайних судах або трибуналах, які застосовують встановлені юридичні процедури» [87]. Тобто, людина з інвалідністю може звернутися за захистом і поновленням своїх прав до суду відповідної інстанції без будь-якого обмеження через порушення здоров'я;

- вимагає від судових органів «забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін» [87]. Принагідно особи з інвалідністю мають права на доступність об'єктів та послуг, для них визначено низку гарантій, зумовлених тими чи іншими порушеннями здоров'я, для створення умов рівної участі в житті суспільства в усіх сферах життєдіяльності. Рівною мірою зазначене стосується сфери правосуддя. Усіх відповідних прав осіб з інвалідністю повинні дотримуватися судові органи за визначенням вказаного міжнародного документу;

- установлює обов'язок держави «надавати відповідні засоби, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції» [87].

Цікавим також видається принцип кваліфікації, підбору і підготовки, до змісту якого віднесено вимогу про «недопущення дискримінації щодо особи при підборі суддів за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану тощо» [87]. Вживання «тощо» дає підґрунтя для припущення стосовно неприпустимості дискримінації особи, яка претендує на посаду судді, за ознакою наявності в неї інвалідності.

І насамкінець в рамках аналізу Основних принципів незалежності судових органів потрібно акцентувати на принципі професійної таємниці та імунітету, який передбачає, що «судді зобов'язані зберігати професійну таємницю щодо конфіденційної інформації, отриманої в ході виконання ними своїх обов'язків, за винятком відкритих судових розглядів, і їх не можна примушувати давати свідчення з таких питань» [87]. У цьому випадку йдеться також про нерозголошення відомостей про інвалідність учасників судового процесу, якщо такі є або були.

Також видаються цікавими *Принципи та керівні положення Організації Об'єднаних Націй, які стосуються доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя*. У них, окрім іншого, визначено обов'язкове:

- вжиття заходів щодо забезпечення реального доступу осіб з інвалідністю до юридичної допомоги;
- надання особам з інвалідністю, які перебувають в поліції, в суді, яких арештовано та які перебувають у місцях позбавлення волі, інформації (за потреби в доступних форматах) про їх права, зокрема й процесуальні;
- врахування потреб людей з інвалідністю під час розробки загальнодержавних програм юридичної допомоги [98].

Досліджуючи міжнародні правові акти в досліджуваній сфері, варто також згадати про *Директиву Європейського Союзу 2010/64/EU*87. Вона

стосується права на усний та письмовий переклад у кримінальному провадженні щодо підозрюваних або обвинувачених, які не розмовляють або не розуміють мови провадження. Стаття 2(3) зазначає, що право на усний переклад включає надання належної допомоги особам з порушеннями слуху чи мови. Декларація 27 стосується людей, які перебувають у потенційно слабкому становищі, зокрема через будь-які порушення здоров'я, які впливають на їх здатність ефективно спілкуватися [180].

Рекомендація № R(81)7 Комітету міністрів Ради Європи закріплює концепцію доступу до правосуддя. Окрім іншого, вона передбачає заходи з полегшення доступу до суду, а саме: «інформування громадськості про порядок звернення до суду і захисту своїх інтересів під час судового процесу; спрощення процесу; прискорення розгляду; скорочення судових витрат; створення особливих процедур за позовами на незначні суми і за сімейними спорами» [165; 51].

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 60/147 від 16 грудня 2005 р. розглядає доступність як необхідну характеристику судових та адміністративних механізмів захисту прав людини. Цей документ прямо вказує на необхідність «забезпечення виконання міжнародних зобов'язань, які впливають як із права на доступ до правосуддя, так і з права на справедливий і неупереджений судовий розгляд» [88; 51].

Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про юридичну допомогу і консультації № R(78)8 від 2 березня 1978 р. рекомендує «усувати економічні перешкоди доступу до правосуддя», окрім іншого шляхом «запровадження системи правової допомоги для осіб які знаходяться в несприятливому економічному становищі, оскільки полегшення їх доступу до юридичних консультацій і юридичної допомоги сприяє усуненню перешкод для доступу до правосуддя загалом» [135].

Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення № R(93)1 від 8 січня 1993 р. передбачено, що «прийняття справи до судового

провадження не має обумовлюватися обов'язковою сплатою державі перебільшеної грошової суми, а судові витрати не повинні бути перешкодою для реалізації права на доступ до правосуддя». Одним із найбільш важливих положень цього документу вважаємо рекомендацію сприяти ефективному доступу найбільш вразливих верств населення до судів, окрім іншого, шляхом «розгляду питання про створення можливостей для недержавних організацій або добровільних організацій, які опікуються найбільш вразливими верствами населення, надавати допомогу в доступі до суду особам, які перебувають у такому залежному і нужденному становищі, що не можуть самі захистити себе» [109].

Особливу роль в регламентації питання забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя відіграють кодифіковані нормативно-правові акти. Проаналізуємо їх норми на предмет дотичності до досліджуваного нами питання.

У ЦПКУ, КАСУ, КПКУ передбачено низку *гарантій* для осіб з інвалідністю, які спрямовані на забезпечення доступу таких осіб до правосуддя. Про зазначені гарантії детально йтиметься в підрозділі 2.4 дисертації.

Також вагомими в контексті досліджуваного в дисертації питання є норми статті 21 КПКУ, якими кожному (авт., зокрема й особам з інвалідністю) «гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону»; визначено «обов'язковість та безумовне виконання на всій території України» вироків та ухвал суду, що набрали законної сили; кожному гарантовано «право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, у порядку, передбаченому цим Кодексом» [61]. Однак вважаємо, що доступ до правосуддя – значно ширше поняття, аніж тільки як елемент провадження, що охоплює безпосередньо судовий процес розгляду конкретної справи. Як ми неодноразово зазначали. на нашу думку, доступ до правосуддя –

це і доступ до приміщень, і до прилеглої території, і до процесу, і до роботи в судовій системі.

Як справедливо стверджує Н. Деркач, «доступ до правосуддя в контексті кримінального провадження означає надання учасникові провадження можливості (права) звертатися до суду за захистом свого права чи охоронюваного законом інтересу, заявляти різного роду клопотання, оскаржувати до слідчого судді, суду чи суду вищої інстанції рішення учасників провадження, які наділені владними повноваженнями і вчиняють такі дії чи ухвалюють рішення. В практиці Європейського суду з прав людини щодо питання права на суд і на доступ до нього чітко простежується підхід, згідно з яким особі має забезпечуватися можливість звернутися до суду для вирішення певного питання, а держава не повинна запроваджувати правові або чинити нелегітимні перешкоди для здійснення цього права» [60; 28, с. 55].

Вкрай цікавим для цього дослідження є *ККУ*. Його нормами передбачено, окрім іншого, кримінальну відповідальність:

- за «посягання на життя, погрозу вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, а також викраденням або позбавленням волі щодо Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді КСУ або Верховного Суду, або вищих спеціалізованих судів, Генерального прокурора, Директора Державного бюро розслідувань, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю, а також за незаконний вплив у будь-якій формі на зазначених осіб з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень» (статті 112, 344, 346) [59];

- за «вбивство або замах на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони

громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку» (стаття 348) [59];

- за «невиконання законних вимог Вищої ради правосуддя, її органу чи члена Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, створення штучних перешкод у їх роботі» (стаття 351²) [59];

- за «правопорушення проти правосуддя» (статті 371-400¹), а саме за:

- 1) «завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»;
- 2) «притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності»;
- 3) «примушування давати показання»;
- 4) «порушення права на захист»;
- 5) «постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови»;
- 6) «втручання в діяльність судових органів»;
- 7) «незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя»;
- 8) «погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного»;
- 9) «умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного»;
- 10) «посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя»;
- 11) «невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист»;
- 12) «розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист»;
- 13) «невиконання судового рішення»;
- 14) «завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення»;
- 15) «введення в оману суду або іншого уповноваженого органу»;
- 16) «відмову свідка від давання показань або відмову експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків»;
- 17) «перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку»;
- 18) «розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування»;
- 19) «незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації»;
- 20) «ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі»;
- 21) «умисне невиконання угоди про примирення або про

визнання винуватості»; 22) «злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт»; 23) «ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі»; 24) «невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників»; 25) «злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань»; 26) «дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань»; 27) «втечу з місця позбавлення волі або з-під варти чи зі спеціалізованого лікувального закладу»; 28) «порушення правил адміністративного нагляду»; 29) «приховування злочину»; 30) «втручання в діяльність захисника чи представника особи»; 31) «погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи»; 32) «умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи»; 33) «посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правничої допомоги»; 34) «представництво в суді без повноважень» [59].

Передбачення кримінальної відповідальності за кожним із перелічених видів правопорушень у справах, пов'язаних із захистом чи поновленням прав осіб з інвалідністю, вважаємо засобом забезпечення доступу таких осіб до правосуддя, убезпечення осіб вказаної категорії від правопорушень із боку інших учасників судового процесу чи сторонніх осіб.

Переходячи до аналізу норм національних законів передусім спинимося на Законі України *«Про безоплатну правничу допомогу»*.

Саме цей Закон «визначає зміст права на безоплатну правничу допомогу, порядок реалізації цього права, суб'єктів, підстави та порядок надання безоплатної правничої допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правничої допомоги» [100].

Принагідно відповідний вид державної допомоги поділяється на:

- безоплатну первинну правничу допомогу, у межах якої надаються правові послуги з «1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів

правового характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації». Суб'єктами права на цей вид допомоги є всі без винятку особи, які перебувають під юрисдикцією України [100];

- безоплатну вторинну правничу допомогу, у межах якої надаються правові послуги із «1) захисту, 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами і 3) складення документів процесуального характеру» [100].

Саме у випадку з безоплатною вторинною правничою допомогою законодавець установив гарантію, що можливе отримання всіх відповідних перелічених видів правничих послуг 1) «особами з інвалідністю, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для працездатних осіб», а також 2) «особами, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, звільнення від повноважень опікунів чи піклувальників таких осіб» й 3) «особами, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, проте для останніх двох категорій осіб тільки на правові послуги зі здійснення представництва та складення процесуальних документів протягом розгляду справи в суді» [100].

Ще одним законодавчим актом, який безпосередньо стосується досліджуваної теми, є *Закон України «Про судовий збір»*.

Варто зазначити, що фінансовій доступності належить особливе місце в контексті питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, оскільки представники зазначеної категорії населення в переважній своїй чисельності живуть за межею бідності, отримуючи мізерні пенсії, державні соціальні допомоги і навіть заробітну плату, розмір якої часто суттєво нижчий за відповідну виплату людям без інвалідності.

У зв'язку з цим Верховною Радою України прийнято низку законів України, якими встановлено певні преференції для осіб з інвалідністю для забезпечення їм можливості захищати і поновлювати свої права через систему правосуддя. Переважно ці нормативно-правові акти стосуються саме таких преференцій, а не інших аспектів забезпечення доступності правосуддя для осіб з інвалідністю. Вважаємо, що така ситуація зумовлена тим, що законодавча регламентація здійснення правосуддя – питання сфер регулювання кодифікованих законодавчих актів.

Так, Закон України «Про судовий збір» «визначає правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору» [132].

Окрім іншого цим Законом передбачено звільнення від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях 1) «осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни і прирівняні до них у встановленому порядку осіб», 2) «осіб з інвалідністю першої та другої груп, законних представників дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю», 3) «позивачів у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я», та 4) «осіб, які страждають на психічні розлади, та їх представників у справах щодо спорів, пов'язаних з розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги» [132].

Водночас надважливою нормою аналізованого Закону є частина третя статті 9, якою передбачено спрямування коштів судового збору, окрім іншого, «на забезпечення архітектурної доступності приміщень судів, доступності інформації, що розміщується в суді, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення» (далі – МГН) [132]. Хоч відповідні суми коштів не є такими, за рахунок яких можна вирішити проблему з бар'єрністю судів та судового процесу, однак процитована норма відображає позицію держави стосовно значимості питання доступності правосуддя для осіб з інвалідністю.

Зупинимося також на аналізі *Закону України «Про судоустрій і статус суддів»*.

Єдина норма пункту 1 частини другої статті 66 цього Закону, яка стосується осіб з інвалідністю, передбачає увільнення головою суду від виконання обов'язків присяжного особи, яка утримує дітей з інвалідністю [133].

Водночас значим у контексті досліджуваної нами теми в цьому нормативно-правовому акті є законодавчі вимоги 1) статті 2 – «здійснювати судом правосуддя, забезпечуючи кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод», 2) статті 9 – «здійснювати правосуддя на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак» [133].

Статтею 7 аналізованого Закону встановлено, що «доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України; суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом» [133].

Також серед гарантій Закону України «Про судоустрій і статус суддів», дотичних до досліджуваної теми, належать такі:

- «кожен має право на професійну правничу допомогу» (стаття 10) [133];

- «ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Додатковим способом інформування про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, місце, дату і час судового засідання, може бути надання інформації з використанням Єдиного державного веб-порталу

електронних послуг, у тому числі з використанням мобільного застосунку Порталу Дія» (стаття 11) [133];

- «учасникам судового процесу на підставі судового рішення забезпечується можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у порядку, встановленому законом» (стаття 11) [133];

- «суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють» (стаття 12) [133] тощо.

Стаття 69 встановлює заборону стосовно призначення суддею недієздатної та обмежено дієздатної особи. Принагідно варто зауважити, що у переважній більшості випадків недієздатні особи мають інвалідність.

Говорячи про діяльність суддів, потрібно також зосередитись на *Кодексі суддівської етики*, затвердженому рішенням XI (чергового) з'їзду суддів України від 22 лютого 2013 року [114]. У статті 9 цього документу передбачено, що «суддя під час здійснення правосуддя не повинен допускати проявів неповаги до людини за різними ознаками, зокрема й за ознакою фізичних вад, та дозволяти цього іншим» [114]. Однак для забезпечення використання в законодавстві єдиної термінології з питань інвалідності, у процитованій статті необхідно передбачити заміну слів «фізичних вад» словом «інвалідності».

Варто згадати також *Закон України «Про доступ до судових рішень»*. Його нормами визначено «порядок доступу до судових рішень з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень та сприяння однаковому застосуванню законодавства» [107]. Жодним чином цей Закон не стосується теми інвалідності. У зв'язку з цим вважаємо, що відповідні його статті потрібно доповнити нормами про необхідність забезпечення доступності процесів проголошення, оприлюднення судових рішень та ознайомлення з ними з урахуванням потреб осіб із тими чи іншими порушеннями здоров'я (сенсорними, інтелектуальними, психічними та фізичними).

Закон України «Про прокуратуру» гарантує «представництво в суді прокурором інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист» [128].

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» хоч і стосується досліджуваної теми, однак не містить жодного слова і жодної норми, пов'язаних із темою інвалідності чи доступності [99].

Ще одним значимим законом у досліджуваній сфері є *Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»* [127], у статті 26 якого в контексті доступу осіб з інвалідністю до правосуддя закріплено вимогу до установ (зокрема й судів) «створювати умови для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю (у тому числі осіб з інвалідністю, які використовують засоби пересування та собак-поводирів) до об'єктів фізичного оточення» [127].

Серед нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України також є ті, які безпосередньо стосуються досліджуваної теми. Для прикладу, у статті 4 *Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито»* закріплено норму про звільнення від сплати державного мита осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни, осіб з інвалідністю першої та другої груп, громадських організацій осіб з інвалідністю, їх підприємств та установ [104].

Значимим для теми дослідження є *Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року*, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 285-р [117]. На жаль, у цьому документі міститься лише одне завдання, передбачене в рамках виконання статті 13 Конвенції «Доступ до правосуддя», а саме: «забезпечення рівного доступу осіб з інвалідністю до судових

та адміністративних проваджень». Це завдання передбачає: 1) розроблення законопроекту про внесення змін до ЦПКУ, ГПКУ, КАСУ «щодо визначення порядку надання особам з інвалідністю з порушеннями зору, слуху, інтелектуальними порушеннями інформації про зміст та хід судової справи в доступному форматі, а також персональної допомоги для їх участі в судових засіданнях» (2 квартал 2022 р.); 2) «здійснення заходів для забезпечення доступності, в тому числі інформаційної, приміщень судів для осіб з інвалідністю відповідно до вимог законодавства, застосування шрифту Брайля, перекладу жестовою мовою» (до грудня 2024 р.); 3) «розроблення та запровадження навчальної програми для суддів щодо участі осіб із ментальними порушеннями в судовому процесі, врахування їх думки під час розгляду справ, що їх стосуються» (2021 рік) [117].

Аналізуючи вказаний Національний план дій потрібно сказати, що всупереч величезному масиву проблем, пов'язаних із питанням доступу людей з інвалідністю до правосуддя, охоплення цим документом відповідної проблематики вкрай мізерне. Крім того, рекомендаційний характер другого з перелічених завдань є декларативним положенням, яке, на наше переконання, навряд чи знайде належну реалізацію на практиці в умовах, коли не виконуються навіть обов'язкові законодавчі вимоги.

Значимим у контексті досліджуваного питання документом є *Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки* [131]. Не містячи жодного слова, пов'язаного з поняттям «інвалідність», у цьому документі закріплено низку важливих положень, спрямованих на забезпечення доступності правосуддя, зокрема й для осіб з інвалідністю.

Загалом названа «визначає пріоритети удосконалення положень законодавства у сфері судоустрою, статусу суддів, судочинства та інших інститутів правосуддя, а також впровадження невідкладних заходів для забезпечення позитивних зрушень у функціонуванні відповідних правових інститутів» [131]. Окрім іншого в ній:

- передбачено віднесення до основних проблем, «які зумовлюють необхідність подальшого удосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя: неефективність системи фінансового, матеріально-технічного та соціального забезпечення гарантій незалежності судової влади; неналежне виконання судових рішень, неефективність механізмів судового контролю за виконанням судових рішень; перешкоди в доступі до правосуддя; недостатній рівень упровадження цифрових технологій у здійсненні правосуддя; низький рівень суспільної довіри до органів судової влади та прокуратури» [131];

- зосереджено увагу на питаннях:

а) покращення доступу до правосуддя, із передбаченням, окрім іншого, забезпечення «удосконалення методики визначення ставок судового збору для окремих категорій справ з метою усунення перешкод для доступу до правосуддя»; «забезпечення дотримання прав жестомовних осіб у судочинстві та надання послуг перекладу; розвитку електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування шляхом: 1) запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства; 2) впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу; 3) удосконалення та розвиток офіційного вебпорталу судової влади України для отримання інформації про суди і справи (провадження) з регулярним оновленням даних судової статистики» [131];

б) «зміцнення незалежності судової влади та підзвітності суспільству, зокрема щодо: 1) розроблення та імплементації єдиного стандарту якості роботи суду; 2) запровадження спеціальних заходів інформаційно-психологічної підтримки учасників судового процесу, включно з наданням зручної для користувачів інформації про судові процеси, права та обов'язки

свідків (інформаційні листи, спеціальні додатки, доставка відповідної інформації разом із повістками, відеозаписами тощо)» [131].

Що стосується Плану дій щодо реалізації Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, у якому мало б бути деталізовано «перелік завдань, заходів, очікуваних результатів та показників подальшої реалізації реформи судоустрою, судочинства та інших правових інститутів» [131], на цей час Комісією з питань правової реформи не схвалено.

Проаналізуємо на предмет врахування питання забезпечення доступності правосуддя для осіб з інвалідністю також *Державні будівельні норми України ДБН В.2.2-26:2010 «Будинки і споруди. Суди»* [26]. Важливо відзначити передбачення в пункті 4.3 цього документу положення про те, що «при проектуванні, будівництві нових і реконструкції будинків судів належить дотримуватись вимог щодо їх доступності для МГН, викладених у ДБН В.2.2-17 та ДБН В.2.2-9». Повинно бути забезпечено «доступність місць цільового відвідування та обслуговування як на земельній ділянці, так і в середині будинку суду; безпеку шляхів руху (у тому числі й евакуаційних) і місць обслуговування; своєчасне отримання МГН повноцінної та якісної інформації, яка дозволяє орієнтуватися в будинку, використовувати обладнання (у тому числі для самообслуговування), отримувати необхідні послуги; зручність і комфортність середовища перебування й обслуговування в будинку суду. Проектні рішення, пристрої та заходи, призначені для МГН, не повинні знижувати ефективності експлуатації будинків судів, а також зручності одержання послуг і роботи іншими категоріями населення» [26]. Також далі за текстом є численні посилання на ДБН В.2.2-17 та ДБН В.2.2-9. Проте ці два документи втратили чинність. Замість них сьогодні потрібно використовувати *Державні будівельні норми України ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення»* [27].

Тому, головними змінами, які потрібно внести до вказаного документу є передбачення посилання на Державні будівельні норми України ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» [27] та заміна за текстом ДБН В.2.2-26:2010 відповідних застарілих посилань і за потреби тексту з урахуванням ДБН В.2.2-40:2018.

Кілька слів про рішення Ради суддів України за темою нашого дослідження. Відповідно до її рішення від 2 квітня 2015 р. № 31, яким схвалено план заходів із забезпечення доступності всіх судів встановленим вимогам, протягом 2015 передбачалося прийняття заходів із забезпечення безперешкодного доступу МГН в будівлі суду, а саме: облаштування входів пандусами, кнопками виклику, табличками з відповідною інформацією, а також визначення відповідальних працівників суду, які будуть допомагати таким особам у суді. Водночас рішенням від 5 червня 2015 р. № 54 схвалено Програму «Право на справедливий суд осіб з обмеженими можливостями», яка, окрім іншого, передбачала такі напрями: 1) облаштування приміщень судів інформаційними програмно-технічними комплексами самообслуговування; 2) розробку та впровадження в роботу судів систем «Електронний суд» та «Електронне правосуддя» [162].

Запроваджено проведення інструктажу та семінарів-тренінгів для працівників апаратів суддів, а також представників охоронних структурних підрозділів щодо правил поведінки, надання допомоги та сприяння особам з інвалідністю й іншим МГН. У деяких судах створено групи відповідальних працівників для надання допомоги таким особам. У контексті зазначеного показовим є рішення Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області, оформлене наказом від 10 травня 2018 р. № 53-од «Щодо забезпечення рівного доступу осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення до правосуддя» [164]. Цим документом, окрім іншого, затверджено Правила поведінки працівників апарату Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області з людьми з інвалідністю та іншими маломобільними групами населення; призначено особу, відповідальну за організацію роботи суду із

забезпечення безперешкодного доступу до правосуддя та приміщення суду, зручності та комфортності перебування в суді людей з інвалідністю та інших МГН тощо. Зазначені Правила містять положення про основні принципи та вимоги до етикету в спілкуванні з людьми з інвалідністю та іншими МГН і про відповідальність за порушення цих Правил. У них конкретно йдеться про етику поведінки з людьми з інвалідністю, які мають фізичні, інтелектуальні та сенсорні порушення, а також із людьми похилого віку.

Потрібно зазначити, що проаналізовані правові документи є основними, але не виключними в контексті досліджуваного в цій дисертації питання. На жаль, реалізація передбачених ними заходів не дозволила досягнути очікуваних результатів, що вкрай негативно відображається на рівні та якості реалізації особами з інвалідністю права на доступ до правосуддя.

Резюмуючи українське законодавство містить незначну кількість норм та положень, якими встановлюються спеціальні права і гарантії для осіб з інвалідністю, спрямовані на забезпечення їх доступу до правосуддя, відповідні обов'язки державних та громадських інституцій в досліджуваній сфері. Відповідні гарантії не враховують повною мірою всі питання, пов'язані з інвалідністю та її впливом на доступ людини з тими чи іншими порушеннями до зазначеної сфери. Крім того, потрібно зазначити, що законодавчі акти, якими регламентуються питання у сфері правосуддя, потребують внесення змін у частині заміни таких слів, наприклад, як «вада», які є неприйнятними з урахуванням міжнародного законодавства і національної практики щодо вдосконалення нормативно-правових актів із метою їх приведення у відповідність до світових стандартів [68].

Однак варто зауважити, що для реалізації ефективного доступу людей з інвалідністю до правосуддя лише законодавства недостатньо. Вимогам нормативно-правових актів, норм та стандартів обов'язково повинна відповідати практика, яка має базуватися не на застарілій медичній моделі інвалідності, а на підході до людей з інвалідністю як до рівноправних учасників правовідносин.

2.3. Публічна адміністрація як суб'єкт адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя

Очевидно, що права людей з інвалідністю є часто порушуваними, особливо у період надзвичайних, зокрема й воєнних, ситуацій. І хоч документального підтвердження цьому вкрай недостатньо, проте інформація із засобів масової інформації, з вуст самих людей з інвалідністю свідчить, на жаль, на користь зазначеного. Не останнє місце серед причин такого стану справ належить недостатньо ефективному та результативному публічному адмініструванню сферою правосуддя загалом та з урахуванням аспекту інвалідності зокрема.

З огляду на викладене нижче приділимо увагу природі діяльності суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю, а саме:

- Верховної Ради України;
- Президента України;
- Кабінету Міністрів України;
- Міністерства юстиції України;
- Вищої ради правосуддя;
- Державної судової адміністрації України;
- Міністерства внутрішніх справ України
- прокуратури й адвокатури.

Так, за визначенням статті 75 Конституції України «єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент» – *Верховна Рада України*, яка:

- приймає закони України з питання доступу до правосуддя [55].
- До прикладу: КАСУ [49], ККУ [59], ЦПКУ [157], закони України «Про судоустрій і статус суддів» [133], «Про судовий збір» [132], «Про Вищу раду правосуддя» [101] тощо;

- затверджує Державний бюджет України, який передбачає витрати зокрема й на напрями, що фінансуються за бюджетні кошти і дотичні до теми правосуддя;

- «надає згоду на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлює недовіру Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади» [55];

- здійснює парламентський контроль у межах, визначених Конституцією та законом. Тут важливо зазначити, що цей контроль Верховна Рада України здійснює у межах власної компетенції щодо будь-яких об'єктів контролю, за винятком судів та правоохоронних органів при провадженні ними оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства, здійснення правосуддя за окремими категоріями справ. Щодо таких об'єктів здійснюється непрямий (опосередкований) парламентський контроль, зокрема щодо Конституційного суду України – при призначенні шести суддів Конституційного суду, щодо судів загальної юрисдикції – при обранні суддів на посади безстроково, наданні згоди на арешт або затримання судді, призначенні трьох членів до складу Вищої ради юстиції тощо [89; 66].

Показовим у контексті дослідження діяльності Парламенту України є рішення Комітету Верховної Ради України у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю від 9 грудня 2015 р. «Щодо забезпечення рівного доступу людей з інвалідністю до правосуддя» [163], у якому сконцентровано увагу на питання законодавчого забезпечення відповідної сфери, проблем в практиці його реалізації та сформульовано пропозиції щодо ймовірних шляхів вирішення існуючих проблем.

Своєю чергою *Президент України*:

- «призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора» [55];

- «призначає на посади третину складу Конституційного Суду України» [55];

- «підписує закони, прийняті Верховною Радою України» [55];
- «має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України» [55];
- «видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України» [55].

До прикладу, Президент України повернув до Парламенту зі своїми пропозиціями ухвалений Верховною Радою України 15 квітня 2021 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку інституту старост» (законопроект № 4535). Аргументом для такого рішення стало те, що цей Закон містив зміни до статті 11 Закону України «Про Конституційний Суд України», які не стосувалися питань старост. Названу статтю пропонувалося викласти в новій редакції, яка не забезпечувала додержання принципу політичної нейтральності суддів КСУ, адже виключалися норми, які фактично розкривали складові такої нейтральності. У зв'язку з цим Глава держави запропонував Парламенту виключити з Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку інституту старост» пункт про внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України» [97; 66].

Ключовим органом із публічного адміністрування досліджуваної сфери є *Кабінет Міністрів України*. Серед повноважень Уряду, дотичних до теми інклюзивності правосуддя, належать такі:

- вжиття заходів «щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина» [55], зокрема права на доступ до правосуддя, у тому числі людей з інвалідністю. Заходи відповідного спрямування, окрім іншого, передбачають прийняття урядових рішень та розробку проєктів законів України з відповідного питання [66]. Прикладом може бути Декрет «Про державне мито» [104]. Водночас деструктивним прикладом політики Уряду вважаємо прийняте ним 6 жовтня 2023 р. рішення про виключення з умов, недотримання яких є підставою для відмови у державній реєстрації нормативно-правового акта,

обов'язкового узгодження проєктів актів, що стосуються питання інвалідності, із всеукраїнськими громадськими організаціями осіб з інвалідністю та їх спілками;

- розробку проєкту закону про Державний бюджет України на відповідний рік і забезпечення його виконання після затвердження Парламентом.

Далі про компетенцію *Міністерства юстиції України*. Положенням про цей центральний орган виконавчої влади [120] до його завдань за темою дослідження віднесено:

- «організацію експертного забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи» [120];

- «організацію науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності» [120];

- «забезпечення отримання на запит суду або інших державних органів, у провадженні яких перебуває цивільна, кримінальна чи інша справа, інформації про іноземне законодавство на підставі міжнародних договорів України» [120];

- «організацію та контроль виконання вироків суду та інших судових рішень» [120] тощо.

Адміністрування доступу людей з інвалідністю до правосуддя також лежить у площині повноважень *Вищої ради правосуддя*. Вона створена як «колегіальний, незалежний конституційний орган державної влади та суддівського врядування, який діє для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів» [101].

До покладених на цей орган завдань належать:

- «ухвалення рішень про звільнення судді з посади» [101]. Що стосується реалізації цього завдання, то рішенням Вищої ради правосуддя від 26 грудня 2018 р. № 4019/0/15-18 звільнено Мостового Романа Петровича,

якому з 13 червня 2018 р. безтерміново було встановлено другу групу інвалідності, з посади судді Обухівського районного суду Київської області у зв'язку з неспроможністю виконувати повноваження за станом здоров'я [124; 66];

- «вжиття заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя та незалежності суддів» [101];

- «затвердження положень, які визначають порядки/механізми функціонування різних інститутів судової галузі» [101]. Наприклад, рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21 затверджено Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [122].

Принагідно потрібно зазначити, що веб-сайт, призначений для пошуку та перегляду документів Єдиного державного реєстру судових рішень, є доступним для осіб з порушеннями зору. Також слід відзначити запровадження на офіційному веб-порталі «Судова влада України» елементів управління, які надають можливість особам з інвалідністю із сенсорними порушеннями користуватися ним. Водночас така практика характерна багатьом державам. Наприклад, офіційний веб-сайт служби судів у Швеції адаптовано відповідно до рекомендацій WAI (Ініціатива веб-доступності) щодо доступності. Цей веб-сайт містить загальну інформацію, яку легко читати, а також функцію, яка полегшує читання інформації вголос [180];

- «бере участь у визначенні видатків Державного бюджету України на утримання судів, органів та установ системи правосуддя» [101];

- «надає обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнює пропозиції судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів» [101];

- «затверджує за поданням Державної судової адміністрації України нормативи кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого

забезпечення судів; погоджує в установленому порядку перерозподіл бюджетних видатків між судами, крім Верховного Суду» [101].

Державна судова адміністрація України також належить до суб'єктів публічного адміністрування доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Цей орган підзвітний Вищій раді правосуддя та є «державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне (заходи матеріально-технічного, кадрового, інформаційного, організаційно-технічного характеру, ведення судової статистики, діловодства та архіву суду) та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади» [188]. У межах компетенції Державна судова адміністрація України:

- «організовує роботу з ведення судової статистики, діловодства та архіву, контролює стан діловодства в судах. У випадку із цим повноваженням акцентуємо на відсутності статистики стосовно розгляду судами справ, пов'язаних із порушенням прав людей з інвалідністю» [118]. Відповідна статистика всупереч її затребуваності відсутня [66];

- «розробляє та подає на затвердження Вищій раді правосуддя нормативи кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів» [118];

- «забезпечує необхідні умови для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації» [118];

- «вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення» [118];

- «здійснює заходи щодо організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення будівництва, ремонту будинків і приміщень судів та їх технічного оснащення» [118];

- «організовує та проводить конференції, семінари та інші заходи [118], зокрема присвячені питанню створення умов доступності судів для людей з інвалідністю»;

- «організовує та забезпечує функціонування систем відеоконференцзв'язку для участі осіб у засіданні суду в режимі відеоконференції» [118];

- «бере участь у роботі з удосконалення нормативно-правових актів та/або в розробці проєктів нормативно-правових актів у межах повноважень, визначених законом» [118] тощо.

Важливе місце в адміністративно-правовому забезпеченні доступу осіб з інвалідністю до правосуддя належить *Міністерству внутрішніх справ України* загалом та Національній поліції зокрема.

Передусім що стосується МВС. Воно уповноважене Урядом на «розробку проєктів державних програм з питань забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху, охорони державного кордону, захисту об'єктів і територій на випадок виникнення надзвичайних ситуацій, а також з питань міграції; організацію в межах повноважень, передбачених законом, організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності; організацію та забезпечення проведення судової експертизи в кримінальному та виконавчому провадженнях, адміністративних, цивільних та господарських справах, справах про адміністративні правопорушення тощо» [119].

Відповідно до Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877, цей центральний орган виконавчої влади, окрім іншого, «здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності; у випадках, передбачених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання; вживає заходів для визначення осіб, які нездатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе; забезпечує безпеку взятих під захист осіб на підставах та в порядку,

визначених законом; вживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі; у межах повноважень, передбачених законом, надає соціальну і правову допомогу громадянам; забезпечує будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт об'єктів, що належать до сфери управління Національної поліції тощо» [121].

Про роль адвокатури та прокуратури в забезпеченні доступу осіб з інвалідністю до правосуддя йшлося в попередньому підрозділі під час аналізу законодавства в досліджуваній сфері. На жаль, статистичні та аналітичні відомості про роботу цих інституцій з особами з інвалідністю відсутні, що унеможливорює формулювання висновків на предмет ефективності та результативності такої діяльності. Водночас варто зазначити, що тема інвалідності та інклюзивності в роботі, до прикладу, адвокатури не залишена поза увагою, що підтверджується, окрім іншого, підготовкою посібника для адвокатів та працівників Центрів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги «Основні аспекти роботи та взаємодії адвокатів із людьми з інвалідністю» [86].

Резюмуючи, потрібно зазначити, що охарактеризовані вище владні органи не єдині, дотичні до теми доступу до правосуддя, які забезпечують її публічне адміністрування, зокрема й у контексті забезпечення інклюзивності правосуддя. Проте ані широке коло нормативно-правових актів у досліджуваній сфері, ані велика кількість суб'єктів адміністрування не спроможні створити умови для ефективного та результативного судового захисту порушених і тих, які зазнали посягань, прав найбільш соціально незахищеної категорії населення – людей з інвалідністю.

2.4. Методи адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя

Методи є значимим елементом механізму адміністративно-правового забезпечення загалом та адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя зокрема.

Зміст відповідних методів був предметом дослідження великої чисельності науковців. За загальним правилом їх прийнято розуміти сукупністю заходів, засобів, прийомів, способів та операцій управлінського характеру, що реалізуються органами виконавчої влади та відрізняються механізмом застосування і спрямовані на упорядкування тих чи інших суспільних відносин.

Беручи за основу процитовану дефініцію методів адміністративно-правового забезпечення вважаємо за необхідне сформулювати власне визначення поняття **методів адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя**. Так, вважаємо, що його варто розуміти як *сукупність прийомів та засобів цілеспрямованого владно-організуючого впливу уповноважених суб'єктів на підпорядкованих об'єктів із метою забезпечення ефективної та результативної реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя*.

Досліджувані нами методи з урахуванням специфіки правовідносин, що вивчаються, вважаємо такими, що можна поділити на три групи:

1) методи із забезпечення функціонування суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя;

2) методи із забезпечення реалізації завдань, на виконання яких спрямоване адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя;

3) управлінські методи.

Прикладами **методів першої групи**, на нашу думку, є:

- законодавча регламентація діяльності суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.

Йдеться, окрім іншого, про розділи Конституції України, якими визначено правовий статус, включно з компетенцією, Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади, судів, суддів, Вищої ради правосуддя, прокуратури та адвокатури.

Також вагоме місце належить законам України «Про судоустрій і статус суддів» (визначає організацію судової влади) [133], «Про Конституційний Суд України» («визначає порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, статус суддів Конституційного Суду України, підстави і порядок звернення до нього, процедуру розгляду ним справ і виконання його рішень») [125], «Про Вищу раду правосуддя» [101], «Про прокуратуру» [128], «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [99], «Про центральні органи виконавчої влади» («визначає організацію, повноваження та порядок діяльності центральних органів виконавчої влади України») [134] тощо.

Окремо потрібно зазначити про положення про ті чи інші органи влади або установи. Наприклад, Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затверджене постановою Кабінету міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 [119], Положення про Комісію з питань правової реформи, затверджене Указом Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584 [90] тощо;

- визначення механізму взаємодії суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя із громадянським суспільством у сфері прав людей з інвалідністю;

До прикладу, постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 затверджено Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, а також Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній,

Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації [110].

Цей підзаконний нормативно-правовий акт кореспондується з нормою частини другої статті 1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», якою передбачено, що «центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації (незалежно від форми власності і господарювання, виду діяльності і галузевої належності), їх філії, відділення, представництва, що ведуть окремий облік результатів фінансової та господарської діяльності, банки та інші фінансові установи, а також представництва іноземних юридичних осіб (у тому числі міжнародних організацій), які використовують працю найманих працівників – громадян України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, фізичні особи, які використовують найману працю, залучають представників громадських об'єднань осіб з інвалідністю до підготовки рішень, що стосуються прав та інтересів осіб з інвалідністю» [127].

Крім того, абзацом третім пункту 7 § 33 глави 1 «Акти Кабінету Міністрів» розділу 4 «Підготовка проєктів актів Кабінету Міністрів» Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого постановою Уряду від 18 липня 2007 р. № 950, передбачено, що «під час підготовки проєкту акта Кабінету Міністрів України з питань, що стосуються прав осіб з інвалідністю, такий проєкт акта в обов'язковому порядку надсилається Урядовому уповноваженому з прав осіб з інвалідністю, всеукраїнським громадським організаціям осіб з інвалідністю, їх спілкам відповідно до статутної діяльності. Результати обговорення таких проєктів актів Урядовим уповноваженим з прав осіб з інвалідністю, всеукраїнськими громадськими організаціями осіб з інвалідністю, їх спілками відображаються у пояснювальній записці» [123].

До прикладу, Громадською спілкою «Всеукраїнське громадське об'єднання «Національна Асамблея людей з інвалідністю України» протягом

2022 року опрацьовано, частково погоджено, частково надано зауваження, а частково відмовлено в погодженні стосовно 225 проєктів нормативно-правових актів (законів, постанов Уряду, відомчих наказів тощо);

- фінансування безпосередньо діяльності суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, а також відповідних напрямів державної політики, за які відповідальний той чи інший орган влади.

Так, відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2023 рік» передбачено видатки в таких розмірах:

- на «забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та функціонування органів і установ системи правосуддя» – 14 573 521,5 тис. грн;

- на «здійснення правосуддя Верховним Судом» – 1 310 026,4 тис. грн;

- на «здійснення правосуддя Вищим антикорупційним судом» – 208 699,1 тис. грн;

- на «здійснення правосуддя Апеляційною палатою Вищого антикорупційного суду» – 84 779,5 тис. грн;

- на «здійснення прокурорської діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури» – 13 235 217,4 тис. грн;

- на «здійснення правосуддя Вищим судом з питань інтелектуальної власності» – 2 307,6 тис. грн;

- на «здійснення правосуддя Апеляційною палатою Вищого суду з питань інтелектуальної власності» – 2 048,4 тис. грн;

- на «реалізацію державної політики у сфері внутрішніх справ, забезпечення діяльності органів, установ та закладів Міністерства внутрішніх справ України» – 7 455 001,7 тис. грн;

- на «виконання судових рішень, що набрали законної сили» – 1 455,6 тис. грн;

- на «відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянинуві вартості конфіскованого та безхазяйного майна стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб» – 150 000,0 тис. грн;
- на «заходи щодо виконання рішень суду, що гарантовані державою» – 100 000,0 тис. грн;
- на «проведення судової експертизи і розробку методики проведення судових експертиз» – 391 586,2 тис. грн;
- на «платежі на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України» – 552 725,7 тис. грн;
- на «оплату послуг та відшкодування витрат адвокатів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги» – 311 999,0 тис. грн;
- на «забезпечення засад функціонування незалежної судової влади» – 232 530,5 тис. грн;
- на «здійснення прокурорської діяльності, підготовку та підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури» – 13 235 217,4 тис. гривень [105].

У контексті зазначеного цілком обґрунтованою видається позиція Ю.В. Білоусова, який стверджує, що «судові витрати повинні бути надзвичайно великими, щоб слугувати досягненню мети компенсації витрат держави на цивільне судочинство. Однак, у такому випадку правосуддя може виявитися недоступним для переважної більшості населення, і тоді воно перестане бути правосуддям, перетвориться в різновид елітарних послуг. Розміри судових витрат диктуються рівнем економічного стану суспільства і при нормальному стані економіки встановлюються на рівні, який забезпечує, з однієї сторони, можливість звернення до суду громадян із середнім достатком, але, з другої сторони, перешкоджає виникненню безпідставних спорів. Кошти,

які виділяються державою для функціонування судової системи, повинні бути розподілені так, щоб забезпечити реалізацію завдань правосуддя. Невиправданим є введення в розряд оплати послуг суду канцелярських витрат та витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу» [13, с. 70-71].

До **другої групи методів** із забезпечення реалізації завдань, на виконання яких спрямоване адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, пропонуємо відносити збір статистичної інформації, процесуальні корективи тощо.

Вкрай вагомим вважаємо метод збору статистичної інформації.

Права людей з інвалідністю в Україні є одними з чи не найбільш часто порушуваних, особливо в умовах сьогодення, коли з кожним днем критично зменшується рівень їхнього доступу до всіх сфер життєдіяльності, а права та законні інтереси все більш зазнають посягань та порушення. Статистика ж щодо звернення цих осіб до суду за захистом своїх прав, свобод та законних інтересів відсутня. Відсутня й статистика щодо кількості звернень інших суб'єктів (для прикладу, громадських об'єднань, законних представників) за захистом прав осіб з інвалідністю [64, с. 64].

Як справедливо зауважують Громадська організація «Боротьба за права», Громадська організація «Центр Соціальна Дія» та Громадська організація «Соціальна синергія», зміни до класифікатору судових рішень у системі збору даних ДСУ (щодо адміністративних лише та цивільних справ) було введено в другій половині 2018 року, що лише частково відображає картину з реальною кількістю звернень до суду, адже відсутні класифікатори за типом порушеного права, дані про звернення щодо того чи іншого закону тощо. Тому наразі неможливо достеменно поррахувати кількість позовів, у яких заявниками є люди з інвалідністю, та оцінити, наскільки судовий спосіб вирішення питань порушення тих чи інших прав вільно та ефективно використовується людьми з інвалідністю, але деякі цифри, які можна знайти за пошуком у відкритому реєстрі судових справ, свідчать скоріше на користь того, що люди

з інвалідністю вкрай рідко звертаються до суду за захистом своїх прав (кількість рішень суду у справах про порушення Закону України «Про основи соціальної захищеності людей з інвалідністю в Україні» – 726, з них лише 192 – це адміністративні справи, решта - це господарські справи. З них у 340 позовах відмовлено, 285 задоволено, з них частково 32, у 139 – рішення залишено без змін (справи, де була апеляція). Господарські справи переважно стосувалися стягнення штрафу щодо невиконання роботодавцями норми закону про обов'язкову квоту на працевлаштування людей з інвалідністю. З пошуком «позивач людина з інвалідністю» база дає 404 рішення, з яких 171 – це адміністративні, а 232 – цивільні справи. З них 94 – задоволено, 91 – відмовлено в задоволені, та 39 – залишено без змін). Аналогічні висновки є щодо кількості стратегічних судових рішень на користь людей з інвалідністю, таких наразі нараховується менше 10. Також на людей з інвалідністю впливає інша загальноукраїнська проблема, це – питання системного невиконання судових рішень в Україні [10].

Окреслені проблеми особливо актуальні з огляду на відсутність належного доступу людей з інвалідністю до судового захисту як через суб'єктивні причини (як-от, необізнаність значної чисельності людей з інвалідністю в питаннях судового захисту, відсутність довіри до судової системи, неможливість оплатити фахову допомогу, побоювання дискримінації), так і з об'єктивних обставин, пов'язаних із недоліками системи правосуддя, серед яких: необізнаність належним чином значної частини співробітників національної системи правосуддя й пенітенціарної системи у питаннях прав і потреб осіб з інвалідністю; фізична недоступність великої кількості будівель судів; відсутність можливості забезпечити повною мірою потребу осіб з інвалідністю з порушеннями слуху та позбавлених здатності говорити в послугах перекладача, який володіє технікою спілкування глухих, німих чи глухонімих (співвідношення кількості нечуючих на одного сурдоперекладача становить приблизно 1:150) тощо [64, с. 64].

Загалом статистика визначається як «ефективне знаряддя, інструмент пізнання, використовуваний у природних і суспільних науках для встановлення тих специфічних закономірностей, які діють у конкретних масових явищах, досліджуваних цією наукою. Вона вивчає кількісну і якісну сторони масових суспільних явищ» [150, с. 4, 5]. Різновидом статистики є правова статистика, яку своєю чергою групують на статистику конституційного судочинства, кримінально-правову, адміністративно-правову, цивільно-правову, господарсько-правову статистику, статистику дисциплінарних порушень [94, с. 9; 70].

Усупереч значущості статистики, відповідної інформації стосовно звернень осіб з інвалідністю до суду, результатів розгляду судових справ та з інших дотичних питань майже немає, що унеможлиблює предметне дослідження питання реалізації людьми з інвалідністю права на звернення до суду [70].

Що стосується наявних офіційних статистичних відомостей із досліджуваного питання, зазначимо, що за Звітом судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2022 рік [4] у вказаному періоді до суду за розглядом справ у порядку цивільного судочинства звернулося 640 людей з інвалідністю. У 2022 році на розгляді перебувало 7 475 справ окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (299 справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи; 5 966 справ про визнання фізичної особи недієздатною; 153 справи про поновлення цивільної дієздатності), 3 181 заяву з яких було задоволено (92/2 498/32 відповідно) [70].

Однак Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2022 рік [3] та Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку господарського судочинства за 2022 рік [2] не містять інформації, пов'язаної з темою інвалідності.

Згідно зі Звітом про справляння, звільнення від сплати та повернення судового збору в місцевих та апеляційних судах за 2022 рік [1] (без урахування даних 169 місцевих та апеляційних судів, територіальна підсудність яких змінена), у 2022 році за звільненням від сплати судового збору звернулося 27 665 осіб з інвалідністю першої та другої груп, законних представників дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю, а також 4 777 осіб з інвалідністю Великої Вітчизняної війни та сімей воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняних до них у встановленому порядку осіб (чисельність осіб з інвалідністю серед цієї категорії невідома). Розрахункова сума відповідного судового збору склала 41 721 085 гривень [70].

Враховуючи Інформацію про стан розгляду справ кримінального провадження за статтею 161 ККУ «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» [44] у 2022 році на розгляді перебувало 28 проваджень за однойменною статтею ККУ, 19 із яких надійшли в указаному році. Із цієї кількості проваджень було розглянуто 16, у тому числі з визнанням винуватості за сімома провадженнями, а за трьома провадження у справі було закрито. Засуджено за статтею 161 ККУ 12 осіб [70].

Водночас потрібно зазначити, що у статті 2 Конвенції [53] «дискримінація за ознакою інвалідності» визначена «будь-яким розрізненням, виключенням чи обмеженням з причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері». Проте не є дискримінаційними заходи, які вживаються для забезпечення рівності осіб з інвалідністю (частина четверта статті 5 Конвенції) [53].

Скількох осіб з інвалідністю торкнулося питання, пов'язане з дискримінацією та статтею 161 ККУ, невідомо, оскільки частина перша зазначеної статті віднесена до справ приватного обвинувачення [61; 70].

Фактично наведені вище статистичні відомості – єдині дані, дотичні до теми інвалідності та відображені у звітах Державної судової адміністрації України [70].

Далі наведемо приклади з практики, коли люди з інвалідністю звертаються до суду за захистом своїх прав.

Після неодноразових прохань до персоналу та керівництва однієї з аптек міста Дніпра про створення умов доступності адвокат Д.Ю. Жарого, який має інвалідність першої групи та пересувається на кріслі колісному, безрезультатно звертався до Державної інспекції з контролю якості лікарських засобів у Дніпропетровській області та Головного архітектурно-планувального управління міста Дніпропетровська, звертаючи увагу на порушення аптекою законодавства з питань інвалідності [8]. Такий стан справ привів Д.Ю. Жарого до Дніпропетровського окружного адміністративного суду. За наслідками судового рішення аптеки відповідної аптечної мережі було позбавлено ліцензій. Крім того, Прем'єр-міністр України надав доручення відповідним органам розробити зміни до умов ліцензування аптек, а також медичних закладів, які б гарантували вільний доступ до приміщень особам з інвалідністю [70].

Результатом окресленої ситуації стало внесення змін до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 929 [115], якими на сьогодні передбачено обов'язок ліцензіата, що провадить діяльність з роздрібною торгівлі лікарськими засобами, «забезпечувати створення необхідних умов для вільного доступу осіб з інвалідністю та інших МГН до приміщень відповідно до державних будівельних норм, правил і стандартів, що документально підтверджується фахівцем з питань технічного обстеження будівель та споруд, який має кваліфікаційний сертифікат» [115; 70].

Ще одна справа стосується можливості отримання кредиту для особи з інвалідністю – Юрій Черета проти банку. Незрячий харків'янин вирішив

придбати побутову техніку в кредит. Чоловік підібрав відповідний прилад та намагався оформити споживчий кредит у працівника банку. Однак наштотхнувся на вимогу представника банку привести поручителя через наявність важкої інвалідності. За його відсутності позику видати відмовились. Апеляційний суд Харківської області підтвердив рішення суду першої інстанції про захист прав споживача, визнання відмови в наданні кредиту дискримінацією за ознакою інвалідності та відшкодування моральної шкоди. Суд визнав дії банку незаконними та зобов'язав виплатити постраждалому компенсацію. Судом було встановлено, що чоловіку відмовили у наданні кредиту виключно на підставі того, що він – особа з інвалідністю [86, с. 11-12].

Насправді, такі випадки хоч і рідкість, але є непоодинокими як в нашій державі, так і за кордоном. До прикладу, в Південній Африці випадок WB Bosch став новаторським з точки зору забезпечення доступності поліцейських відділень. Пан Бош оскаржив відсутність доступу до поліцейської дільниці як користувач крісла колісного. Рішення суду зобов'язало поліцейську дільницю забезпечити доступність, а тим часом перевести поліцейських на перший поверх. Унаслідок цього прецеденту близько 150 інших поліцейських відділень були реконструйовані для забезпечення доступності [180; 175].

Наступним дієвим методом адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя є *процесуальні корективи*.

Законодавець закріпив в актах процесуального законодавства та деяких законах низку гарантій (наведених нижче, але не виключно), пов'язаних із [64]:

- можливістю представництва й захисту в судовому процесі прав, свобод та інтересів осіб, «якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє» (стаття 13 ЦПКУ). Водночас згідно зі статтею 59 ЦПКУ «права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом; неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а

також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати в суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом» [157];

- «залученням в рамках кримінального провадження законного представника недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого або цивільного позивача» [61];

- «обов'язковою участю в цивільному та адміністративному процесі перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми, при розгляді справи, одним з учасників якої є особа з порушенням слуху» (стаття 71 КАСУ, стаття 75 ЦПК) [49; 157];

- залученням перекладача (сурдоперекладача) в разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів (стаття 68 КПК) [61];

- обов'язковою участю захисника в кримінальному провадженні щодо осіб:

1) «які внаслідок психічних чи фізичних порушень (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, – з моменту встановлення цих порушень»;

2) «стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, – з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності» (стаття 52 КПКУ) [61];

- заборонаю приводу в суд осіб з інвалідністю першої та другої груп (стаття 140 КПК; стаття 148 КАСУ, стаття 147 ЦПК) [49; 61; 157];

- можливістю свідка «брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через інвалідність» (стаття 65 КАСУ, стаття 69 ЦПК стаття 66 Господарського процесуального кодексу України [49; 157; 68].

Відповідним чином брати участь у судовому засіданні можуть учасники справи «за умови наявності в суді відповідної технічної можливості крім

випадків, коли явка відповідного учасника справи в судове засідання визнана судом обов'язковою. Зазначене рівною мірою стосується й учасників справи, які мають інвалідність» [64].

Для забезпечення можливості участі в судовому засіданні онлайн запроваджено підсистему відеоконференцзв'язку Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, порядок функціонування якої визначено рішенням Вищої ради правосуддя 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21 [122]. Однак є проблема з реалізацією зазначеного права, пов'язана з тим, що значна чисельність людей з інвалідністю не має доступу до інтернету, що є обов'язковим у такому випадку. Водночас її зручність полягає у можливості онлайн участі навіть через мобільний телефон [64];

- «проведення допиту осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування у режимі відеоконференції (через зазначену вище підсистему відеоконференцзв'язку) при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадку неможливості безпосередньої участі особи за станом здоров'я» [61];

- можливістю допиту судом свідка за місцем його проживання (перебування), якщо він не може прибути в судове засідання внаслідок інвалідності, (стаття 212 КАСУ, стаття 230 ЦПКЦ) [49; 157];

- можливістю направлення в адміністративному провадженні судових викликів та повідомлень, інших судових документів електронною поштою, якщо особою, яка бере участь у справі, зазначена адреса електронної пошти (статті 124, 129 КАСУ).

- заборонаю в рамках адміністративного судочинства «допитувати як свідків недієздатних фізичних осіб, а також осіб, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні порушення правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання» [49];

- звільненням від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях «осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни»; «осіб

з інвалідністю першої та другої груп, законних представників дітей з інвалідністю і недієдатних осіб з інвалідністю; позивачів – у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я»; «осіб, які страждають на психічні розлади, та їх представників у справах щодо спорів, пов'язаних із розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги»; «позивачів у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я» [132; 64];

- звільнення від сплати державного мита осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни, осіб з інвалідністю першої та другої груп, громадських організацій осіб з інвалідністю, їх підприємств та установ. Відповідні норми закріплено у статті 4 Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» [104];

- «представництвом у суді прокурором інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієдатність або обмежену дієдатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист» [128; 68].

Для визначених законодавством категорій осіб гарантовано право на отримання низки правових послуг у рамках безоплатної вторинної правничої допомоги (захист; здійснення представництва інтересів у судах, органах влади, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру). До таких осіб, у тому числі, належать [68]:

1) «особи з інвалідністю, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб» [100];

2) «особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження чи позбавлення цивільної дієздатності та поновлення цивільної дієздатності (протягом розгляду справи в суді)» [100];

3) «особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку (протягом розгляду справи в суді)» [100].

Резюмуючи, у законодавстві закріплено низку гарантій для забезпечення доступу людей з інвалідністю до правосуддя: як організаційних, так і пов'язаних з особливостями правового статусу цієї категорії осіб. Однак відповідні законодавчі гарантії, як свідчить практика, не забезпечують повною мірою можливості реалізації людьми з інвалідністю досліджуваного права, що говорить про недосконалість політики в цій сфері та практики її реалізації [64].

Насамкінець третя група управлінських методів включає відповідальність та контроль.

Так як і для правовідносин у будь-якій сфері, ефективним методом адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя є *відповідальність*.

Законодавство України конкретно не передбачає відповідальності саме за перешкоджання чи унеможливлення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Водночас у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено відповідальність за:

- «втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень» [133];

- «невиконання судових рішень» [133];

- «втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя» [133];

- «неповагу до суду чи судді з боку осіб, які є учасниками процесу або присутні в судовому засіданні» [133].

Також зазначеним Законом передбачено можливість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з підстав:

- «незаконної відмови в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або іншого істотного порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду» [133];

- «порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості» [133];

- «незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу» [133];

- «умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків» [133];

- втручання у процес здійснення правосуддя іншими суддями [133].

Можливе притягнення до відповідальності керівника апарату суду за «належне організаційне забезпечення суду, суддів та судового процесу, функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» [133].

Окремо варто зазначити, що в національному законодавстві конкретні види відповідальності передбачено за вкрай незначну кількість порушень і злочинів у сфері прав людей з інвалідністю. Для прикладу, але не виключно, вони визначені в ККУ [59] (стаття 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками»; стаття 172 «Грубе порушення

законодавства про працю» (окрім іншого відносно особи, яка виховує дитину з інвалідністю), у Кодексі України про адміністративні правопорушення [50] (стаття 41 «Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці» (окрім іншого відносно особи, яка виховує дитину з інвалідністю); стаття 122 «Перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху» (у частині зупинки чи стоянки транспортних засобів на місцях, що позначені відповідними дорожніми знаками або дорожньою розміткою, на яких дозволено зупинку чи стоянку лише транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю або водії, які перевозять осіб з інвалідністю (крім випадків вимушеної стоянки), а так само створення перешкод водіям з інвалідністю або водіям, які перевозять осіб з інвалідністю, у зупинці чи стоянці керованих ними транспортних засобів, неправомірне використання на транспортному засобі розпізнавального знаку «Водій з інвалідністю»); стаття 152-1 «Порушення правил паркування транспортних засобів та порушення правил обладнання майданчиків для платного паркування транспортних засобів» (у частині паркування транспортного засобу на місцях, призначених для безоплатного паркування транспортних засобів, якими керують водії з інвалідністю або водії, які перевозять осіб з інвалідністю, водієм, який не має документів про наявність у нього чи в одного з пасажирів інвалідності (крім явно виражених ознак інвалідності); стаття 183-1 «Несплата аліментів» (щодо несплати аліментів на утримання дитини з інвалідністю); стаття 188-1 «Невиконання розпорядження державного або іншого органу про працевлаштування» (у частині невиконання посадовою особою, яка користується правом приймати на роботу і звільняти з роботи, фізичною особою, яка використовує найману працю, нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, неподання Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю звіту про зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю); в Законі України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» [103] тощо [70].

Національне законодавство також характеризується наявністю декларативних норм, пов'язаних із темою відповідальності за порушення прав осіб з інвалідністю.

До прикладу, відповідно до статті 42 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» «особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть установлену законом матеріальну, дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність» [127].

Переходячи до питання *контролю* як методу адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, варто деталізувати тему громадського та судового контролю.

Спершу про громадський контроль судової влади. На думку П.І. Калбака він є «громадським оцінюванням виконання судами своїх повноважень, визначення ефективності їх функціонування; може здійснюватися методами спостереження, опитування, аналізу, прогнозування тощо» [45, с. 132].

Окрема форма цього виду контролю – громадський контроль за діяльністю суддів.

І.Ю. Ткаченко стверджує, що мета громадського контролю полягає в тому, щоб «не допустити дій контрольованих суб'єктів за межами законності й правопорядку, попередити можливі відхилення від намічених цілей, а також інтересів суспільства та його суб'єктів, а в разі виникнення цих відхилень – усунути їх негативні наслідки». Автор серед завдань громадського контролю за діяльністю суддів виокремлює: 1) «отримання точної і повної інформації щодо діяльності суддів»; 2) «сприяння підвищенню ефективності роботи суддів»; 3) «поширення серед громадськості соціально значущої функції судів»; 4) «підтримання іміджу суддівської діяльності та престижу роботи судді»; 5) «забезпечення прозорого відбору кадрів для судів, їх переміщення та іншого просування по службі»; 6) «підвищення рівня законності забезпечення прав і свобод громадян в діяльності суддів»; 7) «покращення умов та порядку надання суддівських послуг» [153, с. 282]

Судовий контроль за твердженням М.В. Ковалів є важливою формою контролю в сучасному суспільстві. Водночас, на думку Ю.П. Битяка, судовий контроль – специфічний вид контролю у сфері державного управління [9, с. 261]. Його здійснює судова гілка влади, він провадиться не систематично, не повсякденно, а одноразово під час розгляду конкретних адміністративних, цивільних, кримінальних справ у суді [47, с. 118-119].

Судовий контроль володіє особливостями, що відрізняють його від здійснення правосуддя: «під час судового контролю реалізується правоохоронна функція держави; він є конституційно встановленим механізмом реалізації права громадян на судовий захист; предметом розгляду і судової оцінки є акт відповідного органу або посадових осіб, або їх дії чи бездіяльність; результатом судового контролю є рішення, що або скасовує незаконний акт чи дію, або зобов'язує до їх вчинення, але в межах закону» [152, с. 90].

Цей вид контролю здійснюється у двох формах – прямий і непрямий контроль. Перша форма реалізується під час здійснення правосуддя адміністративними судами. Принагідно процитуємо наукову думку стосовно того, що «прямий контроль передбачає вирішення подальшої долі управлінського акта, законність якого перевіряється судом, під час оскарження конкретного індивідуального або нормативного правового акту управління» [15, с. 12]. Друга форма контролю реалізується під час розгляду кримінальних, цивільних і господарських справ побічно шляхом встановлення законності акту (діяння) органу виконавчої влади у випадку, якщо такий акт (діяння) є юридичною основою судового рішення з розглядуваної справи [142, с. 171].

В.Б. Авер'янов виокремлює такі види судового контролю: 1) «загальний судовий контроль, або контроль з боку загальних судів під час розгляду кримінальних, цивільних та адміністративних справ»; 2) «спеціалізований судовий контроль або контроль з боку спеціалізованих (адміністративних і господарських) судів»; 3) «конституційний судовий контроль або контроль з боку КСУ» [25, с. 22].

Конкретним прикладом є стаття 382 КАСУ, якою передбачено, що «суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб» [49].

Відомості про практичні результати здійснення контролю за забезпеченням доступу осіб з інвалідністю до правосуддя відсутні.

Резюмуючи, вважаємо, що право на захист прав у судовому порядку у випадку з людьми з інвалідністю надзвичайно важливе і передусім в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру. На жаль, воно вкрай рідко реалізується цією категорією населення. Одним з ефективних засобів вирішення відповідних проблем є, окрім іншого, застосування методів адміністративно-правового забезпечення з метою підвищення рівня та якості доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.

Висновки до розділу 2

Приділяючи увагу вивченню питання змісту, особливостей та структури механізму адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя і його ключових структурних елементів, ми дійшли такого.

Науковці до основних елементів адміністративно-правового забезпечення відносять об'єкт і суб'єкт адміністративно-правового забезпечення, норми права (зокрема адміністративного), адміністративно-правові відносини та їх зміст і гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення.

Ознаками адміністративно-правового забезпечення, на нашу думку, є його правовий та публічно-владний характер, втілення в конкретних заходах та спрямованість на вдосконалення або покращення функціонування об'єкта впливу, а також на надання гарантій здійснення прав, свобод і законних інтересів людини.

Саме ж адміністративно-правове забезпечення є системою адміністративно-правових засобів та способів і процедур їх легалізації, що здійснюється з метою створення умов для всебічної реалізації прав, свобод та інтересів людини, громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, а також інших суб'єктів адміністративно-правових відносин.

Водночас адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя – це упорядкування суспільних правовідносин у сфері правосуддя шляхом створення умов для закріплення, забезпечення реалізації, гарантування, охорони, захисту та поновлення відповідних прав людей з інвалідністю з метою забезпечення їх доступу до правосуддя на рівні з іншими.

Своєю чергою механізм адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя – це система адміністративно-правових засобів та способів, сформованих з урахуванням практичного досвіду та спрямованих на упорядкування суспільних правовідносин у сфері правосуддя шляхом створення умов для закріплення, забезпечення реалізації, гарантування, охорони, захисту та поновлення відповідних прав людей з інвалідністю з метою забезпечення їх доступу до правосуддя на рівні з іншими. Його елементами є нормативно-правові акти, публічну адміністрацію та методи адміністративно-правового забезпечення.

Нормативно-правовими актами, дотичними до теми доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, які прямо чи опосередковано забезпечують регламентацію відповідних правовідносин, є Конституція України [55], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [77], Загальна декларація прав людини [36], Конвенція [53], Європейська конвенція з прав людини [35],

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» № R(94)12 від 13 жовтня 1994 р. [82], Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення № R(93)1 від 8 січня 1993 р. [109], Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. [87], Принципи та керівні положення Організації Об'єднаних Націй, які стосуються доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя [98], Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про юридичну допомогу і консультації № R(78)8 від 2 березня 1978 р. [135], кодифіковані нормативно-правові акти (ЦПКУ [157], КПКУ [60], ККУ [59], КАСУ [49]); закони України («Про безоплатну правничу допомогу» [100], «Про судовий збір» [132], «Про судоустрій і статус суддів» [133], «Про доступ до судових рішень» [107], «Про прокуратуру» [128], «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [99], Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [127] тощо); акти Кабінету Міністрів України (Декрет «Про державне мито» [104], Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року [117] тощо); інші нормативно-правові акти (зокрема укази Президента України, рішення Ради суддів України, державні будівельні норми тощо).

Суб'єктами, які забезпечують публічне адміністрування питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, окрім іншого, є Верховна Рада України (в частині повноважень щодо прийняття законів, участі у призначенні Генерального прокурора, здійснення парламентського контролю), Президент України (шляхом призначення і звільнення Генерального прокурора, підписання нормативно-правових актів чи накладання на них вето, видання указів і розпоряджень), Кабінет Міністрів України (йдеться про прийняття урядових рішень з відповідних питань, розробку проекту закону про Державний бюджет України та забезпечення його виконання тощо), Міністерство юстиції України (відповідальне, окрім іншого, за «організацію експертного забезпечення правосуддя, організацію науково-методичного

забезпечення судово-експертної діяльності, організацію та контроль виконання судових рішень» [120] тощо), Вища рада правосуддя (забезпечує кадрове, організаційне, фінансове функціонування судової влади, надає консультативні висновки щодо законопроектів з питань, пов'язаних зі здійсненням правосуддя [101]), Державна судова адміністрація України (відповідальна за організацію роботи з ведення судової статистики, діловодства та архіву, контроль стан діловодства, підвищення кваліфікації працівників апарату судів, здійснення заходів щодо забезпечення будівництва, ремонту будинків і приміщень судів та їх технічного оснащення, забезпечення функціонування систем відеоконференцзв'язку [118] тощо), Міністерство внутрішніх справ України (уповноважене на забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, забезпечення судово-експертної діяльності [119] тощо).

Третім значимим елементом механізму адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя є відповідні методи. Їх варто розуміти як сукупність прийомів та засобів цілеспрямованого владно-організуючого впливу уповноважених суб'єктів на підпорядкованих об'єктів із метою забезпечення ефективної та результативної реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.

До числа методів адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя належать методи із забезпечення функціонування суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до досліджуваної сфери; методи із забезпечення реалізації завдань, на виконання яких спрямоване адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя; управлінські методи.

Першу групу становлять: законодавча регламентація діяльності суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя; визначення механізму взаємодії таких суб'єктів із громадянським суспільством у сфері прав людей з інвалідністю; фінансування безпосередньо діяльності зазначених суб'єктів, а також

відповідних напрямів державної політики, за які відповідальний той чи інший орган влади тощо. Друга група методів охоплює збір статистичної інформації, процесуальні корективи тощо. Насамкінець третя група методів включає відповідальність та контроль (громадський і судовий).

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО ПРАВОСУДДЯ

3.1. Національний досвід у питанні доступу осіб з інвалідністю до правосуддя

На сьогодні в інформаційному просторі можна знайти лише фрагментарну інформацію про заходи забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в Україні. Ба більше, питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в контексті інвалідності не досліджувалося. Тому лишається безліч питань без відповідей, серед яких і практична сторона звернення осіб з інвалідністю до суду в Україні.

Із матеріалу попередніх розділів цього дослідження зрозуміло, що на законодавчому рівні передбачено забезпечення людям з інвалідністю доступу до правосуддя на рівні з іншими категоріями громадян. Відповідні гарантії закріплено в міжнародно-правових, конституційних нормах та нормах спеціального законодавства у сферах правосуддя і прав осіб з інвалідністю. Однак лише законодавчого закріплення вкрай недостатньо для подолання людьми з інвалідністю бар'єрів на шляху доступу до правосуддя. Повинне бути практичне виконання.

Доречно зазначити, що в розділі «Голосіївський районний суд міста Києва» на веб-сайті «Судова влада України» зазначено безапеляційну позицію, висловлену від імені цього судового органу: «Забезпечення доступності суду для громадянина, зручність в отриманні ним судових послуг, комфортне перебування відвідувача у стінах суду є одним з основних складових управління роботою суду і головним завданням ефективного адміністрування в суді. В більшості випадків люди з інвалідністю не так часто звертаються до суду з різних причин: фізичні порушення, ментальність, правовий нігілізм, зневіра у можливість вирішення проблеми через суд, архітектурні

та інформаційні бар'єри тощо. Відповідно, працівники суду також мають або відсутній взагалі, або малий досвід у спілкуванні з такими людьми під час надання послуг, а подекуди і не готові до цього.» [108; 70].

Ситуацію з правами людей з інвалідністю та рівнем і якістю їхнього життя як ніхто інший влучно охарактеризував член Генеральної ради з юстиції Управління Верховного комісара з прав людини Хуан Мануель Фернандес Мартінес, який зокрема зазначив, що недостатньо просто сформулювати принципи, які є фундаментом мирного, інтегрованого та егалітарного існування; права людини не можуть бути зведені до простого декларування добрих намірів чи риторичних заяв, які позбавлені реальної ефективності [76].

Кожна людина нарівні з іншими повинна мати право на рівність перед законом, рівноцінний захист із боку закону, справедливе вирішення спорів, ефективне представництво та можливість бути почутою. Держави повинні забезпечити рівний доступ до правосуддя для всіх людей з інвалідністю шляхом надання необхідних матеріальних, процедурних і відповідних віку та статі видів підтримки. Доступ до правосуддя є основною умовою дотримання прав людини, однак є численні перешкоди для доступу людей з інвалідністю до правосуддя нарівні з іншими людьми [76].

Серед цих бар'єрів – обмеження реалізації правоздатності; відсутність фізичного доступу до місць здійснення правосуддя, таких як суди та поліцейські дільниці; відсутність доступного транспортного сполучення до інфраструктури правосуддя; перешкоди в доступі до юридичної допомоги та представництва; відсутність інформації в доступних форматах; патерналістське чи негативне ставлення, що ставить під сумнів можливість участі людей з інвалідністю в усіх етапах відправлення правосуддя; відсутність навчання спеціалістів, які працюють у сфері правосуддя тощо. У цій системі людей з інвалідністю часто вважають негідними, нездатними скористатися належним процесуальним захистом, який належить іншим громадянам, або навіть постраждати від неї. Їм може бути відмовлено навіть у фундаментальних правах, таких як право зберігати мовчання та презумпція

невинуватості, як безпосередньо через законодавство чи політику, так і непрямим чином через практику, що склалася [76].

Системи правосуддя відбивають цінності суспільств, частиною яких є. Під час взаємодії з системою правосуддя та правоохоронцями людина може зіткнутися з індивідуальними та системними забобонами, расизмом і структурною нерівністю з цілої низки причин. У контексті підсудних та обвинувачених у кримінальних справах помилкові обвинувальні вирoki можуть стати результатом хибних зізнань, помилкових упізнань або перевищення службових повноважень, що може бути наслідком примусу, а також недостатньою поінформованістю та нерозумінням з боку людей з інвалідністю. У той час як влаштування залів судових засідань, формальна та технічна мова і процедури судового провадження відштовхують усіх, хто не знайомий із ними, цей досвід відчуження посилюється для людей з інвалідністю фізичними та іншими бар'єрами. Деякі люди з інвалідністю можуть не розуміти чи не усвідомлювати наслідків правових кроків та позовів, недооцінюючи важливість своєчасних дій [76].

Говорячи безпосередньо про Україну, вагомими недоліками національної системи правосуддя є те, що:

- особи з інвалідністю переважно не володіють достатніми правовими знаннями щодо власних прав, свобод і законних інтересів. У протилежному випадку, переконані, кількість судових справ та відповідних рішень щодо притягнення винних осіб до відповідальності за порушення прав осіб з інвалідністю була б значно більшою. Причинами цьому – бар'єри в доступі до освіти; низький рівень фінансової забезпеченості, через що багато людей з інвалідністю не мають доступу до інтернету, не в змозі придбати собі комп'ютер чи сенсорний телефон; низький рівень використання жестової мови тощо.

Ще одним складним питанням у рамках досліджуваного є відсутність правової обізнаності недієздатних осіб. Люди цієї категорії у переважній своїй чисельності, передусім ті, хто проживає в інституційних закладах, не володіють

інформацією про можливість самостійного звернення до суду з питань поновлення дієздатності, отримання безоплатних правничих послуг тощо. І ця проблема не лише про правові знання, а й про вкрай низьку ефективність діяльності як закладів несвободи, так і установ, які функціонують у сфері надання правничих послуг.

Із цього приводу громадські організації людей з інвалідністю стверджують про відсутність системної роботи із покращення інформаційної доступності щодо доступу до правосуддя для людей з інвалідністю, і це не лише питання перекладу в самих судових засіданнях, це радше питання системної просвітницької роботи щодо можливостей правосуддя, які питання можуть вирішувати в суді люди з інвалідністю, які є механізми отримання правової консультації та допомоги. Ключовим у цьому також є брак каналів розповсюдження такої інформації та її орієнтація на людей з різними видами інвалідності та відповідно з різними проблемами, з якими вони стикаються. Наявні на сайтах та в офісах безоплатної первинної правничої допомоги плакати і роз'яснення не є достатньою та доступною відповіддю на цю прогалину. Бракує системного навчання працівників правничих професій як поводженню з людьми з різними видами інвалідності, так і дотриманню їх прав. Особливо брак такого навчання є відчутним в освіті суддів, які відповідно мають досить низьку кваліфікацію як у безпосередньому спілкуванні з людьми з інвалідністю в процесі, так і щодо наявної практики судового вирішення справ, де заявниками чи відповідачами можуть бути люди з інвалідністю [10];

- у людей цієї категорії відсутня довіра до судової системи;
- фізично недоступними залишаються щонайменше половина судів, які потребують облаштування приміщень, де вони розташовані, та прилеглої території елементами доступності. Тут суттєвою перешкодою є розташування судових органів у багатьох випадках в орендованих приміщеннях чи дуже старих, які неможливо зробити безбар'єрними.

Практика свідчить, що лише окремі приміщення судів повністю відповідають стандартам доступності.

Так, за наявною і доступною офіційною інформацією «станом на 2015 рік із 677 судів загальної юрисдикції (без урахування судів, розміщених в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також місцевих загальних судів Донецької та Луганської областей, які залишаються на території, не контрольованій українською владою) лише 115 (17 %) здійснювали правосуддя у відповідних умовах, які були максимально наближені до характеристик належного приміщення за основними параметрами, встановленими державними будівельними нормами. Решта приміщень судів потребували проведення робіт із реконструкції, капітального ремонту або нового будівництва» [81; 63].

Згідно з інформацією Ради суддів України майже десятирічної давнини, станом на грудень 2014 року 17,8 % пандусів судів були обладнані з урахуванням вимог державних будівельних норм України. 27,4 % існуючих конструкцій – не відповідали визначеним вимогам (як приклад – металеві направляючі на сходах без поручнів), що унеможлиблює безпечне самостійне користування особою з інвалідністю цією конструкцією та змушує її звертатися за допомогою до сторонніх осіб. Зазначені конструкції потребують модернізації (у разі її доцільності) або повної заміни, що в більшості випадків потребує значних капітальних вкладень. Облаштування на входах пандусів потребують 30 % судів. Водночас 24,8 % судів не потребують пандусів, оскільки вхід розміщується на рівні тротуару або встановлення пандусу є технічно неможливим через низку об'єктивних причин (будівля є пам'яткою архітектури, щільність забудови, вузькість тротуару тощо). Крім зазначеного, кнопки виклику (переговорні пристрої), які розташовані на прийнятній для МГН висоті (зокрема для осіб з інвалідністю, які пересуваються на кріслах колісних), мають 43 % судів. Можливість пропуску крісла колісного через турнікет або рамку стаціонарного металодетектора забезпечено в 21 % судів, для осіб з інвалідністю облаштовано місця для ознайомлення з матеріалами справи в 37 % судів. У зв'язку з наведеним слід наголосити, що приміщення всіх судів потребують вжиття додаткових заходів, пов'язаних

з їх пристосуванням під потреби МГН, та створення для них у судах комфортних умов перебування [141].

За даними звіту Рахункової палати України від 18 грудня 2018 р. про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення здійснення правосуддя місцевими господарськими судами, «жодне приміщення місцевих господарських судів не відповідає діючим на той час державним будівельним нормам у частині доступності для осіб з інвалідністю. Так, кнопки дзвінка (виклику або переговорні пристрої) мають 24 з 30 приміщень судів; для осіб з порушеннями зору продубльовано рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) у 10 будівлях, або 33 % судів; універсальні кабінки санвузлів для МГН облаштовано в 7 приміщеннях, або 23 % місцевих господарських судів. Пандусами згідно з вимогами державних будівельних норм обладнані лише 14 з 30 приміщень місцевих господарських судів або 46 %» [129; 63].

Ситуація з доступністю приміщень, де здійснюється правосуддя, постійно ускладнюється через воєнні дії, які відбуваються на території України та щоденні обстріли.

Однак усупереч такому критичному стану справ із фізичною доступністю Державним бюджетом України на 2023 рік видатки на розвиток Державної судової адміністрації України не передбачено.

Крім того, доречною вважаємо критику громадянського суспільства в адресу держави, пов'язану з виконанням останньою обов'язків щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя: «Натомість органи судової влади, замість того аби провести системну оцінку потреби судів у реорганізації та покращенні умов їх архітектурної доступності та розробити стандарти надання розумного пристосування в тих судах, де відсутні можливості внесення капітальних змін до будівель, пошуку коштів на перенесення судів із недоступних будівель та створення графіку такого перенесення, зосередили свою увагу на розробці інструкцій для відвідувачів, які масово розміщують на сайтах окремих судів. Крім некоректної термінології

щодо людей з інвалідністю, такі «саморобні» інструкції мають змішану аудиторію. У них також містяться як поради людям з інвалідністю, які межують з перекладанням відповідальності на них, на кшталт «передзвоніть у суд наперед та повідомте час свого прибуття», так і поради працівникам суду – на кшталт того, хто і кому має доповідати, коли до суду «прибуває людина з інвалідністю». Не применшуючи важливості таких порад, потрібно зробити черговий акцент на відсутності системності та злагодженості такої роботи. Ще одна причина таких різних підходів судів до тимчасового вирішення проблем з архітектурою та інформаційною доступністю – це відсутність стандартів та рекомендації щодо розумного пристосування для людей з інвалідністю, розроблених як для працівників суду (тому кожен суд на власний розсуд вирішує, чи встановлювати кнопку виклику, чи робити пандус та кого призначати відповідальним за спілкування з людьми з інвалідністю), так і для надавачів правничої допомоги та інших професій.» [10].

Водночас фізична бар'єрність органів та установ системи правосуддя була і продовжує залишатися глобальною світовою проблемою для людей з інвалідністю;

- є суттєва проблема з доступом осіб з інвалідністю з порушеннями слуху, мовлення, зору до інформації щодо здійснення правосуддя (як у рамках судових процесів, так і на початковому етапі звернення до суду за захистом прав. Так, для прикладу, у Національній доповіді «Доступ осіб з інвалідністю до безоплатної правової допомоги, правосуддя та політичного життя» відзначено, що «такі особи не можуть належним чином у суді отримувати необхідну для них інформацію стосовно руху їхньої справи, не можуть вільно ознайомлюватися з матеріалами справи, самостійно представляти свої інтереси в судових засіданнях. Особи з такими порушеннями досить часто внаслідок відсутності акредитованих перекладачів жестової мови стають жертвами зловживань інших учасників процесу, що суттєво впливає на їх довіру об'єктивності розгляду судових справ» [81]. Відсутність достатньої чисельності

перекладачів української жестової мови унеможлиблює задоволення повною мірою потреб осіб із порушеннями слуху в послугах перекладача. Результатом цієї ситуації є неможливість таких осіб самотійно представляти свої інтереси в судах, що часто призводить до зловживання їхніми правами;

Зважаючи на значимість доступності архітектурної, варто зазначити, що доступність інформаційна повинна бути забезпечена ще на початкових етапах доступу людей з інвалідністю до правосуддя.

Водночас звертаємо увагу, що інформаційна доступність є поняттям багатоаспектним, оскільки охоплює кілька складових, але не виключно наведені нижче:

- правові знання про судові та пов'язані з ними процеси;
- контакти суб'єктів надання правничої допомоги;
- обізнаність людей з інвалідністю щодо процесуальних адаптацій, пов'язаних з інвалідністю;
- обізнаність працівників системи правосуддя щодо прав і потреб людей з інвалідністю;
- можливість отримання інформації в доступних форматах, зокрема шрифтом Брайля та з використанням аудіо (до прикладу, Адміністративний суд Таїланду надає аудіогід для людей з порушеннями зору [180]), відеопосібників, жестової мови, простої мови (наприклад, у Цивільному процесуальному кодексі Перу, встановлено, що вирокі щодо підтвердженого рішення повинні бути написані в зручному для читання форматі; в Іспанії група громадянського суспільства співпрацювала з судовою системою для розробки легких для читання судових повісток і вироків [180]);
- доступність спілкування з персоналом системи правосуддя як під час судових процесів, так і поза ними.

Із позитиву в цьому питанні – запровадження в 2015 році для учасників судового процесу способу оплати судового збору он-лайн режимі через веб-портал судової влади України без відвідування банківської установи. Також для покращення інформаційної доступності людей з особливими потребами

до правосуддя Державною судовою адміністрацією України здійснюються заходи щодо облаштування інформаційно-платіжними програмно-технічними комплексами самообслуговування приміщень місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції, що дозволить отримувати в електронній формі з сайту суду інформацію про стан розгляду справ, судові процедури, новини суду, також забезпечить можливість здійснювати розрахунок і сплату судового збору, адміністративних стягнень та демонстрацію довідкових матеріалів, наданих Державною судовою адміністрацією України [81, с. 27].

Водночас у постанові Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 401 «Деякі питання залучення перекладачів (сурдоперекладачів) для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги» зазначається, що «для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги суб'єктам права на таку допомогу, які є глухими, німими або глухоніми, відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги на підставі укладених договорів щодо надання послуг перекладу, у тому числі з фізичними особами-підприємцями/юридичними особами, згідно із вимогами цивільного законодавства, залучається сурдоперекладач» [146].

Єдиний державний реєстр судових рішень містить чималу судову практику щодо доручень судів Регіональним центрам з надання безоплатної вторинної правової допомоги залучити сурдоперекладача до судового процесу. Як приклад: ухвалою Валківського районного суду Харківської області від 30 січня 2019 р. у справі № 615/637/18 директору Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Луганській та Харківській областях доручено призначити особі захисника та залучити сурдоперекладача й забезпечити їх прибуття до суду [154]. Крім того, непоодинокими є випадки доручень судів залучити перекладача з Центру української жестової мови [155].

На сьогоднішній день Українським товариством глухих створено Реєстр перекладачів жестової мови, який успішно функціонує та за допомогою якого створена можливість залучення до судового процесу атестованого

сурдоперекладача. Вищезазначений Реєстр містить відомості виключно про перекладачів жестової мови, які пройшли атестацію в Українському товаристві глухих на рівень володіння жестовою мовою. Згідно даного Реєстру, лише окремим перекладачам жестової мови надано право перекладу в юридичній сфері. Станом на травень 2019 року переклад в юридичній сфері можуть здійснювати 100 перекладачів жестової мови, які представляють обласні організації Українського товариства глухих на всій території України [138].

Необхідно також відзначити неприйнятність ситуації, коли забезпечено фізичний доступ до суду, проте відсутній доступ інформаційний. У такому випадку зміст доступу до правосуддя втрачає свою суть.

І той, і інший вид доступності є запорукою ефективної участі людей з інвалідністю в системі правосуддя.

У контексті зазначеного цікавим видається бачення практичного вирішення питання інформаційної доступності у випадку з особами з порушеннями слуху та мовлення, сформульоване М.М. Ясинком. Зокрема він пропонує таке. Незважаючи на те, що переважно суд займається пошуком перекладачів, усе ж глухонімій особі необхідно дати можливість самій вибрати такого перекладача, якому вона повністю довіряє, розуміє його і вільно з ним спілкується. Такий спосіб підбору перекладача дозволить особам відповідної категорії подолати притаманну їм підозрілість та недовірливість, установити з ними психологічний контакт. У протилежному випадку дуже важко розраховувати на їх відвертість. Якщо глухоніма особа володіє жестомімічною та дактильною мовою, можливо запросити двох перекладачів: одного, який володіє дактильною мовою, іншого – жестомімічною. У такий спосіб суд має можливість більш послідовно і детально допитати глухоніму особу. Той факт, що по справі буде приймати участь два перекладачі не є процесуальною помилкою, така обставина є необхідністю. Якщо у судових процесах виявляються загальні чи спеціальні поняття, найбільш доцільним є використання дактильної мови, а там, де потрібно з'ясувати практичні питання, достатньо міміки та жестів. У випадках, коли глухонімі особи

не знають загальноприйнятих жестів і розуміють жестомімічний словник лиш у постійному зв'язку та спілкуванні, бо лише ці особи можуть точно розуміти та толкувати їх міміку і жести. Такими особами можуть бути родичі, піклувальники, опікуни тощо. Водночас, розуміючи, що існують побоювання відносно того, що вони умисне можуть допускати невірний переклад, наприклад по справах щодо розподілу спадкового майна, де зачіпаються права всіх спадкоємців, зокрема і глухонімих, усе ж суд вимушений йти на це, бо це є єдиний спосіб отримати інформацію від цієї категорії глухонімих осіб. Інша річ, що суд у цьому випадку повинен давати свою оцінку такому перекладу. Установлюючи особу глухонімих у цивільному процесі, необхідно з'ясувати, коли вони втратили слух чи мову, навчалися вони чи ні в якій-небудь спеціалізованій школі, якою мовою – жестомімічною чи дактильною – краще володіє така особа, здатна вона чи ні «читати з губ». Такі дані необхідні не лише для правильного перекладу, але і для того, щоб перекладач міг підготуватися в суді до перекладу, вибрати його темп, уточнити його продовження [171, с. 108];

- співробітники національної системи правосуддя й пенітенціарної системи не обізнані належним чином у питаннях прав і потреб осіб з інвалідністю [69].

До прикладу, значна частина з них навіть не чули про Конвенцію. Судді під час розгляду справ не застосовують положення Конвенції як норми прямої дії. Хоча в пункті 14 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 р. № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» зазначено, що «судом підлягають застосуванню як норми прямої дії, зокрема, норми міжнародних договорів України, які закріплюють права людини та основоположні свободи» [111];

- існуюча бар'єрність транспортна, яка тісно пов'язаною з архітектурною та інформаційною бар'єрністю. Дотична вона і до сфери

правосуддя. Наприклад, автомобілі та спеціальні вагони для етапування не пристосовані для перевезення засуджених осіб з інвалідністю.

Тотальна бар'єрність транспорту і транспортної інфраструктури є також суттєвою перешкодою для доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, передусім для мешканців сільських населених пунктів, звідки практично неможливо дістатися суду чи центру надання правничих послуг;

- представники органів прокуратури законодавчо не зобов'язані приймати участь у всіх судових засіданнях, на яких розглядають справи про захист прав осіб з інвалідністю. Проблемність цієї ситуації полягає в тому, що особи зазначеної категорії часто не розуміють усього, що відбувається під час судового процесу, і відповідно наражаються на зловживання їхніми правами;

- скасовано низку пільг зі сплати судового збору. Відповідні політичні рішення, на жаль, не покращили ситуації з фінансуванням діяльності судової системи, проте вкрай негативно вплинули на правозахисту та іншу, пов'язану із правосуддям, діяльність деяких державних та громадських інституцій, а також на можливість використання правосуддя як засобу поновлення і захисту прав для осіб з інвалідністю третьої групи. До прикладу, позбавлено відповідних пільг за подання позовів особами з інвалідністю третьої групи, громадськими організаціями осіб з інвалідністю, їх підприємствами, установами та організаціями, а також Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю і його відділення, Пенсійний фонд України, його територіальні органи та органи соціального захисту населення (водночас за подання до суду позовної заяви майнового, яка подана юридичною особою, необхідно сплатити судовий збір у розмірі 1,5 % ціни позову, але не менше 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (станом на 1 січня 2023 р. – 2 684 грн [105]) і не більше 350 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб). Також скасовано пільги зі сплати судового збору за подання заяв, пов'язаних із визначенням обсягу дієздатності в повнолітніх осіб, із позивачів за подання позовів щодо спорів, пов'язаних із дискримінацією.

Також потрібно зазначити, що право на ефективну участь осіб з інвалідністю в усіх судових процесах, визнане в статті 13 Конвенції, має безпосереднє відношення до елемента особистої присутності права на справедливий розгляд у міжнародному праві прав людини, згідно з яким особи, яких безпосередньо стосується судовий процес, мають право бути присутніми під час слухання щодо їхніх інтересів [187]. Стаття 13 у поєднанні зі статтею 12 також підтверджує правоздатність осіб з інвалідністю, особливо з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями, бути позивачем, відповідачем або свідком і не допускати дискредитації їхніх свідчень на дискримінаційних підставах, а також гарантування заходів підтримки для реалізації права бути почутим і права на справедливі процедури. Однак основною перешкодою для реалізації статті 13 у контексті прав і процесуальних гарантій на досудовій та судовій стадіях є позбавлення дієздатності, що призводить до відмови у праві подавати позов або бути свідком у суді. За таких умов потребує визнання негативний вплив, нерівність і дискримінація, з якими стикаються люди з інвалідністю, які пов'язані з непропорційним застосуванням практики оцінки розумової дієздатності та використання медичних доказів для підтвердження позбавлення дієздатності [180].

Крім того, якщо ситуація з доступом до правосуддя для людей з інвалідністю загалом є досить проблематичною, у випадку з людьми, які перебувають у закладах несвободи (наприклад в інтернатних закладах), такий доступ і взагалі практично відсутній. Мешканці цих установ часто взагалі не обізнані щодо своїх прав, не кажучи про право на захист від порушення прав. Однак навіть якщо такі знання і є, їх реалізація ускладнена або і взагалі унеможливлена відсутністю доступу до державних послуг, пов'язаних із поданням, для прикладу, позовів чи скарг, постійним контролем зі сторони персоналу закладів перебування, транспортною бар'єрністю тощо.

Ці та безліч інших проблем створюють подекуди нездоланні бар'єри для людей з інвалідністю на шляху до судового захисту порушених прав [69].

Враховуючи зазначене, поділяємо позицію Міністерства юстиції України стосовно «відсутності в Україні законодавчо визначеного механізму, який би забезпечував реальний доступ людям з інвалідністю до правосуддя на рівні з іншими членами суспільства» [81], особливо з огляду на наявність безлічі бар'єрів [69].

У контексті питання архітектурної доступності вважаємо за необхідне вжити заходів щодо забезпечення фізичної доступності будівель та приміщень, у яких розміщуються судові органи, з урахуванням державних будівельних норм і стандартів. Окрім іншого зазначене питання стосується забезпечення місць для паркування автомобілів осіб з інвалідністю поблизу будівель судів; пониження бордюрів на тротуарах поблизу будівель судів; облаштування цих будівель пандусами; нанесення маркування перепадів підлоги та сходів; покращення освітлення в приміщеннях та на прилеглий території; відповідне облаштування санітарних кімнат; забезпечення розташування канцелярій судів та залів засідань на першому поверсі; встановлення звукових орієнтирів та кнопок виклику персоналу (охорони) тощо. Звичайно зазначене практично неможливо без належного фінансового забезпечення [69].

Також потрібно дбати про інформаційну доступність самих судових процесів, відповідної документації, веб-сайтів судових органів влади та інформаційних систем. Наприклад, офіційні веб-сайти повинні відповідати вимогам ДСТУ EN 301549:2022 «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ» на предмет їх доступності для людей з інвалідністю [69].

Потрібно навчати і підвищувати кваліфікацію працівників судових органів, поліції та пенітенціарної системи з питань прав осіб з інвалідністю, у тому числі за Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю. Здійснення таких заходів передбачено, для прикладу, в Національному плані дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 285-р [117]. Зокрема в ньому визначено обов'язок Міністерства внутрішніх справ України

та низки інших органів влади щодо проведення навчання працівників правоохоронних органів, суддів, прокурорів щодо використання антидискримінаційного законодавства для захисту прав осіб з інвалідністю з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [117]. Однак, вочевидь, такого навчання недостатньо або ж є необхідність у підвищенні його якості, зокрема й засобами залучення громадянського суспільства у сфері прав людей з інвалідністю та безпосередньо осіб цієї категорії.

Не менш важливим є дотримання етики спілкування з людьми з інвалідністю. Для прикладу, спілкуватися потрібно з цією людиною, а не з її перекладачем чи супроводжуючою особою; розмовляти простою мовою з людьми з інтелектуальними порушеннями; для доведення до відома людини з порушеннями зору інформації їй потрібно читати дослівно для недопущення перекручування відповідних відомостей тощо.

Мають вживатися заходи щодо підвищення правової обізнаності людей з інвалідністю як щодо прав, якими вони володіють (зокрема й стосовно доступу до правосуддя), та порядків їх реалізації, так і про механізм судового захисту таких прав у разі їх порушення чи посягання на них. Окрім іншого важливо забезпечувати широке інформування про можливості судового захисту відповідних прав засобами розміщення інформації в інтернеті, проведення інформаційно-роз'яснювальних компаній тощо [69].

Доступність роботи в судових органах є ще одним проблемним аспектом досліджуваного питання. На сьогодні достеменно не відома чисельність осіб з інвалідністю на посадах суддів. Та й чи є вони взагалі? Першопричиною цього є відсутність вимоги до державних органів влади, зокрема й органів судової влади, узагальнювати відповідні відомості, зокрема й у рамках виконання законодавства про сплату адміністративно-господарських санкцій за невиконання чотиривідсоткового нормативу працевлаштування осіб з інвалідністю.

Варто також у рамках дослідження національного досвіду відзначити і позитивні, зразкові практики забезпечення доступу осіб з інвалідністю

до правосуддя. Для прикладу, приміщення Шевченківського районного суду м. Києва (залів судових засідань, канцелярій суду тощо) облаштовано пандусом та кнопкою виклику персоналу, за допомогою якого громадяни можуть викликати відповідальних працівників суду для вирішення проблемного питання; спеціально відведено безпосередньо біля центрального входу до суду місце для паркування, яке має відповідну розмітку та знак; передбачено можливість розгляду справ у залах судового засідання, які розташовані на першому поверсі; встановлено необхідне обладнання для проведення судових засідань в режимі відео-конференції; розміщено загальну канцелярію на першому поверсі; реалізований проєкт «Навігація в суді», який полягає в облаштуванні будівлі суду тактильною плиткою, табличками, вказівниками з напрямом руху, показниками номерів поверхів, списком кабінетів, продубльованих рельєфно-крапковим шрифтом; розташування кабінетів на першому поверсі для осіб з порушеннями зору демонструє мнемосхема; на першому поверсі суду облаштовано універсальну туалетну кімнату; призначено відповідальних осіб за забезпечення доступу до правосуддя МГН, проведення інструктажу під час спілкування з відвідувачами суду, які відносяться до МГН [43].

Усупереч значному масиву проблем, пов'язаних із доступом осіб з інвалідністю до правосуддя, ця тема не знайшла свого відображення, до прикладу, у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році [166], хоч вона і містить окремий розділ «Верховенство право та доступ до правосуддя».

Резюмуючи, можемо сказати, що проблеми, які створюють перешкоди на шляху доступу людей з інвалідністю до правосуддя, є багатограними і досить складними, особливо з урахуванням обмежених ресурсів, передусім фінансових, для їх вирішення. У зв'язку з цим державні та громадські інституції маю спрямувати максимум зусиль для створення умов доступності судової сфери для осіб цієї категорії з метою забезпечення їх рівноправної

участі у відповідних правовідносинах на рівні з іншими людьми [69]. Очевидно, що система правосуддя повинна працювати для людей з інвалідністю незалежно від правових проблем, з якими вони стикаються [174].

3.2. Міжнародний досвід забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя

Перед розкриттям питання світової практики у сфері доступу осіб з інвалідністю до правосуддя процитуємо наукову позицію, яка досить повно розкриває проблематику доступу осіб з інвалідністю до правосуддя: «Сьогодні «доступ до правосуддя», на жаль, визначається не лише матеріально-правовими, але і фінансовими можливостями особи та тими процесуальними умовами, які законодавець створює, пред'являючи певні вимоги до форми і змісту процесуальних документів, їх оплати судовим збором, вартості правової допомоги та експертних висновків, які можуть мати місце як при зверненні до суду, так і під час судового розгляду... Законодавець, з одного боку, сформував посилену загальну модель судочинства, яка на тлі більш ускладненого матеріального та процесуального законодавства є доволі складною, а з іншого – доступ до правосуддя пов'язаний із значними матеріальними витратами з точки зору судових, правових та технічних послуг. І це ще не все, оскільки правосуддя завжди пов'язується з оперативним розглядом справ та безумовним виконанням судових рішень у відведений законом строк.» [170, с. 80].

Принагідно, Європейський суд з прав людини наголошує на тому, що «виконання будь-якого судового рішення є невід'ємною стадією процесу правосуддя і вагомим складником доступу до правосуддя. З позиції Суду, правосуддя було б примарним, якби національна правова система держави

дозволяла остаточне, обов'язкове судове рішення залишати невиконаним на збиток одній зі сторін» [22].

Як виявилось в результаті вивчення нами міжнародного досвіду з досліджуваного питання, відповідні проблеми характерні – частково або повністю – для національних практик держав, що вивчалися.

Передусім про близьку нам практику – про особливості забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в *Болгарії* на основі Інформації Республіки Болгарія «Внесок до Анкети, розробленої Спеціальним доповідачем з питань прав людей з інвалідністю в Управлінні Верховного комісара з прав людини, щодо належної практики доступу людей з інвалідністю до правосуддя» [178]. Зокрема з 2019 року в Болгарії діє спеціальний закон про інвалідність, який регулює суспільні відносини, пов'язані з реалізацією прав людей з інвалідністю та підтримкою їх соціальної інтеграції. Цей нормативно-правовий акт гарантує права людей з інвалідністю у спосіб, який забезпечує повагу до їх людської гідності та рівне ставлення в особистому, суспільному та політичному житті, застосовуючи індивідуальний підхід та індивідуальну оцінку потреб.

Розділ V Закону про інвалідність присвячений питанню доступу до правосуддя та правового захисту і зазначає, що будь-яка особа з інвалідністю, яка зазнає серйозних труднощів у самостійному здійсненні своїх прав під час виконання певних юридичних дій, має право на прийняття рішення, яке буде підтримуватися, шляхом надання заходів підтримки. Принагідно підтримане прийняття рішень за згаданим законодавчим рішенням вважається поєднанням соціальних інтервенцій, які спрямовані на підтримку прийняття рішень, які мають правові наслідки та призводять до конкретних результатів для особи з інвалідністю, і як серйозні труднощі визначаються випадки, в яких така особа: 1) не розуміє інформації, на основі якої ґрунтується рішення про здійснення конкретної правової дії; 2) не оцінює характер і наслідки можливих рішень на конкретну юридичну силу; 3) не може пов'язати

інформацію за пунктом 1 та оцінку за пунктом 2 у процесі прийняття конкретного рішення [178].

Не вважається серйозною проблемою нездатність особи самостійно виражати свої бажання та переваги за допомогою загальноприйнятих засобів спілкування за умови, що вона використовує способи та засоби, що відповідають її стану, включно з невербальними формами спілкування, візуальним уявленням тощо [178].

Заходи підтримки спрямовані на сприяння особистому здійсненню особистих прав особи, яка звертається за підтримкою, супровід при цьому виключає будь-який неправомірний вплив особи, яка підтримує, а також заміну волі особи, яка перебуває на утриманні, волею особи, яка її підтримує – підтримуючою особою. Заходи підтримки є соціальними інтервенціями та включають: консультації кваліфікованого спеціаліста; надання спеціалізованих послуг з підтримки прийняття рішень; надання наставника для підтримки прийняття рішень; підготовка антикризового плану; підтримка прийняття рішень через мережі підтримки; застосування заходів захисту [178].

Заходи підтримки складаються з: 1) з'ясування значення юридичної дії та її наслідків; 2) допомога підтримуваній особі зрозуміти інших учасників правового акту або осіб, яких він стосується; 3) допомога супроводжуваній особі висловити свої бажання та вподобання у зрозумілій для інших формі; 4) надання іншої допомоги, пов'язаної з виконанням нормативно-правового акту [178].

Підтримуючою особою може бути обрана лише особа, з якою особа, яка перебуває під опікою, має довірчі стосунки, а органи юстиції та всі державні установи забезпечують інвалідам ефективний доступ до правосуддя нарівні з усіма іншими, у тому числі шляхом надання процесуальних а також відповідні до їхнього віку заходи підтримки з огляду на їх роль на всіх етапах процесу. Програми Національного інституту юстиції та Академії Міністерства внутрішніх справ містять навчальні програми для роботи з людьми з інвалідністю [178].

Далі про досвід *Німеччини* в досліджуваній сфері [183].

Закон про суди (Gerichtsverfassungsgesetz – GVG) містить спеціальні положення, спрямовані на забезпечення недискримінаційного доступу людей з інвалідністю до правосуддя. Такими положеннями є стаття 186 GVG (спеціальне положення про спілкування з особами з порушеннями слуху або мовлення під час судових розглядів) і стаття 191a GVG (спеціальне положення про забезпечення доступу до документів для осіб з порушеннями зору).

Зокрема відповідно до статті 186 зазначеного нормативно-правового акту:

(1) Спілкування з особою з порушеннями слуху або з порушеннями мовлення під час слухання має відбуватися на її вибір усно, письмово або за допомогою посередника, якого викликає суд. Суд повинен надати відповідні технічні засоби для усного та письмового спілкування. Особу з порушеннями слуху чи мови роз'яснюють її право вибору.

(2) Суд може вимагати письмове повідомлення або наказати залучити особу як перекладача, якщо особа з порушеннями слуху чи мови не скористалася своїм правом вибору згідно з пунктом (1) або якщо необхідне належне спілкування неможливо у формі, обраній відповідно до підрозділу (1), або вимагатиме непропорційних зусиль.

(3) Федеральне міністерство юстиції та захисту прав споживачів визначає в законодавчому акті, який вимагає схвалення Бундесрату,

1. обсяг права на надання відповідних комунікаційних засобів відповідно до підрозділів (1) і (2),

2. принципи відповідної винагороди за використання засобів зв'язку відповідно до підрозділів (1) і (2),

3. відповідні засоби зв'язку, за допомогою яких має бути забезпечений зв'язок, зазначений у підпунктах (1) і (2), і

4. чи вимагається від особи з порушенням слуху чи мови співпрацювати і як [179].

Водночас стаття стаття 191a GVG передбачає:

(1) Сліпа або слабозора особа може подати до суду заяви та інші документи в доступній для неї формі. Він може, як це передбачено в нормативному документі відповідно до пункту (2), вимагати, щоб позовні заяви та інші документи судового провадження були доступні для нього в безперешкодній формі. Якщо сліпій особі або особі з порушеннями зору необхідно надати доступ до файлів, вона може вимагати, щоб цей доступ був наданий їй без перешкод, як це передбачено в нормативному акті відповідно до пункту 2. Сліпа особа або особа з порушеннями зору, якій було довірено або призначено захищати права іншої особи, також має право в значенні речень 1-3. Плата за забезпечення безперешкодного доступу не стягується.

(2) Федеральне міністерство юстиції та захисту прав споживачів визначає у законодавчому акті, який потребує схвалення Бундесрату, умови та способи, у який документи, згадані в підрозділі (1), і документи, подані сторонами для протоколу, мають бути доступними для сліпої особи або особи з порушеннями зору, а також про те, чи має та як ця особа братиме участь у захисті своїх прав.

(3) Електронні документи, представлені графічними символами, повинні бути доступними для сліпих або осіб з порушеннями зору. Будь-яка безпечна передача електронного документа повинна здійснюватись у доступний спосіб. Якщо буде запроваджено електронні форми (розділ 130с Цивільно-процесуального кодексу, розділ 14а Закону про провадження у сімейних справах і справах неспірної юрисдикції, розділ 46f Закону про трудові суди, розділ 65с Закону про соціальні суди, розділ 55с Кодексу адміністративного судочинства, розділ 52с Кодексу фінансових судів), вони повинні бути доступні для сліпих або людей з порушеннями зору. Стандарти розділу 3 Указу про безбар'єрні інформаційні технології від 12 вересня 2011 р. у відповідній чинній редакції мають переважну силу [179].

Відповідно до розділу 125 (1), розділу 275 і розділу 316 Закону про провадження у сімейних справах і справах позаспірної юрисдикції (Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen

Gerichtsbarkeit – FamFG), люди з інвалідністю мають право брати участь у розгляді шлюбних справ, питань опіки та розміщення. Кожна особа, наділена правом участі у провадженні, може робити або приймати юридичні заяви – самостійно або через призначеного нею представника. У питаннях опіки та розміщення, крім того, суд повинен призначити опікуна ad litem (Verfahrenspfleger) для відповідної особи, якщо це необхідно для представлення її інтересів (стаття 276 (1) і стаття 317 (1) FamFG).

Зокрема названі статті [173] передбачають:

- У шлюбних справах той з подружжя, який має лише обмежену дієздатність, має правоздатність брати участь у провадженні. (2) Стосовно подружжя, яке не має дієздатності, провадження веде законний представник. Щоб подати заяву про розірвання шлюбу або визнання шлюбу недійсним, законному представнику потрібен дозвіл суду з питань сім'ї чи опіки.

- У справах, що стосуються опіки, зацікавлена особа має правоздатність брати участь у провадженні без урахування її дієздатності.

- У справах про розміщення зацікавлена особа має правоздатність брати участь у провадженні незалежно від її дієздатності.

- Суд призначає відповідній особі опікуна ad litem, якщо це необхідно для представництва її інтересів. Призначення є особливо необхідним, коли не буде слухання відповідної особи. У разі схвалення згоди на примусове лікування або розпорядження про нього завжди потрібне призначення опікуна ad litem. Якщо суд не призначає відповідній особі опікуна ad litem, підстави для цього повинні бути наведені в рішенні, в якому затверджується або постановляється запобіжний захід. Особа, яка є професійним опікуном ad litem, може бути призначена опікуном ad litem лише тоді, коли немає іншої відповідної особи, яка готова добровільно виконувати обов'язки опікуна ad litem. Призначення опікуна ad litem не здійснюється або має бути скасовано, якщо інтереси відповідної особи представляє адвокат або інший відповідний уповноважений представник. Призначення закінчується, якщо воно не було раніше скасовано, після того, як остаточне рішення стане остаточним

і обов'язковим, або після іншого завершення провадження. Призначення або скасування опікуна *ad litem*, а також відмова від такого заходу не підлягають самостійному оскарженню. На опікуна *ad litem* не покладаються жодні витрати.

- Суд призначає відповідній особі опікуна *ad litem*, якщо це необхідно для представництва інтересів відповідної особи. Загалом призначення необхідно, коли: 1. особисте слухання відповідної особи відповідно до розділу 278 (4) у поєднанні з розділом 34 (2) не має відбуватися, або 2. об'єктом провадження є призначення опікуна для вирішення всіх питань для відповідної особи або розширення обсягу обов'язків до цього рівня; це також застосовується, коли об'єкт провадження не охоплює питання, визначені в розділі 1896 (4) і розділі 1905 Цивільного кодексу. Таке призначення може бути проігноровано у випадках, передбачених пунктом (1) речення 2, коли немає очевидної зацікавленості відповідної особи у призначенні опікуна *ad litem*. У випадку, якщо призначення не проводиться, наводяться підстави. Особа, яка працює як професійний опікун *ad litem*, може бути призначена опікуном *ad litem* лише тоді, коли немає іншої відповідної особи, яка готова взяти на себе роль опікуна *ad litem* на добровільній основі. Призначення опікуна *ad litem* не відбувається або скасовується, якщо інтереси відповідної особи представляє адвокат або інший уповноважений представник. Призначення припиняється, якщо воно не було раніше скасовано, після того, як остаточне рішення стане остаточним і обов'язковим, або після іншого завершення провадження. Призначення опікуна *ad litem* або його скасування, а також відмова від такого заходу не підлягають незалежному оскарженню. Витрати не покладаються на опікуна *ad litem* [179].

У Німеччині окрім іншого діють законодавчі положення про похідне право на позов і право на представницький позов, якими користуються асоціації, які представляють людей з інвалідністю.

Випадки, пов'язані з вольовою переуступкою похідного права позову (*gewillkürte Prozessstandschaft*), регулюються розділом 85 Книги 9 Соціального

кодексу (Sozialgesetzbuch – SGB) і розділом 14 Закону про рівні можливості для людей з інвалідністю (Gesetz zur Gleichstellung von Menschen mit Behinderungen – BGG). Асоціації, що представляють людей з інвалідністю мають право подавати судові дії від свого імені, щоб відстоювати права людей з інвалідністю, але лише за згодою цих осіб. Коли асоціація відстоює права людини з інвалідністю, застосовуються ті самі процедурні вимоги, що й у разі, якщо особа з інвалідністю сама подає позов до суду. Право на подання представницького позову (Verbandsklagerecht) закріплено в розділі 15 BGG. Асоціації, які представляють людей з інвалідністю і які отримали дозвіл Федерального міністерства праці та соціальних справ, мають право подавати позови навіть якщо їхні права не були порушені.

Люди з інвалідністю наділені правом звернення до Арбітражної служби, якщо вони вважають, що будь-яке з їхніх прав згідно з BGG – особливо тих, що впливають із правил доступності та недискримінації – було порушено федеральним державним органом. Із 2016 року законодавство також передбачає можливість проведення представницької арбітражної процедури перед представницьким позовом відповідно до статті 15 BGG.

Арбітражна процедура, яка є безкоштовною для учасників, дозволяє сторонам досягти швидкого врегулювання у відносно нескладний спосіб. Це в інтересах усіх зацікавлених сторін. Для жертв дискримінації судові спори невідомої тривалості та невизначеного результату часто сприймаються як особливий стрес. Використання варіанту арбітражної процедури дає змогу заощадити час і гроші, які в іншому випадку довелося б витратити на потенційне відшкодування або апеляційне провадження, і водночас зменшити навантаження на суди. Про ефективність зазначеної практики свідчать такі цифри: у 2018 році 62 % прийнятних проваджень було вирішено у формі мирової угоди і лише 8 % справ було завершено в інший спосіб.

Ще одним досвідом, який видається нам цікавим, є досвід *Іспанії* в питанні забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя [188].

Так, у цій державі гарантовано право на безоплатну правову допомогу для людей з інтелектуальними та психічними порушеннями, якщо вони є жертвами ситуацій насильства або жорстокого поводження.

Своєю чергою Кримінальний кодекс Іспанії передбачає посилений кримінальний захист людей з інвалідністю з огляду на їх особливу вразливість. З цією метою чітко вказано посилення покарань, передбачених у разі вчинення певних злочинів проти людей з інвалідністю (вбивство, домашнє насильство, торгівля людьми, дитяча порнографія тощо).

У 2018 році Генеральна рада юстиції (CGPJ) підписала угоду про співпрацю з Конфедерацією «Повне включення Іспанії» з метою посилення захисту права на доступ до правосуддя для людей з інтелектуальними порушеннями та сприяння вжиття необхідних заходів для адаптації судових рішень до потреб цієї групи з метою дотримання положень Конвенції. Ця угода, окрім іншого, надає пріоритет адаптації судових рішень у справах із питань дієздатності, що розглядаються в судах. Адаптовані тексти не означатимуть зміни змісту судових рішень і матимуть лише інформативне, а не юридичне значення.

Щодо навчання суддів, слід зазначити, що з 2014 року до 2019 року було заплановано двадцять навчальних заходів з питань інвалідності. Одинадцять із них увійшли до блоку Форуму юстиції та осіб з інвалідністю, частиною якого є Генеральна рада суддів.

Законом «Про статус потерпілого від злочину» передбачено право потерпілого розуміти та бути зрозумілим, право на інформацію з першого контакту з компетентними органами; право на письмовий та усний переклад; право на доступ до послуг допомоги та підтримки; право на активну участь у кримінальному судочинстві тощо. Цей Закон приділяє особливу увагу найбільш уразливим категоріям потерпілих, зокрема людям з інвалідністю.

Кримінально-процесуальний закон прямо встановлює право людей з інвалідністю бути поінформованим про факти, які їм приписуються, а також про будь-яку відповідну зміну в об'єкті розслідування та фактах, які

інкримінуються. Ця інформація буде надана з достатньою кількістю деталей, щоб забезпечити ефективне здійснення права на захист. Також зазначена інформація буде надана зрозумілою та доступною мовою. Для цього інформація буде адаптована до ступеня інвалідності одержувача та будь-яких інших особистих обставин, які можуть призвести до зміни дієздатності, щоб вони могли зрозуміти обсяг наданої інформації.

Цікавий факт, що Іспанія стала першою європейською країною, яка запустила проект адаптації судових текстів за допомогою системи, що легко читається, щоб зробити вирoki зрозумілими для людей з інтелектуальними порушеннями.

Серед документів із питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя варто виокремити протокол дій поліції з людьми з інтелектуальними порушеннями для Корпусу та Сил безпеки. Цей протокол адаптує всі поліцейські процедури, коли йдеться про людей з інтелектуальними порушеннями, дозволяючи здійснювати необхідну підтримку під час вишикування, під час опитувань для отримання свідчень та аналізу їх достовірності.

Головне управління цивільної гвардії також підписало декларацію про намір співпрацювати з Інститутом легкого читання та адаптувало документацію та спілкування в поліцейських діях з уразливими людьми, щоб вони могли легше зрозуміти свої права.

Відповідно до Основного закону про суд присяжних від грудня 2017 року, особи з інвалідністю можуть входити до складу журі, їм повинна бути надана адміністрацією правосуддя необхідна підтримка, а також забезпечено розумне пристосування [180].

Нарешті, 23 жовтня 2017 р. оновлено угоду про співпрацю, підписану між Генеральною прокуратурою та Іспанським комітетом представників людей з інвалідністю (CERMI) з метою просування в захисті рівних прав осіб цієї категорії. Угода передбачає створення «стабільного каналу» для комунікації та обміну інформацією між прокуратурою та Комітетом щодо тих випадків,

які можуть стосуватися «грубого порушення» основних прав людей з інвалідністю.

Окрім аналізу загальнодержавних практик у сфері доступу осіб з інвалідністю до правосуддя наведемо низку одиничних прикладів із досвіду різних держав, які засвідчують вжиття ними заходів до ліквідації та унеможливлення виникнення нових бар'єрів на шляху до судового захисту прав осіб зазначеної категорії, або ж навпаки відповідні проблеми.

Так, в Англії та Уельсі юристи можуть бути визнані недбалими, коли отримують інструкції безпосередньо від самих людей з інвалідністю, і замість цього практикується призначення опікуна в судовому процесі, який може допомогти та захистити людину з інвалідністю в судових розглядах і мирових угодах.

Також у судовій системі Англії є посібник із питань рівного ставлення. Ця книжка містить рекомендації для кількох груп, які найчастіше потрапляють у невідповідне становище під час судового захисту. Окрім іншого, він містить розділи, присвячені фізичним, психосоціальним та інтелектуальним порушенням, і встановлює вимоги до місць судового розгляду, спілкування та засобів [180].

У Сербії особа з інвалідністю може підписати документ за допомогою печатки, що містить особисті дані, або за допомогою печатки з іменем під час провадження в органах державного управління.

У Коста-Ріка прийнято протокол доступу до правосуддя для людей з психосоціальними порушеннями. Він встановлює, що слухання мають відбуватися в дружній атмосфері, щоб зменшити рівень тривоги та уникнути конфронтації потерпілого чи свідка з обвинуваченим, позивачем чи відповідачем залежно від типу процесу [186].

У Словенії в рамках проекту «Ефективне правосуддя» Міністерство юстиції обладнає принаймні одну залу судових засідань у кожному окружному суді бездротовими навушниками, щоб покращити доступ до залів судових

засідань і судового процесу для осіб, які не використовують жестової мови і мають порушення слуху [180].

Успішним досвідом є практика Ірландії, де кримінальні суди отримали нагороду Accessibility Award 2010 за те, що універсальний дизайн враховувався на всіх етапах. Його описують як «Будівлю легко читати та пересуватися нею, в той же час враховуючи жорсткі заходи безпеки та спрощуючи складні маршрути руху, необхідні для будівель судів». Функції доступності варіюються від місця для паркування до текстури поверхні, контрасту кольорів і освітлення [180].

У Північному окрузі Каліфорнії (Сполучені Штати Америки) прийомні столи в усіх офісах діловодства мають лупу для документів, яка допомагає відвідувачам із порушеннями зору переглядати документи за запитом [189].

За даними Інституту розвитку американської правової системи, за рівнем доходу 66 % населення США мали принаймні одну правову проблему за останні чотири роки, причому менше половини з цих проблем вдалося вирішити. Декілька з першої десятки найбільш обтяжливих цивільно-правових проблем, включно з дискримінацією під час працевлаштування, доступом до медичної допомоги, спорами щодо допомоги по інвалідності та поганими умовами праці, непропорційно впливають на людей з інвалідністю. За даними Бюро статистики юстиції, рівень насильницьких злочинів проти людей з інвалідністю в чотири рази перевищує рівень відповідних злочинів проти людей без інвалідності [174].

У багатьох країнах від свідка, потерпілого чи обвинуваченого, який є глухим або має порушення слуху, спочатку вимагатимуть письмово спілкуватися, і лише якщо вони не зможуть спілкуватися так, запитуватимуть сурдоперекладача. Обов'язковим є проходження такими перекладачами професійної підготовки за погодженням зі спільнотою осіб з порушеннями слуху, адже недостатньо, щоб сурдоперекладачі були доступні під час судового розгляду, вони повинні добре володіти юридичною термінологією, щоб забезпечити повне розуміння для користувача жестової мови [180].

Насамкінець зазначимо один показовий момент із практики Грузії, про який відомо з Інформації Уряду Грузії про передову практику забезпечення ефективного доступу до правосуддя для осіб з інвалідністю. Так, на відміну від переважної більшості країн у статті 11 Конституції Грузії передбачено обов'язок держави створювати спеціальні умови, які б сприяли людям з інвалідністю в реалізації їхніх прав та інтересів. Відповідно до статті 31 Конституції (процесуальні права) «кожен має право звернутися до суду за захистом свого права». Вищезазначене включає як процедурні механізми, так і будь-які зміни, щоб дати можливість особам з інвалідністю брати повну участь у здійсненні правосуддя (провадженні), включно з усіма видами адміністративних, нотаріальних і судових проваджень, включно з медіацією, розслідуванням, перевіркою та/або виконанням, а також використання та доступність технології, адаптованої до потреб. Держава створює особам з інвалідністю особливі умови для реалізації їх прав та інтересів [182].

Вищезазначене свідчить про наявність позитивних практик іноземних держав у забезпеченні особам з інвалідністю доступу до правосуддя, які можуть бути запроваджені в Україні.

3.3. Шляхи вдосконалення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя

Належний доступ до правосуддя є запорукою здійснення всіх прав людини. Зазначене твердження рівною мірою стосується людей з інвалідністю.

Саме тому в рамках цілі 16 «Мир, справедливість і міцні інституції» Цілей сталого розвитку як одну з цільових цілей визначено сприяння верховенству права на національному та міжнародному рівнях і забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх [158].

Враховуючи зазначене, а також на основі викладеного вище матеріалу можемо стверджувати про таке. Сьогодні в Україні майже 3 млн людей з інвалідністю: як цивільних, так і військових. Беззаперечно, що через багато факторів (суб'єктивних та об'єктивних) значна їх чисельність зазнає посягань

чи порушення прав (хоча б якщо говорити про злочинні дії російської федерації проти українців загалом та осіб з інвалідністю зокрема через посягання на життя, руйнування об'єктів, зокрема інституційних закладів, тощо). Хоч насправді рівень порушуваності прав і законних інтересів людей з інвалідністю невідомий через відсутність відповідної статистики й аналітики [184], про що ми неодноразово наголошували.

Унеможливлення відповідних негативних чинників та подолання їх наслідків у випадку, якщо вони трапляються, у контексті прав людей з інвалідністю можливе, окрім іншого, засобом ефективного і результативного адміністративно-правового забезпечення доступу осіб цієї категорії до правосуддя. І тут важливі два ключові аспекти: так звана «політична воля» щодо повноцінного залучення людей з інвалідністю у сферу правосуддя і безпосередньо адміністрування за відповідним напрямом. У будь-якому разі всі здійснювані заходи в рамках адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя повинні відповідати інтересам таких людей та спрямовуватися на належне адміністрування відповідної сфери [184].

Для забезпечення належного рівня доступу осіб з інвалідністю до правосуддя необхідно вжити низку заходів, спрямованих на вирішення проаналізованих у підрозділі 3.1 цього дослідження проблем, а також досліджених в підрозділі 3.2 міжнародних практик забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя.

Вважаємо ключовими факторами, що сприяють покращенню доступу до правосуддя для людей з інвалідністю:

- доступ до фізичної інфраструктури;
- доступ до інформації, що включає безпосередньо доступ до інформації, інклюзивне спілкування та поінформованість про права людей з інвалідністю як безпосередньо осіб цієї категорії, так і працівників системи правосуддя, а також обізнаність із питання спілкування та поведіння з людьми з інвалідністю в указаних працівників;
- доступ до правничої допомоги, включно з досудовим супроводом;

- доступні механізми подання позовів, скарг, включно з повідомленнями в поліцію та державні органи влади, та інші процедури в рамках доступу до правосуддя та його здійснення;
- процесуальні умови та корективи для забезпечення права бути почутим і брати участь у процесах, пов'язаних зі здійсненням правосуддя;
- доступність та забезпеченість правничого захисту;
- збір даних, дезагредованих за інвалідністю, віком, статтю, місцезнаходженням тощо, на всіх етапах правосуддя.

Керівництвом у напрямі здійснення заходів із публічного адміністрування досліджуваної сфери можуть стати, на наше переконання, Міжнародні принципи та керівні положення з питання доступу людей з інвалідністю до правосуддя [76], які схвалені Міжнародною комісією юристів, Міжнародним альянсом осіб з інвалідністю та Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй. Зокрема, такими принципами є:

1. *Всі люди з інвалідністю мають правоздатність, а отже нікого не може бути позбавлено доступу до правосуддя на основі інвалідності* [76]. Реалізація цього принципу вимагає від держав визнання правоздатності людей з інвалідністю та права на дії з її реалізації; визнання наявності в осіб цієї категорії дієздатності, а отже й права на участь в судових засіданнях; неприпустимості використання недієздатності для обмеження права людини на правоздатність; скасування законодавчих вимог щодо обов'язкової наявності «ясного розуму», відсутності «процесуальної недієздатності» чи «нездатності стати перед судом» для здійснення будь-яких дій, зокрема й участі в судовому процесі, чим люди з інвалідністю позбавляються доступу до правосуддя; забезпечення права людей з інвалідністю на отримання відповідних процесуальних коректив; створити чи підтримати альтернативні юридичні інструменти, такі як реституційне правосуддя, альтернативні способи вирішення спорів, а також культурні та соціальні форми та майданчики для розгляду спорів, які доступні для людей з інвалідністю нарівні з іншими, безвідносно концепції дієздатності до участі .

2. *Інфраструктура та послуги повинні бути загальнодоступними для забезпечення рівного доступу до правосуддя без дискримінації людей з інвалідністю* [76]. Загалом цей принцип зводиться до того, що об'єкти та послуги системи правосуддя повинні будуватися. Розроблятися й надаватися на основі принципів універсального проектування. Зазначена вимога стосується судів, відділів поліції, установ несвободи, центрів судових експертиз, адміністративних приміщень та інших подібних місць (включно з туалетами, камерами, офісами, входами, ліфтами, столовими та місцями відпочинку в цих приміщеннях). Також йдеться про надання інформації, про комунікацію та інші послуги, включно з інформаційними та комунікаційними технологіями і системами. Цим принципом охоплюється і питання доступності для людей з інвалідністю транспортних засобів, які використовуються в системі правосуддя, а також надання процесуальних коректив у випадках неможливості задоволення потреби в безбар'єрності переліченими досі заходами.

3. *Люди з інвалідністю, включно з дітьми з інвалідністю, мають право на відповідні процесуальні корективи* [76]. Такі корективи повинні бути персоніфікованими з урахуванням потреб конкретної людини та забезпеченими в максимальному обсязі ще до початку процесуальних дій. Зокрема йдеться про послуги посередників та фасилітаторів, супроводжуючих, зміни та модифікацію процедур, адаптацію середовища та підтримку комунікації для забезпечення доступу людей з інвалідністю до правосуддя. До прикладу, зазначене стосується адаптації місць проведення заходів та самих заходів (коригування темпу проведення засідань; окремі виходи з кімнати очікування; уникнення складних питань; надання додаткового часу для відповіді, перерв та використання простої мови; допоміжні слухові системи; субтитрування; відео-текстові монітори; програмне забезпечення для зчитування з екрану; тифлосурдопереклад тощо). Крім того, цей принцип вимагає обізнаності щодо поводження з людьми з інвалідністю у працівників поліції, прокурорів та інших осіб, залучених до арешту та розслідування кримінальних справ, а також надання людям з інвалідністю права, за потреби, просити процесуальні

корективи, інформування їх про таке право та розробки механізмів визначення відповідних потреб у коректуванні.

4. *Люди з інвалідністю мають право на своєчасний і вільний доступ до правових повідомлень та інформації на рівних з іншими умовах [76].* Тобто особи цієї категорії повинні бути обізнані про судову систему та судові процеси. З цією метою має бути забезпечено їх інформування, зокрема й доступними способами, та сприйняття і розуміння наданої інформації, використання жестової мови, забезпечення доступності відповідних офіційних веб-сайтів, посилення чи оптичне збільшення документів, субтитрування, шрифт Брайля, проста мова тощо.

5. *Люди з інвалідністю на рівні з іншими мають право на всі матеріально-правові та процесуальні гарантії, визнані в міжнародному праві, а держави зобов'язані забезпечувати необхідні корективи, щоб гарантувати дотримання належної правової процедури [76].* Цей принцип покладає на держави зобов'язання забезпечувати надання людям з інвалідністю на рівні з іншими всіх матеріально-правових та процесуальних гарантій у рамках усіх видів процесів. Окрім іншого, йдеться про надання доступної та зрозумілої інформації про права в рамках кримінального процесу, про застосування процесуальних коректив під час арешту, включно з регулюванням процедур та підтримкою комунікації з використанням необхідних методів деескалації, про надання людям з інвалідністю права самостійного вибору в питаннях власного захисту, про гарантування медичної та психологічної підтримки на запит осіб вказаної категорії в рамках кримінального процесу тощо.

6. *Люди з інвалідністю мають право на безоплатну чи доступну за вартістю правову допомогу [76].* Цей принцип безпосередньо спрямований на гарантування права на справедливий судовий розгляд. Цікавим моментом в контексті аналізованого принципу є зобов'язання зробити процесуальні корективи для адвокатів із тим, щоб вони могли безперешкодного комунікувати з людьми з інвалідністю, зокрема засобами допоміжних технологій чи фасилітаторів тощо, для можливості виконання ними професійних

обов'язків. Також вимагається відміна чи зміна законодавства для унеможливлення застосування заміщуючого прийняття рішень у рамках судових процесів (наприклад, особи, які діють в інтересах недієздатних, опікуни для мети судочинства тощо).

7. *Люди з інвалідністю мають право на участь у здійсненні правосуддя на рівних з іншими умовах [76].* Вважаємо цей принцип вкрай значущим, адже він полягає у тому, що право на рівний доступ до правосуддя має на увазі, що люди з інвалідністю мають можливість прямої участі в судових процесах і можуть бути задіяні в різних якостях у відправленні правосуддя нарівні з іншими. Аналізований принцип зобов'язує держави забезпечити людям з інвалідністю можливість виступати судьями, прокурорами, свідками, присяжними, експертами та працівниками судів без будь-якої дискримінації. Зазначене включає забезпечення можливості отримання людьми з інвалідністю професій в рамках судової системи із забезпеченням інклюзивності освітнього процесу; створення умов доступності усіх приміщень та структур системи правосуддя для працівників з інвалідністю і процесів її функціонування; залучення безпосередньо людей з інвалідністю та громадських об'єднань, які їх представляють, до обговорення та прийняття рішень із питань пов'язаних із правосуддям; збір дезагрегованих даних про участь людей з інвалідністю у системі правосуддя та їх подальше використання з метою удосконалення державної політики у сфері правосуддя.

8. *Люди з інвалідністю мають право на реєстрацію скарг і вимагання проведення судових розглядів з питань порушень і злочинів у сфері прав людини, розгляд своїх скарг і ефективний правовий захист [76].* Цей принцип передбачає, окрім іншого, обов'язкове забезпечення людям з інвалідністю можливості подавати судові позови на рівні з іншими, забезпечення обізнаності слідчих про права осіб зазначеної категорії тощо.

9. *Чіткі та ефективні інструменти моніторингу відіграють ключову роль у підтримці доступу людей з інвалідністю до правосуддя [76].* У рамках дотримання аналізованого принципу держави зобов'язані створювати

або підтримувати функціонуючі державні інституції, до компетенції яких входить заохочення, захист та моніторинг здійснення прав людей з інвалідністю та їх доступу до правосуддя; забезпечувати повноваження та фінансування для підвищення поінформованості про правозахисний підхід до інвалідності та підтримуючих програм навчання за цією темою. Також він передбачає обов'язкове залучення громадянського суспільства до процесу розробки й реалізації моніторингу, а саме: громадських організацій осіб з інвалідністю.

10. *Усім працівникам системи правосуддя необхідно надати можливість пройти програми підвищення обізнаності та навчання за темою прав людей з інвалідністю, особливо стосовно доступу до правосуддя [76].* Йдеться про всіх працівників системи правосуддя, а саме: про поліцейських, службовців судів, адвокатів, прокурорів, працівників системи охорони здоров'я, судово-медичних експертів, співробітників служби реабілітації жертв насильства, соціальних працівників та персоналу системи умовного звільнення, в'язниць та центрів утримання неповнолітніх. Перелічені особи обов'язково повинні проходити навчання та підготовку на постійній основі з правозахисної теми в контексті питання інвалідності. Відповідне навчання повинне бути розроблене із залучення людей з інвалідністю та організацій, які їх представляють. Має постійно моніторитися та оцінюватися його ефективність. Окрім іншого, передбачається необхідність підвищення обізнаності з питання інвалідності також законотворців, розробників політики та працівників правоохоронних органів; забезпечення людям з інвалідністю та членам їх сімей навчання за темами прав, засобів правового захисту, позовів з вимогою компенсації та судових процедур тощо.

Враховуючи зазначене в Україні передусім потрібна планомірна, системна практика з інформування населення загалом та осіб з інвалідністю зокрема про права цієї категорії населення та можливості судового захисту в разі їх порушення чи посягання на них.

На сьогодні частина друга статті 7 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» зобов'язує органи місцевого самоврядування «інформувати осіб з інвалідністю про зміни і доповнення законодавства про соціальну захищеність осіб з інвалідністю» [127]. Проблемність цієї законодавчої норми полягає, по-перше, в її цілковитій декларативності, а по-друге, у фрагментарності питань, які мають бути донесені до відома людей з інвалідністю.

Деякі законодавчі акти також передбачають доведення до відома осіб з інвалідністю змісту та процедури реалізації тих чи інших прав. До прикладу, частина третя статті 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» зобов'язує органи медико-соціальної експертизи роз'яснювати особам з інвалідністю з дитинства їх право на однойменну державну соціальну допомогу [106]. Своєю чергою на виконання пункту 3 Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, затвердженого постановою Кабінет Міністрів України від 3 лютого 2021 р. № 79 [29] «структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчі органи міських рад, до складу території яких входять міста обласного значення, районних у містах (у разі їх утворення) рад, зобов'язані не пізніше ніж через 10 днів після надходження документів про встановлення інвалідності з дитинства повнолітній особі та інвалідності дитині надіслати письмове повідомлення особі з інвалідністю з дитинства, законному представнику дитини з інвалідністю про право на державну соціальну допомогу, умови, розмір і порядок її призначення» [29].

Однак такі обов'язки визначених суб'єктів щодо інформування осіб з інвалідністю про те чи інше конкретне право є винятком, а не правилом. Якщо говорити про правосуддя, то обов'язок із роз'яснення відповідних прав особам з інвалідністю взагалі ні на кого не покладено.

Певний рівень обізнаності осіб з інвалідністю про їхні права у сфері правосуддя забезпечується в рамках реалізації Закону України «Про безоплатну

правничу допомогу» [100]. Проте це стосується переважно тих осіб, чий права порушенні або на них було посягання чи потрібно запобігти порушенню якогось права. Переважна маса людей не звертається за відповідними послугами, а тому й не знає особливостей судового захисту прав загалом та відповідних гарантій, пов'язаних з інвалідністю, зокрема.

У зв'язку з цим, вважаємо, що подібне закріпленому в статті 7 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [127] зобов'язання з інформування осіб з інвалідністю повинне бути покладене на різні місцеві державні інституції та органи місцевого самоврядування і стосуватись усіх без винятку питань, пов'язаних із правами вказаної категорії населення, зокрема з їх змістом, механізмами реалізації та захисту, окрім іншого й судового.

Черговим паралельним кроком повинне бути вдосконалення законодавства, яке визначає зміст державної політики у сфері правосуддя з акцентуванням на його інклюзивності.

У контексті зазначеного, окрім іншого, вважаємо необхідним суттєве доопрацювання Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [133]. Зокрема статтями 70-82 цього документу визначено порядок добору та призначення на посаду судді. Водночас потрібно зауважити, що цей порядок жодним чином не враховує потреби осіб з інвалідністю, які претендують на зайняття посади судді, а отже – вказаний Закон потребує внесення відповідних змін.

Зокрема, на нашу думку, потрібно закріпити в частині другій статті 71 норму стосовно того, що оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді, яке розміщується Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на її офіційному веб-сайті, повинне відповідати вимогам доступності для осіб з інвалідністю, зокрема ДСТУ EN 301 549:2022 (EN 301 549 V3.2.1 (2021-03), IDT) «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ». Зазначене стосується також заяви про участь у доборі кандидатів на посаду судді, інформації про подання заяви для участі у конкурсі на заміщення конкретної вакантної посади судді та безпосередньо анкети

кандидата на посаду судді. Загалом відповідна вимога стосується й самого офіційного веб-сайту Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Процес складення відбіркового та кваліфікаційного іспитів, спеціальної підготовки, проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді теж повинен враховувати потреби осіб з інвалідністю, для прикладу: повинно бути забезпечено умови доступності в приміщеннях проведення відповідних заходів. Аналогічні умови потрібно забезпечити під час проведення конкурсу на заміщення вакантної посади судді.

Принагідно у статті 15-1 аналізованого Закону потрібно передбачити вимогу стосовно забезпечення доступності Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи для користувачів з інвалідністю, зокрема із порушеннями зору, слуху та опорно-рухового апарату з урахуванням вищезазначеного ДСТУ EN 301 549:2022.

З урахуванням наведеної вище пропозиції стосовно передбачення вимоги про доступність Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи *Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи*, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21 [122], потребує доповнення положеннями про відповідність цієї системи загалом та окремих її підсистем (модулів) вимогам ДСТУ EN 301 549:2022 (EN 301 549 V3.2.1 (2021-03), IDT) «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ».

Має бути внесено зміни до першого речення частини другої статті 72, а саме: після слова «прозорість» доповнити словами «та інклюзивність».

Вимог інклюзивності необхідно дотримуватись і під час проведення кваліфікаційного оцінювання суддів, які мають інвалідність та потребу у створенні умов доступності. Для прикладу, необхідне залучення перекладача жестової мови під час проведення співбесіди із суддею, який має порушення слуху.

Також вважаємо за необхідне зупинитися на статті 51 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якою регламентовано питання посвідчень

судді. Вважаємо, що тут потрібно враховувати аспект інклюзивності та передбачити, що за запитом судді (особи з порушенням зору) посвідчення виготовляється з урахуванням забезпечення доступності відтвореної на ньому інформації (з використанням шрифту Брайля) на кшталт норми статті 40 «Документи про освіту» Закону України «Про освіту» [126].

Завершуючи з аналізом Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вважаємо, що в ньому має бути закріплено гарантії для суддів, якими є особи з тими чи іншими порушеннями здоров'я, пов'язані зі створенням для таких осіб умови праці з урахуванням індивідуальної програми реабілітації, окрім іншого з адаптацією робочого середовища з урахуванням їх можливостей та потреб. Для прикладу, оснащення робочого місця відповідними меблями, установлення на робочий комп'ютер програмного забезпечення яке дозволяє зчитувати інформацію з монітора, залучення перекладача української жестової мови тощо. Такий підхід кореспондуватиметься із трудовим законодавством та відповідатиме правам і законним інтересам суддів, які є особами з інвалідністю.

Потребує внесення змін також і *Положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді*, затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 2 листопада 2016 р. № 141/зп-16 [130].

Зокрема в цьому Положенні потрібно передбачити таке:

у Розділі I «Загальні положення»:

- пункт 1.2 Розділу доповнити новим абзацом сьомим такого змісту: «Термін «розумне пристосування» вживається у значенні, наведеному в Конвенції про права осіб з інвалідністю.». У зв'язку з цим абзац сьомий вважати абзацом восьмим;

- пункт 2.2 доповнити другим реченням такого змісту: «Розміщення та публікація оголошення здійснюється з урахуванням вимог про доступність інформації для осіб з інвалідністю, зокрема ДСТУ EN 301 549:2022 (EN 301 549 V3.2.1 (2021-03), IDT) «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ» тощо.»;

- доповнити пунктом 1.4 такого змісту: «Усі етапи конкурсу на зайняття вакантної посади судді проводяться з урахуванням вимог стосовно архітектурної доступності приміщень та інформаційної доступності процесів для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.».

у Розділі III «Загальний порядок подання та прийняття заяви і документів для участі у конкурсі»

- підпункт 2 пункту 3.2 після слів «веб-сайт Комісії» доповнити словами « , доступність якого забезпечено відповідно до ДСТУ EN 301 549:2022 (EN 301 549 V3.2.1 (2021-03), IDT) «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ»;

- пункт 3.4 доповнити новим підпунктом такого змісту: «*) заяву про потребу в розумному пристосуванні згідно з додатком **);». Форма такої заяви повинна містити відомості про адресата (посада, ПШБ) та про суб'єкта звернення (посада, ПШБ, адреса проживання, контактна інформація (номер телефону та e-mail), прохання про забезпечення в рамках проведення конкурсу та кваліфікаційного оцінювання розумного пристосування з конкретизацією конкретних заходів та засобів доступності, документи, які підтверджують інвалідність та відповідну потребу (копія індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю);

- абзацом п'ятим підпункту 3.5.2 передбачено, що при оформленні документів рекомендується використання шрифту Times New Roman розміром від 12 до 14 pt. Однак зазначена вимога не відповідає вимогам щодо доступності для осіб із порушеннями зору, для яких вказаний шрифт є таким, що важко читається. Крім того, максимально встановлений розмір шрифту 14 pt також може бути нечитабельним. У зв'язку з цим, вважаємо необхідним передбачити можливість застосування інших шрифтів, як-от Arial чиTahoma, а також більшого їх розміру.

Крім того, потрібно законодавчо передбачити для осіб з інвалідністю (наприклад, для тих, хто має порушення слуху, зору, мовлення, опорно-рухового апарату) подовжений час розв'язання тих чи інших завдань, надання

відповідей, з урахуванням, окрім іншого, перерви, наданої як розумне пристосування (якщо про неї було прохання у відповідній заяві).

Значимим вважаємо поширення на заходи, пов'язані з добором і призначенням суддями, вимог та рекомендацій, передбачених у Методиці забезпечення осіб з інвалідністю, які бажають взяти участь у конкурсі на зайняття посад державної служби, розумним пристосуванням, затвердженій наказом Національного агентства України з питань державної служби від 1 жовтня 2021 р. № 157-21. Цей документ як жоден інший регламентує особливості «забезпечення рівного доступу до державної служби та надання державним органам допомоги у плануванні та організації проведення конкурсу на зайняття посади державної служби для якісного добору осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки» [116]. Тому потрібно забезпечити його використання під час тих чи інших етапів процесу добору і призначення суддів, або ж затвердити аналогічний для відповідного процесу.

Також потребують поновлення скасовані пільги зі сплати судового збору, зокрема й у частині зменшення його розміру для вразливих верств населення. Зазначене враховуватиме той факт, що люди з інвалідністю у переважній своїй більшості живуть за межею бідності та позбавлені тим самим можливості захисту власних порушених прав. Для прикладу, середній розмір пенсії по інвалідності станом на 1 січня 2023 р. становив 3 790,71 грн, а станом на 1 січня попереднього року – 3 269,78 гривень.

Також повинно бути забезпечено використання в судовому процесі та під час підготовки й розміщення судової інформації мови жестів, рельєфно-крапкового шрифту та спрощеного читання.

Насправді не так багато людей з інвалідністю з порушеннями зору володіють технікою читання шрифтом Брайля і далеко не всі особи з порушенням слуху спілкуються жестовою мовою. А це означає, що забезпечення відповідних умов доступності не потребуватиме суттєвих фінансових затрат та затрат людського ресурсу, однак безапеляційно створить

належні умови для доступу людей з інвалідністю з відповідними видами порушень до правосуддя, а отже і до захисту та поновлення їх прав.

Варто також акцентувати, що українське законодавство містить незначну кількість норм та положень, якими встановлюються спеціальні права і гарантії для осіб з інвалідністю, спрямовані на забезпечення їх доступу до правосуддя. Відповідні гарантії не враховують повною мірою всі питання, пов'язані з інвалідністю та її впливом на доступ людини з тими чи іншими порушеннями до зазначеної сфери. Крім того, потрібно зазначити, що законодавчі акти, якими регламентуються питання у сфері правосуддя, потребують внесення змін у частині заміни таких слів, наприклад, як «вада», які є неприйнятними з урахуванням міжнародного законодавства і національної практики щодо вдосконалення нормативно-правових актів із метою їх приведення у відповідність до світових стандартів [68].

Насамкінець вважаємо, що має бути поновлено участь представників органів прокуратури під час розгляду в судах справ про захист прав осіб з інвалідністю з порушеннями зору, слуху та позбавлених дієздатності (незалежно від наявності законного представника)

Висновки до розділу 3

Зосередившись на питанні переваг, недоліків та ймовірних шляхів розвитку в Україні адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя ми дійшли таких висновків.

Недоліками національної системи правосуддя в контексті її інклюзивності є: 1) недостатня чи взагалі відсутня в осіб з інвалідністю (особливо позбавлених повністю чи частково дієздатності) правова обізнаність щодо власних прав, свобод і законних інтересів; 2) відсутність довіри в людей з інвалідністю до судової системи; 3) фізична недоступність переважної

більшості судів; 4) інформаційна бар'єрність процесів, пов'язаних зі здійсненням правосуддя; 5) тотальна бар'єрність транспорту і транспортної інфраструктури; 6) відсутність у представників органів прокуратури обов'язку приймати участь у всіх судових засіданнях, на яких розглядають справи про захист прав осіб з інвалідністю; 7) скасування низки пілґ зі сплати судового збору; 8) недоступність роботи в судових органах тощо.

У Болгарії окремий розділ Закону про інвалідність присвячено питанню доступу до правосуддя та правового захисту. Зокрема особам з інвалідністю гарантовано право на прийняття рішення, яке буде підтримуватися, шляхом надання заходів підтримки. Допускається невербальне спілкування, забезпечується за потреби супровід та інша підтримка. Працівників сфери юстиції та внутрішніх справ вчать роботі з людьми з інвалідністю.

У Німеччині спеціальний закон, який регламентує правовий статус судів, гарантує недискримінаційний доступ людей з інвалідністю до правосуддя, зокрема спілкування та подання до суду тих чи інших документів у зручний такій особі спосіб, забезпечення доступності документів судового провадження, зокрема й електронних, залучення перекладача, надання особам з обмеженою дієздатністю права на правоздатність брати участь у провадженні у шлюбних справах та у справах, що стосуються опіки й розміщення, призначення опікуна особі без повної дієздатності для представництва її інтересів, уповноваження асоціацій, що представляють людей з інвалідністю, на звернення до суду від свого імені для відстоювання прав людей з інвалідністю за їх згодою тощо.

В Іспанії люди з інвалідністю (зокрема і з психічними та інтелектуальними порушеннями) наділені правом на безоплатну правову допомогу у випадках насильства або жорстокого поведження; гарантується посилений кримінальний захист людей з інвалідністю; передбачено адаптацію судових рішень до потреб осіб з інтелектуальними порушеннями; забезпечується інформаційна доступність в кримінальних справах; використовується протокол дій поліції з людьми з інтелектуальними

порушеннями; передбачено можливість входження осіб з інвалідністю до складу журі тощо.

Крім того, у тих чи інших країнах практикується підписання особою з інвалідністю документів за допомогою печатки, обладнання залів судових засідань бездротовими навушниками для осіб, які не використовують жестової мови і мають порушення слуху, наявність на прийомних столах в офісах діловодства лупи для документів, проходження сурдоперекладачами професійної підготовки за погодженням зі спільнотою осіб з порушеннями слуху тощо.

Для покращенню доступу до правосуддя для людей з інвалідністю в Україні потрібно забезпечити: 1) доступ до фізичної інфраструктури; 2) доступ до інформації, що включає безпосередньо доступ до інформації, інклюзивне спілкування та поінформованість про права людей з інвалідністю як безпосередньо осіб цієї категорії, так і працівників системи правосуддя, а також обізнаність із питання спілкування та поведіння з людьми з інвалідністю в указаних працівників; 3) доступ до правничої допомоги, включно з досудовим супроводом; 4) доступні механізми подання позовів, скарг, включно з повідомленнями в поліцію та державні органи влади, та інші процедури в рамках доступу до правосуддя та його здійснення; 5) процесуальні умови та корективи для забезпечення права бути почутим і брати участь у процесах, пов'язаних зі здійсненням правосуддя; 6) доступність та забезпеченість правничого захисту; 7) збір даних, дезаггегованих за інвалідністю, віком, статтю, місцезнаходженням тощо, на всіх етапах правосуддя.

Водночас принципами в напрямі здійснення заходів із публічного адміністрування сфери доступу осіб з інвалідністю до правосуддя є такі: всі люди з інвалідністю мають правоздатність, а отже нікого не може бути позбавлено доступу до правосуддя на основі інвалідності; інфраструктура та послуги повинні бути загальнодоступними для забезпечення рівного доступу до правосуддя без дискримінації людей з інвалідністю; люди з інвалідністю,

включно з дітьми з інвалідністю, мають право на відповідні процесуальні корективи; люди з інвалідністю мають право на своєчасний і вільний доступ до правових повідомлень та інформації на рівних з іншими умовах; Люди з інвалідністю на рівні з іншими мають право на всі матеріально-правові та процесуальні гарантії, визнані в міжнародному праві, а держави зобов'язані забезпечувати необхідні корективи, щоб гарантувати дотримання належної правової процедури; люди з інвалідністю мають право на безоплатну чи доступну за вартістю правову допомогу; люди з інвалідністю мають право на участь у здійсненні правосуддя на рівних з іншими умовах; люди з інвалідністю мають право на реєстрацію скарг і вимагання проведення судових розглядів з питань порушень і злочинів у сфері прав людини, розгляд своїх скарг і ефективний правовий захист; чіткі та ефективні інструменти моніторингу відіграють ключову роль у підтримці доступу людей з інвалідністю до правосуддя; усім працівникам системи правосуддя необхідно надати можливість пройти програми підвищення обізнаності та навчання за темою прав людей з інвалідністю, особливо стосовно доступу до правосуддя.

Для часткового вирішення проблем в публічному адмініструванні доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в Україні необхідно, окрім іншого:

- покладання на різні місцеві державні інституції та органи місцевого самоврядування зобов'язання з інформування осіб з інвалідністю про всі без винятку питання, пов'язані з їхніми правами, зокрема з їх змістом, механізмами реалізації та захисту, окрім іншого й судового;

- суттєве доопрацювання Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема в частині: 1) передбачення відповідності вимогам доступності для осіб з інвалідністю, зокрема ДСТУ EN 301 549:2022 (EN 301 549 V3.2.1 (2021-03), IDT) «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ» Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді, яке розміщується Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на її офіційному веб-сайті, заяви про участь у доборі кандидатів на

посаду судді, інформації про подання заяви для участі у конкурсі на заміщення конкретної вакантної посади судді та безпосередньо анкети кандидата на посаду судді; 2) врахування потреб осіб з інвалідністю під час складення відбіркового та кваліфікаційного іспитів, спеціальної підготовки, проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді; 3) передбачення в статті 51 виготовлення посвідчення судді з урахуванням забезпечення доступності відтвореної на ньому інформації (з використанням шрифту Брайля); 4) передбачення гарантій для суддів з інвалідністю стосовно створенням для таких осіб умов праці з урахуванням індивідуальної програми реабілітації;

- доповнення Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи нормами про відповідність цієї системи загалом та окремих її підсистем (модулів) вимогам згаданих вище ДСТУ EN 301 549:2022.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя нам вдалося сформулювати деякі висновки та пропозиції, найголовніші з яких такі:

1. Правосуддя – це діяльність уповноважених органів державної влади з розгляду і вирішення в рамках досудових, судових, позасудових процесів та дотичних процесів у встановленому законодавством порядку цивільних, кримінальних та інших справ стосовно порушених, оспорюваних чи таких, що зазнали посягання, прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб і держави з метою їх охорони, захисту та поновлення. До ознак правосуддя належать такі: характеризується справедливістю; здійснюється спеціально уповноваженими державними органами; відповідні справи розглядаються з дотриманням особливого порядку; судові рішення є загальнообов'язковими.

2. Генезис становлення правосуддя починається з XVII століття до нашої ери. За цей час досліджуваний інститут пройшов етапи від елементарного документального визначення належності його здійснення, до його ідентифікації як поточної публічної діяльності, до визнання незалежності судової влади, до закріплення стандартів забезпечення правосуддя, заборони відмови у його здійсненні та забезпечення доступу до механізмів захисту прав для незахищених верств населення.

3. Особливими суб'єктами права на доступ до правосуддя є люди з інвалідністю. Відповідне право зазначеної категорії осіб – це гарантована державою можливість забезпечення, охорони та захисту порушених, невизнаних, оспорюваних чи таких, що зазнали посягання, прав, свобод і законних інтересів осіб зазначеної категорії засобами розгляду і вирішення відповідних справ у рамках здійснення правосуддя із забезпеченням умов доступності відповідних процесів для осіб з інвалідністю відповідно до законодавчих вимог.

4. Елементами права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя є:

- 1) обізнаність учасників процесів, пов'язаних із правосуддям, із питань прав людей з інвалідністю, зокрема й на доступ до правосуддя, їх потреб, особливостей поводження з ними та інших дотичних тем;
- 2) можливість звертатися до відповідних уповноважених державних органів за захистом прав;
- 3) можливість бути учасником судового процесу та доступність безпосереднього розгляду судових справ й оскарження судових рішень;
- 4) доступ до судових рішень та їх обов'язкове виконання;
- 5) можливість людини з інвалідністю бути працівником судової системи.

5. Доступ осіб з інвалідністю до правосуддя гарантується адміністративно-правовим забезпеченням. Водночас адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя – це упорядкування суспільних правовідносин у сфері правосуддя шляхом створення умов для закріплення, забезпечення реалізації, гарантування, охорони, захисту та поновлення відповідних прав людей з інвалідністю з метою забезпечення їх доступу до правосуддя на рівні з іншими.

6. Вказане забезпечення набуває особливої ефективності та результативності завдяки налагодженню відповідного механізму. Звідси механізм адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя – це система адміністративно-правових засобів та способів, сформованих з урахуванням практичного досвіду та спрямованих на упорядкування суспільних правовідносин у сфері правосуддя шляхом створення умов для закріплення, забезпечення реалізації, гарантування, охорони, захисту та поновлення відповідних прав людей з інвалідністю з метою забезпечення їх доступу до правосуддя на рівні з іншими. Елементами досліджуваного механізму вважаємо нормативно-правові акти, публічну адміністрацію та методи адміністративно-правового забезпечення.

7. Питання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в Україні регламентується широким колом нормативно-правових актів. До їх числа належать Конституція України, Міжнародний пакт про громадянські

і політичні права, Загальна декларація прав людини, Конвенція, Європейська конвенція з прав людини, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів», Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення, Основні принципи незалежності судових органів, Принципи та керівні положення Організації Об'єднаних Націй, які стосуються доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя, Принципи та керівні положення Організації Об'єднаних Націй, які стосуються доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя, Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про юридичну допомогу і консультації, кодифіковані нормативно-правові акти (ЦПКУ, КПКУ, ККУ, КАСУ, ГПКУ); закони України («Про безоплатну правничу допомогу», «Про судовий збір», «Про судоустрій і статус суддів», «Про доступ до судових рішень», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» тощо); акти Кабінету Міністрів України (Декрет «Про державне мито», Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року тощо); інші нормативно-правові акти (зокрема укази Президента України, рішення Ради суддів України, державні будівельні норми тощо).

8. Забезпечується публічне адміністрування досліджуваної сфери в рамках діяльності відповідного спрямування, здійснюваної Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством юстиції України, Вищою радою правосуддя, Державною судовою адміністрацією України, Міністерством внутрішніх справ України тощо.

9. Методи адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя як третій ключовий елемент відповідного механізму є сукупністю прийомів та засобів цілеспрямованого владно-організуючого впливу уповноважених суб'єктів на підпорядкованих об'єктів із метою забезпечення ефективної та результативної реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення доступу осіб з інвалідністю

до правосуддя. До них належать: а) методи із забезпечення функціонування суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до досліджуваної сфери (законодавча регламентація діяльності суб'єктів здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя; визначення механізму взаємодії таких суб'єктів із громадянським суспільством у сфері прав людей з інвалідністю; фінансування безпосередньо діяльності зазначених суб'єктів, а також відповідних напрямів державної політики, за які відповідальний той чи інший орган влади тощо); б) методи із забезпечення реалізації завдань, на виконання яких спрямоване адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя (збір статистичної інформації, процесуальні корективи тощо); в) управлінські методи (відповідальність та контроль).

10. Національна система правосуддя з погляду на врахування аспекту інвалідності в її функціонуванні характеризується наявністю багатьох недоліків, які суттєво негативно впливають на рівень та якість доступу до неї осіб з інвалідністю. До числа таких недоліків належать: 1) недостатня чи взагалі відсутня в осіб з інвалідністю правова обізнаність щодо власних прав, свобод і законних інтересів; 2) відсутність довіри в людей з інвалідністю до судової системи; 3) фізична недоступність переважної більшості судів; 4) інформаційна бар'єрність процесів, пов'язаних зі здійсненням правосуддя; 5) тотальна бар'єрність транспорту і транспортної інфраструктури; 6) відсутність у представників органів прокуратури обов'язку приймати участь у всіх судових засіданнях, на яких розглядають справи про захист прав осіб з інвалідністю; 7) скасування низки пільг зі сплати судового збору; 8) недоступність роботи в судових органах тощо.

11. Як свідчить практика, досвід інших країн у частині забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя також не є ідеальним, однак має практики, непридатні нашій державі й такі, які можна розглядати в перспективі їх запровадження в Україні. До прикладу, практикується гарантування особами з інвалідністю, передусім з інтелектуальними

та психічними порушеннями, права на прийняття рішення, яке буде підтримуватися, шляхом надання заходів підтримки; спілкування та подання до суду тих чи інших документів у зручній особі з інвалідністю спосіб; забезпечення доступності документів судового провадження; надання особам з обмеженою дієздатністю права на правоздатність брати участь у провадженні у шлюбних справах та у справах, що стосуються опіки й розміщення, призначення опікуна особі без повної дієздатності для представництва її інтересів; адаптація судових рішень до потреб осіб з інтелектуальними порушеннями; використання протоколу дій поліції з людьми з інтелектуальними порушеннями; підписання особою з інвалідністю документів за допомогою печатки; обладнання залів судових засідань бездротовими навушниками; наявність на прийомних столах в офісах діловодства лупи для документів тощо.

12. З метою забезпечення в Україні належного доступу людей з інвалідністю до правосуддя потрібно: 1) забезпечити безбар'єрність фізичної інфраструктури; 2) забезпечити безбар'єрність інформаційну включно з доступом до інформації, інклюзивним спілкуванням та поінформованістю про права людей з інвалідністю, обізнаністю з питання спілкування та поведження з людьми з інвалідністю працівників системи правосуддя; 3) створити належні процесуальні умови та корективи для забезпечення права бути почутим і брати участь у процесах, пов'язаних зі здійсненням правосуддя; 4) створити умови доступності та забезпеченості правничого захисту; 5) здійснювати збір даних, дезагрегованих за якісними характеристиками осіб з інвалідністю на всіх етапах правосуддя тощо.

13. Також потребує вдосконалення законодавча база, якою регламентується досліджувана сфера. Окрім іншого, потрібно:

- покласти на різні місцеві державні інституції та органи місцевого самоврядування зобов'язання з інформування осіб з інвалідністю про всі без винятку питання, пов'язані з їхніми правами, зокрема з їх змістом, механізмами реалізації та захисту, окрім іншого й судового;

- суттєво доопрацювати Закон України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема в частині: 1) передбачення відповідності вимогам доступності для осіб з інвалідністю, зокрема ДСТУ EN 301 549:2022 (EN 301 549 V3.2.1 (2021-03), IDT) «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ» Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді, яке розміщується Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на її офіційному веб-сайті, заяви про участь у доборі кандидатів на посаду судді, інформації про подання заяви для участі у конкурсі на заміщення конкретної вакантної посади судді та безпосередньо анкети кандидата на посаду судді; 2) врахування потреб осіб з інвалідністю під час складення відбіркового та кваліфікаційного іспитів, спеціальної підготовки, проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді; 3) передбачення в статті 51 виготовлення посвідчення судді з урахуванням забезпечення доступності відтвореної на ньому інформації (з використанням шрифту Брайля); 4) передбачення гарантій для суддів з інвалідністю стосовно створенням для таких осіб умов праці з урахуванням індивідуальної програми реабілітації;

- доповнити Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи нормами про відповідність цієї системи загалом та окремих її підсистем (модулів) вимогам згаданих вище ДСТУ EN 301 549:2022.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. № 10 Звіт про справляння, звільнення від сплати та повернення судового збору в місцевих та апеляційних судах. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/10%20_%204-%202022.xls
2. № 1-г Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку господарського судочинства. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-g%20_%204-%202022.xls
3. № 1-п Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-p%20_%204-%202022.xls
4. № 1-ц Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-c%20_%204-%202022.xls
5. Авер'янов В.Б. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу // Держава та регіони. Серія Право. Вип. 2. 2010. С. 87-92.
6. Авер'янов В.Б. Предмет регулювання адміністративного права та його «публічно-сервісна» складова // Державне управління : європейські стандарти, досвід та адміністративне право / [за заг. ред. В.Б. Авер'янова]. К. : Юстініан, 2007. 228 с.
7. Авер'янов В.Б. Пухтецька А.А. Нагальні завдання формування української доктрини адміністративного права : євроінтеграційний аспект // Вибори та демократія. № 3 (13). 2007. С. 6-15.
8. Адвокат на візку виграв першу в Україні справу з дискримінації інвалідів. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2013/01/16/119124/>

9. Адміністративне право України : підруч. для юрид. вузів і фак. / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. Х. : Право, 2004. 401 с.

10. Альтернативний звіт щодо виконання Україною Конвенції про права осіб з інвалідністю. URL: <https://ffr.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/CRPDalternativerereport.pdf>

11. Артем'єва Д.В. Поняття та основні напрямки інформаційного забезпечення діяльності міліції громадської безпеки // Право і Безпека. № 4. 2010. С. 93-96.

12. Бігун В.С. Судове право розуміння у механізмі забезпечення прав людини. URL: <http://bihun.in.ua/jushits/jurhit/article/632>

13. Білоусов Ю.В. Судові витрати як складова доступності правосуддя // Університетські наукові записки. № 3. 2005. С. 66-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_13

14. Бойко В. Відбувається поступова трансформація сутності суду, який з органу примусу перетворюється на орган захисту прав і свобод людини // Вісник Верховного Суду України. 2003. № 4. С. 2-6.

15. Бородін І.Л. Адміністративно-правові засоби захисту прав та свобод людини і громадянина : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / НАВС, Х., 2004. 405 с.

16. Бурий В.О. Право на доступ до правосуддя як одна з передумов забезпечення інших прав і свобод людини // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. № 1. 2018. С. 25-28. URL: <http://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/153081/152279>

17. Варгуляк О.Г. Сутність та зміст права осіб з інвалідністю на доступність об'єктів і послуг. Чинники розвитку юридичних наук у ХХІ столітті : зб. наук. праць. Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Дніпро, 1-2 листоп. 2019 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2019. С. 32-35.

18. Ватаманюк Л. Кореляція наукових підходів щодо дефініції правосуддя // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». Т. 7. № 2. 2020. С. 42-47.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І голов. ред. В.Т. Бусол. Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун». 2003. 1440 с.
20. Верба І.О. Право на доступ до правосуддя як об'єкт наукового аналізу // Порівняльно-аналітичне право. № 6. 2015. С. 19-22. URL: http://par-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/6_2015.pdf#page=19
21. Гончарук С.Т. Адміністративне право України. Загальна та особлива частини: навч. посіб. К. : Нац. акад. внутр. Справ. 2000. 240 с.
22. Городовенко В. Принцип обов'язковості судового рішення. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapnu/2012
23. Гумін О.М., Пряхін Є.В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура // Наше право. № 4. 2014. С. 46-50. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Nashp_2014_4_9.pdf
24. Демченко С. Про поняття правосуддя і доступність правосуддя // Вісник Академії правових наук України. № 2. 2010. С. 96-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapnu_2010_2_10
25. Державне управління : проблеми адміністративно-правової теорії та практики : навч. посіб. / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К. : Факт, 2003. 384 с. URL : <http://pravoznavec.com.ua/books>
26. Державні будівельні норми України ДБН В.2.2-26:2010 «Будинки і споруди. Суди». URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=26765
27. Державні будівельні норми України ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення». URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832
28. Деркач Н. Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень // Слово Національної школи суддів України. № 3. 2013. С. 52-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_3_9.

29. Деякі питання призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : постанова Кабінет Міністрів України від 3 лют. 2021 р. № 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-2021-%D0%BF#Text>

30. Довідник деяких видів гарантій, пільг і послуг, встановлених законодавством для осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та членів їхніх сімей. URL: <https://naiu.org.ua/dovidnyk-deyakyh-vydiv-garantij-pilg-i-poslug-vstanovlenyh-zakonodavstvom-dlya-osib-z-invalidnistyu-ditej-z-invalidnistyu-ta-chleniv-yihnih-simej/>

31. Доступність до правосуддя осіб з особливими фізичними потребами. Львів, 2013. 160 с.

32. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 // Овчаренко Олена Миколаївна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2007. 20 с.

33. Дручек О.М. Поняття адміністративно-правового забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України // Форум права. № 2. 2013. С. 123-128. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2013_2_22.pdf

34. Європейська конвенція з прав людини : основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. К. : ЗАТ «ВІПОЛ». 2004. 960 с.

35. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

36. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

37. Заключні зауваження стосовно першої доповіді України за результатами виконання Конвенції про права осіб з інвалідністю (прийняті Комітетом на його чотирнадцятій сесії (з 17 серп. до 4 верес. 2015 р.)). URL: <https://www.msp.gov.ua/files/inv/CRPD-Concluding-Observations-UA-Ukrainian.doc>

38. Захарова О.С. Доступність правосуддя за законодавством України // Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 64. 2014. С. 81-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_64_13

39. Іванищук А.А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Іванищук Андрій Анатолійович ; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», К., 2017. 466 с.

40. Іванищук А.А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади : монографія / А.А. Іванищук. Херсон : Грінь Д.С., 2015. 443 с.

41. Ієрусалімова І.О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ієрусалімова Ірина Олександрівна ; Інститут законодавства Верховної Ради України, К., 2006. 205 с.

42. Ієрусалімова І.О. Тимчик Г.С. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод осіб, яких визнано біженцями в Україні // Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 60. 2013. С. 128-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_60_22.

43. Інформація для маломобільних груп населення / Шевченківський районний суд міста Києва. URL: <https://sh.ki.court.gov.ua/sud2610/gromadyanam/>

44. Інформація про стан розгляду справ кримінального провадження за статтею 161 Кримінального кодексу України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками». URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/161_KKU_22.xlsx

45. Каблак П.І. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові і організаційні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Львів, 2015. 211 с.

46. Камінська І.В. «Електронний суд» як гарантія доступності правосуддя // Вісник Академії адвокатури України. Ч. 3. 2013. С. 52-60.

47. Ковалів М.В. Судовий контроль як гарантія забезпечення прав та свобод громадян // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 3. 2011. С. 117-124.
48. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7474
49. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
50. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
51. Козакевич О.М. Генезис ідеї права на доступ до правосуддя у загальній концепції прав людини // Право і суспільство. № 3. 2019. С. 19-24. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/3_2019/part_1/6.pdf
52. Колесников Є.Є. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів // Форум права. № 2. 2011. С. 432-438.
53. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
54. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
55. Конституція України : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 26 черв. 1996 р.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
56. Косілова О.І. Правове забезпечення конституційних прав і свобод: адміністративно-правовий аспект // Інформація і право. № 1(36). 2021. С. 151-158.
57. Костюченко О.Є. Визначення поняття «правове забезпечення» // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. № 1 (68). 2015. С. 11-16.
58. Крестовская Н.Н., Матвеева Л.Г. Теория государства и права : элементарный курс. Х.: Одиссей, 2007. 384 с.

59. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
60. Кримінальний процесуальний кодекс України : Наук.-практ. коментар / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К. : Юстиніан, 2012.
61. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
62. Кувіла О.І. Access to justice for persons with disabilities in the legislation of Ukraine // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія» : збірник наукових статей. Чернівці. № 2. 2018. С. 27-33. URL: http://www.jes.nuoua.od.ua/archive/2_2018/2_2018.pdf
63. Кувіла О.І. Доступність правосуддя для осіб з інвалідністю: поняття та зміст. Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». Дніпровський національний університет. Видавничий дім «Гельветика». № 1. 2023. С. 23-28. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2023/1_2023.pdf
64. Кувіла О.І. Законодавчі гарантії права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. Чинники розвитку юридичних наук у ХХІ столітті : Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції, 5-6 листоп. 2021 р. / Дніпро, ГО «Правовий світ». 2021. С. 64-67.
65. Кувіла О.І. Зміст доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. International scientific conference «Legal science, legislation and law enforcement: traditions and new European approaches» : conference proceedings, May 29-30, 2023. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». С. 19-22. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/340/9340/19502-1>. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-324-8-4>
66. Кувіла О.І. Компетенція органів влади щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя // Правова позиція. № 1(38). 2023. С. 85-89. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/v1-38-2023>. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.16>

67. Кувіла О.І. Нормативно-правовий аспект доступу осіб з обмеженими можливостями до правосуддя. Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави : збірник тез XXII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів, 24 берез. 2018 р. / Хмельницький, Хмельницький університет управління та права. 2018. С. 66-69. URL: http://old.univer.km.ua/doc/lib/Upravlinski_ta_pravovi_zasadi_zabezpechennya_rozvitku_Ukrayini_yak_evropeyskoyi_derzhavi_zb_tez_XXII_schorichnoyi_zvitnoyi_naukovoyi_konferentsiyi_naukovo_pedagogichnih_pratsivnikov_doktorantiv_ta_aspirantiv_m_Hmelnitskiy_24_bereznya_2018r_.pdf

68. Кувіла О.І. Пільги та гарантії для осіб з інвалідністю у сфері правосуддя. International scientific conference «Topical issues of modern jurisprudence»: conference proceedings, April 5-6, 2023. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». С. 137-140. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/326/9059/18907-1>
DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-313-2-32>

69. Кувіла О.І. Проблеми у сфері доступу осіб з інвалідністю до правосуддя та ймовірні шляхи їх вирішення. Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез VI Міжнар. наук.-практ. конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова, 31 берез. 2023 р. / Хмельницький, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2023. С. 282-284. URL: https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/pravovi_zasady_organizaciyi_ta_zdiysnennya_publichnoyi_vlady_2023.pdf

70. Кувіла О.І. Статистика та практика звернення осіб з інвалідністю до суду // Правові новели. Видавничий дім «Гельветика». № 20, 2023. С. 16-22. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/20_2023/20_2023.pdf. DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.20.02>

71. Курило М. Ясинок М. Виконання судових рішень як стратегічна мета судово-правової реформи в Україні // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. № 2. 2012. С. 66–69.

72. Лаговський В.М. Правосуддя як основна функція судів // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. 2014. С. 18–21. URL: <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/%D0%9B%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%8F-%D1%8F%D0%BA-%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F-%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2.pdf>

73. Лебідь Н.В. Адміністративно-правовий статус державних інспекцій в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Лебідь Наталія Володимирівна ; Харківський НУВС. Х., 2004. 202 с.

74. Лужанський А.В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні // Держава і право. Вип. 50. 2010. С. 197–201. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34694/32-Luzhanskiy.pdf?sequence=1>.

75. Мартіросян А.Г. Проблеми визначення поняття правосуддя як родового об'єкту злочинів, передбачених статтями 376–379 КК України // Часопис Київського університету права. № 1. 2009. С. 268–273.

76. Международные принципы и руководящие положения по вопросу доступа людей с инвалидностью к правосудию. Женева, Август 2020. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/SR_Disability/GoodPractices/Access-to-Justice-RU.pdf

77. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

78. Надьон О.В. Адміністративно-правове забезпечення фінансової безпеки банків: поняття та необхідні ознаки // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 39 (2). 2016. С. 17-21. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_39\(2\)__5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_39(2)__5)

79. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння : монографія / І.В. Назаров. Х. : Видавництво «ФІНН», 2011. 432 с.

80. Наливайко О.І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права : зб. наук. праць Держава і право // Юридичні і політичні науки. Вип. 12. 2001. С. 18-24.

81. Національна доповідь «Доступ осіб з інвалідністю до безоплатної правової допомоги, правосуддя та політичного життя». К., 2015. URL: https://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/Dopovid_MJ_invalidy_2015.pdf

82. Незалежність, дієвість та роль суддів : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № (94) 12 13 жовт. 94 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text

83. Новий тлумачний словник української мови : (у 3 т.). / Гол. ред. В. Яременко, О. Сліпушко. Т. 1. К., Аконті. 2003. 926 с.

84. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія // О.М. Овчаренко. Х. : Право, 2008. 304 с.

85. Організація судових та правоохоронних органів : підруч. / І.Є. Марочкін, Н.В. Сибільова, В.П. Тихий та ін. Х. : Одиссей, 2007.

86. Основні аспекти роботи та взаємодії адвокатів із людьми з інвалідністю : посіб. для адвокатів та працівників Центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. РГБФ «Право і Демократія», 2019. 32 с. URL: <https://pravokator.club/wp-content/uploads/2019/10/Posibnyk.pdf>

87. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листоп. Та 13 груд. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text

88. Основные принципы и руководящие положения, касающиеся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 60/147. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901966889>

89. Парламентський контроль. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C

90. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 7 серп. 2019 р. № 584. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text>

91. Полюк Ю.І. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Полюк Юлія Іванівна ; НУ ОЮА. Одеса, 2019. 239 с. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11518/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20%d0%9f%d0%be%d0%bb%d1%8e%d0%ba%20%d0%ae.%d0%86..pdf?sequence=3&isAllowed=y>

92. Полюк Ю.І. Правова природа права на звернення до суду в цивільному судочинстві України // Правова держава. № 26. 2017. С. 99-103.

93. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Лемак Олександр Васильович ; Ужгород. нац. ун-т ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2014. 20 с.

94. Правова статистика : навч. посіб. К. : МАУП, 2003 368 с.

95. Правознавство : підруч. / За ред. В.В. Копейчикова. К. : Юрінком Інтер, 2003. 236 с.

96. Правосуддя : філософське та теоретичне осмислення : колективна монографія / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев,

С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стовба / Відп. ред. В.С. Бігун. К., 2009. 316 с.

97. Президент ветовав закон про розвиток інституту старост. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13613>

98. Принципи та керівні положення Організації Об'єднаних Націй, які стосуються доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя. ООН. Нью-Йорк, 2013. 34 с. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/13-86672_e_book.pdf

99. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

100. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

101. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 груд. 2016 р. № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.

102. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» : Ухвала Конституційного Суду України від 14 жовт. 1997 р. № 44-з. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/180179__180244

103. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності : Закон України від 14 жовт. 1994 р. № 208/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80#Text>

104. Про державне мито : Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січ. 1993 р. № 7-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text>

105. Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 3 листоп. 2022 р. № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>.

106. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України від 16 листоп. 2000 р. № 2109-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text>

107. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 груд. 2005 р. № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>

108. Про етику спілкування з людьми з інвалідністю. URL: <https://gl.ki.court.gov.ua/sud2601/gromadyanam/dliaosibzinvalidnisty/>

109. Про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам № R (93) 1 від 8 січ. 1993 р. Неофіційний переклад. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_93_1_1993_01_08.pdf

110. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 3 лист. 2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>

111. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 груд. 2014 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text>

112. Про затвердження Вимог до структури та змісту звіту з аналізу безпеки поверхневих та приповерхневих сховищ для захоронення радіоактивних відходів : наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 2 груд. 2019 р. № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0064-20/ed20191202#n31>

113. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності : наказ міністерства охорони здоров'я України від 5 верес. 2011 р. № 561. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11#Text>

114. Про затвердження Кодексу суддівської етики : рішення XI (чергового) з'їзду суддів України від 22 лютого 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#n4>

115. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) : постанова Кабінету Міністрів України від 30 листоп. 2016 р. № 929. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-%D0%BF#Text>

116. Про затвердження Методики забезпечення осіб з інвалідністю, які бажають взяти участь у конкурсі на зайняття посад державної служби, розумним пристосуванням : наказ Національного агентства України з питань державної служби від 1 жовт. 2021 р. № 157-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1358-21#Text>

117. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квіт. 2021 р. № 285-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-pla-a285r>

118. Про затвердження Положення про Державну судову адміністрацію України : рішення Вищої ради правосуддя від 17 січня 2019 р. № 141/0/15-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text>.

119. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>

120. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 2 лип. 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>.

121. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text>

122. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи :

Рішення Вищої Ради правосуддя від 17 серп. 2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>.

123. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету міністрів України від 18 лип. 2007 р. № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>.

124. Про звільнення Мостового Р.П. з посади судді Обухівського районного суду Київської області у зв'язку з неспроможністю виконувати повноваження за станом здоров'я : рішення Вищої ради правосуддя від 26 груд. 2018 р. № 4019/0/15-18. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/4019_26.12.2018.doc.

125. Про Конституційний Суд України : Закон України 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

126. Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

127. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

128. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

129. Про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення здійснення правосуддя місцевими господарськими судами : звіт, затверджений рішенням Рахункової палати від 18 груд. 2018 р. № 32-6. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/32-6_2018/Zvit_32-6_2018.pdf

130. Про розгляд питання щодо затвердження Положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді : рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 2 листоп. 2016 р. № 141/зп-16. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/doc/pro-rozglyad-pytannya-shchodo-zatverdzhennya-polozhennya-pro-provedennya-konkursu-na-zaunyattya>

131. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від від 11 червня 2021 р. № 231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

132. Про судовий збір : Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>.

133. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

134. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>

135. Про юридичну допомогу і консультації : Резолюція № R(78)8 Комітету Міністрів Ради Європи від 2 березня 1978 р. URL: https://www.zakon.cc/law/document/read/994_132

136. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Страсбург, 22.XI.1984 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/96/f23689n529.pdf>

137. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / К. : Атіка, 2004. 250 с.

138. Реєстр діючих перекладачів жестової мови глухих. URL: https://ki.arbitr.gov.ua/userfiles/file_269.pdf

139. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 груд. 1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>

140. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квіт. 2012 р. № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>

141. Рішення Ради суддів України від 4 грудня 2014 р. № 63.
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0063414-14#Text>
142. Савчук О. Судовий контроль за законністю адміністративної діяльності органів Державної фіскальної служби України // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Львів : Видавництво Львівської політехніки. № 876. 2017. С. 170-174.
143. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія / Н. Ю. Сакара. Х. : Право, 2010. 256 с.
144. Сівков С.В. Адміністративно-правовий статус Міністерства соціальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сівков Сергій Віталійович ; Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. 216 с.
145. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. Х. : Еспада, 2006. 752 с.
146. Сліпенюк В.В. Сурдоперекладач у процесі реалізації конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Правознавство. Т. 24. Вип. 1(34). 2019. С. 146-157. DOI 10.18524/2304-1587.2019.1(34).167315
147. Соболь Є.Ю. Людиноцентристський підхід в діяльності публічної адміністрації спрямований на захист прав та свобод інвалідів // Наукові записки. Вип. 1. 2017. С. 44-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnnp_2017_1_9
148. Соломахіна О.М. Огляд питань доступності правосуддя у сучасній науці цивільного процесуального права // Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні : матеріали «круглого столу», 16 трав. 2015 р. Одеса : Фенікс, 2015. С. 55-59.
<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5788/Solomahina.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
149. Стасюк О.Л. Сутність адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції української держави // Прикарпатський юридичний вісник. Вип. 5 (20). 2017. С. 172–175.

150. Статистика : курс лекцій для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «молодший бакалавр» спеціальності 071 «Облік і оподаткування» денної форми навчання. Миколаїв: 2020. 160 с. URL: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9730/3/statistika-kurs-lekcij-2020.pdf>
151. Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні : навч. посіб. для підготовки до заліку / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. Х. : Право, 2016. 96 с.
152. Сушко Л.П. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2009. 181 с.
153. Ткаченко І.Ю. Поняття та зміст громадського контролю за діяльністю суддів в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. № 4. 2022. С. 280-283. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/66>
154. Ухвала Валківського районного суду Харківської області від 30 січ. 2019 р. у справі № 615/637/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79565033>
155. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 29 жовт. 2018 р. у справі № 752/17310/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77522517>
156. Фролков М.В. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів // Актуальні проблеми права : теорія і практика. № 26. 2013. С. 547-555.
157. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
158. Цілі сталого розвитку. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>
159. Чернишова Н.В. Судова влада : навч. посіб. / К. : Центр учбової літератури, 2011. 104 с.

160. Чуйко З.Д. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України // Бюлетень Міністерства юстиції України. № 8. 2006. С. 81-89.

161. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України // Наука і правоохорона. № 4 (42). 2018. С. 141–145.

162. Щодо аналізу забезпечення доступності суду та судової процедури для інвалідів та інших соціальних категорій населення та звернення Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Правозахисна спілка інвалідів» : Рішення Ради суддів України № 54 від 5 черв. 2015 р. URL: https://rsu.court.gov.ua/rsu/rishennya/RihenniyRSU54_04_2015

163. Щодо забезпечення рівного доступу людей з інвалідністю до правосуддя : рішення Комітету Верховної Ради України у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю від 9 груд. 2015 р. URL: <https://konstrada.gov.ua/images/image/2016/03/22-0045%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5.pdf>

164. Щодо забезпечення рівного доступу осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення до правосуддя : наказ Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 10 трав. 2018 р. № 53-од. URL: <https://od.kr.court.gov.ua/userfiles/Prav.pdf>

165. Щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам № R (81)7 від 14 трав. 1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133

166. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>

167. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина

в Україні. К., 2022. URL:
<https://mvs.gov.ua/upload/1/2/7/5/3/2/ESOE5aAeExRLua1o4Q8Mz9yP4SJ3YybgYRUjX8Ut.pdf>

168. Юридична енциклопедія. Т. 5. К. : «Укр. Енциклопедія ім. М.П. Бажана», 2003. 736 с.

169. Юридичний словник-довідник / Під заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Femina, К. 1996. 696 с.

170. Ясинок М.М. Доступ до правосуддя як важлива гарантія демократичного суспільства // Університетські наукові записки. № 1. 2013. С. 79-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_13

171. Ясинок М.М. Участь глухонімих у цивільному процесі // Право і безпека. № 5'3. 2006. С. 107-109.

172. Access to Justice is a fundamental right guaranteed under Article 14 & 21 of Constitution: SC Constitution Bench [Read Judgment]. URL: <http://www.livelaw.in/access-justice-fundamental-right-guaranteed-article-14-21-constitution-sc-constitution-bench>

173. Act on Proceedings in Family Matters and in Matters of Non-contentious Jurisdiction. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_famfg/englisch_famfg.html#p0692

174. Advancing Equal Access to Justice for Americans with Disabilities : Moving Towards Closing the Justice Gap on the 33rd Anniversary of the ADA. July 26, 2023. URL: <https://www.justice.gov/atj/blog/advancing-equal-access-justice-americans-disabilities-moving-towards-closing-justice-gap>

175. Ayesha Roomaney, Assessing the Right to Physical Access to Justice for Persons with Disabilities / Master Thesis. 2017. 46 p.

176. Black's Law Dictionary // St. Paul, Minn. : West 1. Publishing Co., 1990. 1657 p.

177. Borchard E. Diplomatic Protection of Citizens Abroad, or the Law of International Claims / New York, 1915. P. 336-340.

178. Bulgaria. International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities. Special Rapporteur on the rights of persons with disabilities. URL:

https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/SR_Disability/GoodPractices/Bulgaria.docx

179. Courts Constitution Act. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gvg/englisch_gvg.html#p0890

180. Final Report «Access to Justice of Persons with Disabilities. 2019. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/SR_Disability/GoodPractices/CDLP-Finalreport-Access2JusticePWD.docx

181. Garth Bryant G. and Cappelletti Mauro Access to Justice: The Newest Wave in the Worldwide Movement to Make Rights Effective // Maurer School of Law : Indiana University, 1978. 1142 p.

182. Georgia. International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities. Special Rapporteur on the rights of persons with disabilities. URL:

https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/SR_Disability/GoodPractices/Georgia.doc

183. Germany. International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities. Special Rapporteur on the rights of persons with disabilities. URL:

https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/SR_Disability/GoodPractices/Germany.docx

184. Kuvila O. Pojęcie administracyjnoprawnego zapewnienia dostępu osób niepełnosprawnych do wymiaru sprawiedliwości w Ukrainie // KELM (Knowledge, Education, Law, Management). № 1(53). 2023. P. 250-254. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.1.37>

185. Parker C. Just Lawyers: regulation and access to justice / Oxford : Oxford University Press, 1999. 278 p.

186. Protocolo Marco para garantizar el acceso a la Justicia para Personas con Discapacidad, así como para la implementación de la perspectiva de discapacidad en los servicios de Justicia. URL: <http://www.sia.eurosocial-ii.eu/files/docs/1396257787->

Protoco_Argentina_acceso%20a%20la%20justicia%20de%20personas%20con%20discapacidad.pdf

187. Sangeeta Shah, «Detention and Trial» y Daniel Moeckli, Sangeeta Shah and Sandesh Sivakumaran (eds), International Human Rights Law (2nd edn, OUP). 2014. 259 p.

188. Spain. International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities. Special Rapporteur on the rights of persons with disabilities. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/SR_Disability/GoodPractices/Spain_submission.docx

189. Visitors with Disabilities & Special Needs / United States District Court Northern District of California. URL: <https://www.cand.uscourts.gov/about/locations/access/>

190. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 września 2001 r. sygn. akt P. 3/2001. Dz.U. 2001 nr 101 poz. 1113. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20011011113>

Список публікацій здобувача за темою дисертації**У наукових фахових виданнях:**

1. Кувіла О. І. Access to justice for persons with disabilities in the legislation of Ukraine. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія» : збірник наукових статей. Чернівці. 2018. № 2. С. 27-33.
http://www.jes.nuoua.od.ua/archive/2_2018/2_2018.pdf

2. Кувіла О. І. Компетенція органів влади щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Правова позиція. № 1(38). 2023. С. 85-89.
<https://legalposition.umsf.in.ua/v1-38-2023> DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.16>

3. Кувіла О. І. Доступність правосуддя для осіб з інвалідністю: поняття та зміст. Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». Дніпровський національний університет. Видавничий дім «Гельветика». № 1. 2023. С. 23-28. http://apnl.dnu.in.ua/1_2023/1_2023.pdf

4. Кувіла О. І. Статистика та практика звернення осіб з інвалідністю до суду. Правові новели. Видавничий дім «Гельветика». № 20, 2023. С. 16-22.
http://legalnovels.in.ua/journal/20_2023/20_2023.pdf DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.20.02>

У зарубіжних виданнях:

5. Kuvila O. Pojęcie administracyjnoprawnego zapewnienia dostępu osób niepełnosprawnych do wymiaru sprawiedliwości w Ukrainie. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2023. № 1(53). P. 250-254.
<http://kelmczasopisma.com/downloadfile/10287> DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.1.37>

В інших наукових виданнях:

6. Кувіла О.І. Нормативно-правовий аспект доступу осіб з обмеженими можливостями до правосуддя. Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави : збірник тез XXII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів (м. Хмельницький, 24 берез. 2018 р.) / Хмельницький університет управління та права. 2018. С. 66-69.
http://old.univer.km.ua/doc/lib/Upravlinski_ta_pravovi_zasadi_zabezpechennya_rozvitku_Ukrayini_yak_evropeyskoyi_derzhavi_zb_tez_XXII_schorichnoyi_zvitnoyi_naukovoyi_konferentsiyi_naukovo_pedagogichnih_pratsivnikov_doktorantiv_ta_aspirantiv_m_Hmelnitskiy_24_bereznya_2018r_.pdf

7. Кувіла О.І. Законодавчі гарантії права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 5-6 листопада 2021 р.) / ГО «Правовий світ». 2021. 64-67 с.

8. Кувіла О.І. Проблеми у сфері доступу осіб з інвалідністю до правосуддя та ймовірні шляхи їх вирішення. Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 р.). / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2023. С. 282-284.
https://web.ccu.gov.ua/sites/default/files/pravovi_zasady_organizaciyi_ta_zdiysnennya_publichnoyi_vlady_2023.pdf

9. Кувіла О.І. Пільги та гарантії для осіб з інвалідністю у сфері правосуддя. International scientific conference «Topical issues of modern jurisprudence»: conference proceedings (April 5–6, 2023. Czestochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 137-140.
<http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/326/9059/18907-1>
DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-313-2-32>

10. Кувіла О.І. Зміст доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. International scientific conference «Legal science, legislation and law enforcement: traditions and new European approaches» : conference proceedings, (May 29-30, 2023. Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 19-22.
<http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/340/9340/19502-1>
DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-324-8-4>

УКРАЇНА

Чернівецька обласна державна адміністрація

**Представник Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю
в Чернівецькій обласній державній адміністрації**

вул. М. Грушевського, 1, м. Чернівці, 58002, тел. (0372) 55-18-45, моб тел. +380505005123
E-mail: vdobrydina@gmail.com, dobrydina@bukoda.gov.ua

Вих.07-06/23 від 27.11.2023 р.

**АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертаційного дослідження
Кувіли Олександра Івановича
на тему**

«Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя

Доступ до правосуддя є одним із невід'ємних прав людини в демократичному суспільстві. Особливого значення набуває забезпечення рівних можливостей для доступу до правосуддя тих осіб, які є соціально вразливими та не можуть реалізовувати свої конституційні права на рівні з іншими учасниками суспільних відносин. Одним із ключових завдань Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю є здійснення моніторингу додержання прав і законних інтересів осіб з інвалідністю та підготовка пропозицій щодо розроблення нормативно-правових актів з питань правового захисту осіб із інвалідністю в Україні. З огляду на зазначене, наукові пропозиції дисертаційного дослідження здобувача Кувіли Олександра Івановича на тему «Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя» є важливими та цінними для використання у нормотворчій діяльності.

У своєму науковому дослідженні автор слушно приділяє увагу бар'єрам, які стоять на заваді реалізації людьми з інвалідністю права на доступ до правосуддя. Велике практичне значення має аналіз правового статусу суб'єктів

здійснення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, зокрема, Державної судової адміністрації України, відповідальної за організацію роботи з ведення судової статистики, діловодства та архіву суду, контролю стану діловодства, підвищення кваліфікації працівників апарату судів, забезпечення функціонування систем відеоконференцзв'язку.

Заслужують на увагу висновки автора про те, що чинне законодавство України у сфері захисту прав осіб з інвалідністю потрібно доопрацювати в частині: врахування потреб осіб з інвалідністю під час складення відбіркового та кваліфікаційного іспитів, спеціальної підготовки, проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді; передбачення виготовлення посвідчення судді з урахуванням забезпечення доступності відтвореної на ньому інформації (з використанням шрифту Брайля); гарантій для суддів з інвалідністю стосовно створенням для таких осіб умов праці з урахуванням індивідуальної програми реабілітації (стаття 51 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Дані наукові рекомендації, сформовані на основі теоретично-правового аналізу законодавства України, можуть бути використані при формуванні пропозицій Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю щодо розроблення нормативно-правових актів з питань захисту прав осіб із інвалідністю в Україні. Особливе значення положення роботи набувають для здійснення моніторингу додержання прав і законних інтересів осіб з інвалідністю, особливо в умовах повномасштабної військової агресії проти України.

**Представник Урядового
уповноваженого з
прав осіб з інвалідністю
в Чернівецькій обласній
державній адміністрації**

Валентина ДОБРИДИНА

№ 01-16/4842/2023 від 28.11.2023

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертації Кувіли Олександра Івановича на тему
«Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя»

Чернівецьким окружним адміністративним судом розглянуто результати дослідження проведеного Кувілою О.І. у рамках підготовки дисертації за темою «Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя» на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 - «Право», галузі знань 08 «Право».

В дисертаційному дослідженні продемонстровані вагомі наукові результати з огляду на актуальне реформування системи правосуддя та інклюзивності, а саме результати щодо удосконалення адміністративно-правового забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в контексті практики та розвитку законодавства, які полягають у вдосконаленні законодавства, збору відповідних статистичних даних, забезпеченні доступу до фізичної інфраструктури, транспорту, правничої допомоги, розвитку процесуальних умов і коректив в контексті забезпечення процесів інклюзивності у рамках здійснення правосуддя.

Заслуговують на увагу пропозиції автора стосовно доопрацювання Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи нормами про відповідність цієї системи загалом та окремих її підсистем (модулів) вимогам згаданих вище ДСТУ EN 301 549:2022. Реалізація цих пропозицій дозволить суттєво вирішити проблеми, пов'язані з доступом осіб з інвалідністю до правосуддя в Україні.

Запропоновані автором заходи щодо забезпечення безбар'єрності фізичної інфраструктури; забезпечення безбар'єрності інформації включно з доступом до інформації, інклюзивним спілкуванням та поінформованістю про права людей з інвалідністю, обізнаністю з питання спілкування та поведіння з людьми з інвалідністю працівників системи правосуддя; створення належних процесуальних умов та коректив для забезпечення права бути почутим і брати участь у процесах, пов'язаних зі здійсненням правосуддя; створення умов доступності та забезпеченості правничого захисту; збору даних, дезагрегованих за якісними характеристиками осіб з інвалідністю на всіх етапах правосуддя можуть стати великим поштовхом для належної реалізації прав осіб з обмеженими можливостями до системи правосуддя.

На підставі вивчення положень представленого дослідження вважаємо, що вони є практично значимими і можуть бути використані в роботі Чернівецького окружного адміністративного суду

В.о Голови суду

О.В. Боднарюк

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор Університету
митної справи та фінансів
Д.О. Бочаров
2023р.

АКТ

про впровадження в навчальний процес Університету митної справи та фінансів результатів дисертаційного дослідження Кувіли Олександра Івановича «Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя», поданого на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 081 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі: проректора з навчальної роботи, к.ю.н., доцента Є.В. Гармаша, начальника навчально-методичного відділу, к.е.н., доцента Д.П. Дубицького, завідувача кафедри публічного та приватного права, д.ю.н., професора Т.І. Мінки, склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача Кувіли Олександра Івановича «Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя», поданою на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 081 «Право» за спеціальністю 081 «Право», використовуються в навчальному процесі Університету митної справи та фінансів, а саме:

- при підготовці навчально-методичних комплексів навчальних дисциплін: «Адміністративне право», «Адміністративна діяльність суб'єктів публічної влади». «Публічні послуги та адміністративні процедури»;

- при викладанні лекцій навчальної дисципліни «Адміністративне право». «Адміністративна діяльність суб'єктів публічної влади», «Публічні послуги та адміністративні процедури»;

На кафедру публічного та приватного права було подано для ознайомлення та подальшого використання навчально-методичні матеріали, в яких викладено основні положення дисертації.

Положення, підготовлені здобувачем освітньо-науковою ступеня доктора філософії О.І. Кувілою, а саме: узагальнення, висновки та рекомендації безумовно поглиблюють теоретико-правові та практичні аспекти забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в Україні.

Враховуючи викладене, комісія вважає, що результати проведеного Кувілою Олександром Івановичем наукового дослідження, отримане на основі узагальнення доктрини адміністративного права, національного та зарубіжного законодавства, аналізу судової практики та проблем правового регулювання доступу осіб з інвалідністю до правосуддя в Україні є науково обґрунтованими та підвищують ефективність забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя, а також можуть бути рекомендовані до використання у навчальному процесі підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право», перепідготовки та підвищення рівня професійної компетентності правознавців та публічних службовців.

Проректор з навчальної роботи
Університету митної справи та фінансів,
к.ю.н., доцент

Є.В. Гармаш

Начальник навчально-методичного відділу
Університету митної справи та фінансів,
к.е.н., доцент

Д.П. Дубицький

Завідувач кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів,
д.ю.н., професор

Т.П. Мінка

АКТ

про впровадження в науково-дослідну діяльність Університету митної справи та фінансів результатів дисертаційного дослідження Кувіли Олександра Івановича «Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя», поданого на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 081 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі: проректора з наукової роботи Університету митної справи та фінансів, д.ю.н., професора Д.В. Приймаченка, керівника навчально-наукового центру, к.н. з держ. упр., доцента О.О. Марценюк, завідувачки кафедри публічного та приватного права, д.ю.н., професора Т.П. Мінки, склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача Кувіли Олександра Івановича «Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя», поданого на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», використовуються в науково-дослідній діяльності кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів, а саме:

- в процесі наукового дослідження за науково-дослідною темою кафедри публічного та приватного права «Адміністративно-правове регулювання публічних відносин» (№ державної реєстрації № 0119U100014).

На кафедрі публічного та приватного права було подано для ознайомлення та подальшого використання матеріали, в яких викладено основні положення дисертації Ткаченко І.Ю., а саме:

1. Кувіла О.І. Access to justice for persons with disabilities in the legislation of Ukraine. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»: збірник наукових статей.* 2018. № 2. С. 27-33.
2. Кувіла О.І. Компетенція органів влади щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. *Правова позиція.* № 1(38). 2023. С. 85-89.
3. Кувіла О.І. Доступність правосуддя для осіб з інвалідністю: поняття та зміст. *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції».* Дніпровський національний університет. 2023. № 1. С. 23-28.
4. Кувіла О.І. Статистика та практика звернення осіб з інвалідністю до суду. *Правові новели.* 2023. № 20. С. 16-22.
5. Kuvila O. Pojęcie administracyjnoprawnego zapewnienia dostępu osób niepełnosprawnych do wymiaru sprawiedliwości w Ukrainie. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management).* 2023. № 1(53). P. 250-254.

6. Кувіла О.І. Нормативно-правовий аспект доступу осіб з обмеженими можливостями до правосуддя. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави* : збірник тез XXII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів (м. Хмельницький, 24 берез. 2018 р.) / Хмельницький університет управління та права. 2018. С. 66-69.

7. Кувіла О.І. Законодавчі гарантії права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 5-6 листопада 2021 р.) / ГО «Правовий світ». 2021. 64-67 с.

8. Кувіла О.І. Проблеми у сфері доступу осіб з інвалідністю до правосуддя та ймовірні шляхи їх вирішення. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Л.П. Юзькова (м. Хмельницький, 31.03.2023 р.). / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2023. С. 282-284.

9. Кувіла О.І. Пільги та гарантії для осіб з інвалідністю у сфері правосуддя. International scientific conference «Topical issues of modern jurisprudence»: conference proceedings (April 5–6, 2023. Częstochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 137-140.

10. Кувіла О.І. Зміст доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. International scientific conference «Legal science, legislation and law enforcement: traditions and new European approaches» : conference proceedings (29-30.05.2023. Wloclawek, the Republic of Poland). Riga: «Baltija Publishing», 2023. С. 19-22.

Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Комісія вважає, що результати проведеного дослідження Кувіли Олександра Івановича «Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя», є науково обґрунтованими і закладають концептуальні основи для розвитку сучасного адміністративно права.

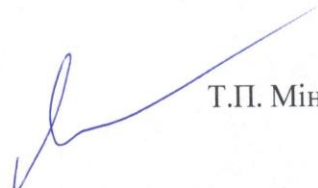
Проректор з наукової роботи
Університету митної справи та фінансів,
д.ю.н., професор

 Д.В. Приймаченко

Керівник навчально-наукового центру,
Університету митної справи та фінансів,
к.н. з держ. упр., доцент

 О.О. Марценюк

Завідувачка кафедри
публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів,
д.ю.н., професор

 Т.П. Мінка

АКТ

**про впровадження в науково-дослідну діяльність Чернівецького інституту
Міжнародного гуманітарного університету результатів дисертаційного
дослідження Кувіли Олександра Івановича «Адміністративно-правове
забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя», поданого на
здобуття ступеня доктора філософії, галузі знань 08 «Право» за
спеціальністю 081 «Право»**

Ми, що підписалися нижче, склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача Кувіли Олександра Івановича «Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя», поданого на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», використовуються у науково-дослідній діяльності кафедри юриспруденції Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету, а саме:

- у процесі комплексного наукового дослідження за науково-дослідною темою Міжнародного гуманітарного університету «Екзистенційні виклики освіти, науки, безпеки та здоров'я в сучасних умовах глобалізації та цифрової трансформації суспільного життя» №0123U1017585.

На кафедрі юриспруденції було подано для ознайомлення та подальшого використання матеріали, в яких викладено основні положення дисертації Кувіли О.І., а саме:

1. Кувіла О.І. Access to justice for persons with disabilities in the legislation of Ukraine. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»* : збірник наукових статей. Чернівці. 2018. № 2. С. 27-33.

2. Кувіла О.І. Компетенція органів влади щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. *Правова позиція*. № 1(38). 2023. С. 85-89.

3. Кувіла О.І. Доступність правосуддя для осіб з інвалідністю: поняття та зміст. *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»*. Дніпровський національний університет. Видавничий дім «Гельветика». № 1. 2023. С. 23-28.

4. Кувіла О.І. Статистика та практика звернення осіб з інвалідністю до суду. *Правові новели*. Видавничий дім «Гельветика». № 20, 2023. С. 16-22.

5. Kuvila O. Pojęcie administracyjnoprawnego zapewnienia dostępu osób niepełnosprawnych do wymiaru sprawiedliwości w Ukrainie. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 1(53). P. 250-254.

6. Кувіла О.І. Нормативно-правовий аспект доступу осіб з обмеженими можливостями до правосуддя. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави* : збірник тез XXII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів (м. Хмельницький, 24 берез. 2018 р.) / Хмельницький університет управління та права. 2018. С. 66-69.

7. Кувіла О.І. Законодавчі гарантії права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті* : Матеріали

міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 5-6 листопада 2021 р.) / ГО «Правовий світ». 2021. 64-67 с.

8. Кувіла О.І. Проблеми у сфері доступу осіб з інвалідністю до правосуддя та ймовірні шляхи їх вирішення. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 р.). / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2023. С. 282-284.

9. Кувіла О.І. Пільги та гарантії для осіб з інвалідністю у сфері правосуддя. International scientific conference «Topical issues of modern jurisprudence»: conference proceedings (April 5–6, 2023. Częstochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 137-140.

10. Кувіла О.І. Зміст доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. International scientific conference «Legal science, legislation and law enforcement: traditions and new European approaches» : conference proceedings, (May 29-30, 2023. Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 19-22.

Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Комісія вважає, що результати проведеного дослідження Кувіли Олександра Івановича «Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя», є науково обґрунтованими і закладають концептуальні основи для розвитку сучасного адміністративного права.

Перший проректор

В.О. Лефтеров

Директор Чернівецького інституту

Р.Б. Сірко

Завідувач кафедри юриспруденції

А.М. Соцький